

МИЛИВОЈЕ КОВАЧЕВИЋ
МИЛИВОЈЕ РАДОВАНОВИЋ ФАРБИН

ТРЕЋИ ДЕО

НАРОДНА ВЛАСТ
У УЖИЧКОМ ОКРУГУ 1941. ГОДИНЕ

ПИВО КАРАМАТИЈЕВИЋ

И

Борац — бомбан

НАРОДНА ВЛАСТ У УЖИЧКОМ ОКРУГУ 1941. ГОДИНЕ

Увод

Стварање и организовање власти на ослобођеним и неослобођеним територијама било је једно од основних питања народноослободилачког покрета, које се поставило још у првим данима устанка.

Старе општинске управе, среска начелства, жандармеријске станице, пореске управе и остали органи старе Југославије нису по својој суштини и свом карактеру одговарали потребама развоја једног општенонародног ослободилачког покрета. Ови су органи и пре окупације, у очима радничке класе и осталих широких слојева народа, представљали компромитован и омрзнут апарат који је у целини, за све време постојања старе Југославије, служио свим режимима који су се смењивали на власти и био послушан инструмент насиља, експлоатације и пљачке широких народних слојева.

Као такав, овај апарат се ставио и окупатору у службу и то одмах по његовом уласку у нашу земљу. Окупатор је, разуме се, задржао у целини полицијски апарат и жандармерију да би их користио у борби против свих оних који се нису помирили са окупацијом и који фашистичку силу нису дочекали погнуте главе. Он је задржао и општинске управе, стављајући и њих у своју службу. Тако је цео овај апарат са читавим својим људством, својом организацијом, архивама, мобилизацијским и пореским списковима, имао да олакша окупатору мобилизацију људства, одвођење народа на прислан рад, извлачење хране и других добара и стављање свих наших богатства у службу хитлеровске ратне машине.

Стога је руководство КПЈ од почетка ослободилачке борбе имало јасан став да борба против окупатора мора истовремено значити и бескомпромисну борбу против свега онога што служи окупатору. „Ради успешнијег развијања устанка потребно је, у првом реду, уништити апарат старе Југославије, који је окупатору успјело ставити потпуно у своју службу. Уништавање жандарма, полиције, опћинских управа и архива, катастра и другог — то је био задатак партизана, поред напада на окупатора, и то се показало као врло ефикасно, јер је окупатор на тај начин изгубио упориште у селима и мањим мјестима. Свуда где је од партизана била уништена стара власт онемогућена је окупатору, на тај начин, пљачка народа“¹

Ради проширивања базе устанка требало је стварати нове органе народне власти, која ће бити близка народу и која ће на себе, у условима ослободилачке борбе, моћи узети сву одговорност у име тога народа. На познатом војном саветовању у Столицама, које је одржано крајем септембра 1941. године, узета је јасна и одређена линија како у погледу стварања народноослободилачких одбора, тако и у погледу њиховог карактера и функција, о чему је друг Кардель писао:

Наш народ се налази данас у борби против окупатора и његових домаћих слугу, разних Недића, Павелића, Љотића итд., и у тој борби је напреко све своје снаге. Интереси ове, народноослободилачке борбе, интереси рата који данас водимо против окупатора и домаћих изрода који му служе, захтевају да се све стави у службу фронта, да се уништите све базе непријатеља, а нашим борцима обезбеди сигурна позадина у ослобођеним областима. Према томе, потребно је ујединити читав народ, све друштвене редове, све што поштено и слободљубиво дише, у напору да што пре успешно завршимо народноослободилачку борбу; потребно је организовати службу фронта и читав живот позадине у интересу фронта. Зато је потребно створити посебне, нове органе, органе народне власти. А ти органи, то су народноослободилачки одбори. Већ само њихово име јасно показује њихов циљ: организовање позадине у служби фронта, организовање свега у интересу народноослободилачке борбе. Ти одбори бирају се слободно и непосредно од самог народа и на тај начин они су у стању да раде заједно с њим и уз његово поверење.²

Народноослободилачки одбори стварани су као јединствени органи власти, чију је политичку основицу пред-

¹ Тито: Политички извештај ЦК КПЈ на V Конгресу КПЈ, стенографске белешке, „Култура“ — Београд 1949. године, страна 58.

² „Борба“ од 19. октобра 1941. године.

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

БОРБА

Орган Комунистичке Партије Југославије

— Излази: уторником, четвртком и суботом —

Год. VI

Београд, субота 1 новембар 1941

Вр. 7 — Цена 3 дина.

Нови пораз Немаца под Ваљевом

Немци су у неколико најхва-
и већих снага покушали да
се на Ваљеву пробију путем За-
љево-Косјерић-Ужице, и сваки
пут су били одбijени. — Јуче,
30-тог октобра, покушали су
да с лева (запад) партизански
фронт и пробију се стравни-
чима, или су жестоко сачекани
и одбачени у Ваљеву, уз велике
тубитке. Уништен им је један
средњи и један лакши темп и
100 немачких војника.

Партизанска ачија у Црној Гори

30-Х Црна Гора, положај
У суботу 18. от октобра у 5:30
часова ујутру код Вјетреника
(планине) насељу Подгорице и
Колашину 320 партизана вет-
ског одреда уништило је из за-
сезе 43 најмања весетонска на-

Саопштење

Покрајинског Комитета
Комунистичке Партије
Југославије за Србију.
о смрти друга
Милана Благојевића

Покрајински комитет КПЈ,
за Србију приказивају своје бор-
бене застave пред успоменом
друга Милана Благојевића, Ко-
манданта I Шумадијског парти-
занског одреда, мучки убијеног
од прикњијених непријатеља
народа у Ужичкој Пожези.

У другу Милану, јунаку ан-
тифашистичке борбе у Шумадији,
јунаком команданту I Шумадијског партизанског одреда,
Комунистичке Партије тубије
изједануји дугогодишњица члан-
ства, а радничка класа и читав
српски народ једног од својих

Комунисти Србије заветују се,
над гробом друга Милана Благоје-
вића, да ће још беспоштедније на-
ставити своју борбу за уједињење
српског народа против фашистичког
окупатора и његових слугу — дома-
ћих народа, борбу за коначно уни-
штење непријатеља и ослобођење.

Саопштење

Главног штаба народно-
ослободилачких парти-
занских одреда за Срби-
ју о смрти друга
Благојевића

Главни штаб Народно-ослобо-
дилачких партизанских одреда
за Србију саопштава, испуњен
дубоким драгарским болом, да
друга Милана Благојевића, Ко-
манданта I Шумадијског народ-
но-ослободилачког партизан-
ског одреда нема више у редо-
вима наших бораца. Он је муч-
ки убијен у ноћи између 27. и
28. октобра у Ужичкој Пожези.

Друг Милан Благојевић пao
је као жртва оних прикриве-
них саути окупатора и издајни-
ка Недића, који су се увукли у
редове поштеног четника у
Пожези и отуда, свим могућим
средствима, сајбутилац и пал-

теродрушачког радничког покре-
та. Као члан Комунистичке Партије
Југославије он је узео виднос уче-
ња у класном радничком синдикал-
ном покрету и у политичкој борби
народа Југославије против омери-
ганизованог народног диктатуре. Про-
гоњен од људијске Београдске по-
лице, он је 1935. отишао у земљу
коју је од увећ тако жарко полео
— у Совјетски Савез, где је имао
прилике да види, остварио у
стварности, што је увећа-
моје као највиши идеал човечан-
ства и шашто се предао борби.

Из Совјетског Савеза, Милан
Благојевић одлази за Шпанију, у
којој је био банија оточна по-
влаика и одлична јутка између
фашистичких освајача и слободо-
дужних народа. У ослободилач-
ком рату народа Шпаније, име
Милана Благојевића остаће за у-
век записано као име једног од
најбољих бораца и Шпански народ
га неће никад заборавити.

Одмах по повратку у Југосла-
вију, Благојевић се предаје раду Т
радничком и антифашистичком по-
крету. Када су иначаки и итали-

стављао Народноослободилачки фронт, који је обухватао не само раднике, сељаке и интелигенцију, већ и све родољубиве елементе. Они су настајали одоздо, из народа, у процесу борбе за јединство народних маса, за јединство свих организација и људи који стоје на линији народноослободилачке борбе, без обзира на националну, верску или политичку припадност појединача. Слободан избор био је још од првих дана принцип на коме се темељила организација народноослободилачких одбора. Они су бирани на зборовима или конференцијама грађана. Само изузетно, када ратне прилике нису дозвољавале слободан избор, вршено је привремено именовање народноослободилачких одбора. На изборним зборовима и конференцијама долазило је до диференцирања и борбе против оних који су на било који начин подржавали сараднике окупатора. За представнике народа могли су бити бирани само људи који су бескомпромисно стајали на позицијама борбе против окупатора и домаћих издајника.

У првим данима устанка народноослободилачки одбори су стварани као привремени носиоци власти. Међутим, у даљем процесу свог развоја, када су народне масе поучене сопственим искуством, скватиле да су они једина могућна форма власти, народноослободилачки одбори прерастају у сталне органе народне власти. То и јесте једна од основних карактеристика наше народне револуције, која је почела и развијала се у борби против окупатора и његових помагача.

Ликвидација старих облика власти и стварање и афирмација нове револуционарне народне власти настали су управо у процесу те борбе. Народноослободилачки одбори представљали су облик и организацију те нове власти. Они су били истовремено и органи власти и политички представници народа који се уједињавао у борби против окупатора. Они су у почетном периоду вршили и функције органа народноослободилачког фронта.

Задаци народноослободилачких одбора били су веома сложени и разноврсни. Они су вршили све функције власти на подручју за које су били образовани, сем оних које су у условима рата морале бити функције војних команди. У већ поменутом чланку друг Кардељ је формулисао следеће дужности ових одбора:

1. да организују активност целог народа, тако да би се нашим борцима на фронту обезбедило све што је потребно. У тој својој активности одбори ће уско сарађивати са штабовима наших одреда;

2. да обезбеде ред у позадини, да га одржавају уз помоћ својих народних стражи и да воде борбу против свих појава пљачке, разбојништва, шпекулације, активности пете колоне итд.;

3. да организују снабдевање и исхрану становништва, а нарочито сиромашних слојева и незбринутих породица наших бораца; да организују што правилније развој привредног живота, трговине, саобраћаја (сем оног који је директно под контролом оружаних снага) итд. у интересу фронта и читавог народа;

4. да свим својим средствима учвршију везу фронта и позадине, везу целог народа са његовим борцима, као основну гаранцију победе.³

Овакви народноослободилачки одбори почели су се стварати већ у првим данима устанка, напоредо са стварањем првих партизанских чета и одреда и првим акцијама које су они изводили. Они се образују на ослобођеним, а и на неослобођеним територијама. Наш народ их је свуда искрено дочекао и топло примио, прихватајући их као олакшање у мрачним условима непријатељског терора, вршеног од стране окупатора, његових сарадника, полицијских снага и старих општинских управа.

Док су широки народни слојеви стварање народноослободилачких одбора дочекали са олакшањем и поверењем, приступајући уз њих, остаци грађанских политичара, војство четничке организације Драже Михаиловића и други непријатељи народа, упорно су се борили да не дође до стварања ових органа нове народне власти. Они су инсистирали да се остане код српских начелстава и старих општинских управа, јер су се бојали да народ узме власт у своје руке. Били су свесни тога да они у том случају неће моћи да поврате стару власт. Зато су они, још од почетка, били огорчени противници народноослободилачких одбора.

У настојањима да се оствари јединство народа у борби против окупатора, Врховни штаб НОВ у споразуму који је предложио четницима ДМ, поставио је захтев за стварање народноослободилачких одбора као привремених носилаца власти, с тим да се коначан облик власти реши тек по коначном прогону окупатора из наше земље. То је била и једна од најважнијих тачака споразума. Четници су је, међутим, одбацили, показујући тиме да њима и нијестало

³ Историјски архив КПЈ, том I, књига 1, стр. 18—19.

до јединства народа, ни до ослободилачке борбе уопште. Они су, управо, настојали једино да сачувају дотадашњи поредак и ненародну власт, па и по цену потпуне издаје и отвореног служења окупатору.

Међутим, упркос свим оваквим отпорима, талас народног устанка се незадржivo ширio рушећи пред собом остатке старе, од народа омрзнуте власти, а, напоредо с тим, рађали су се свуда органи нове власти — народноослободилачки одбори. И у ужичком округу,⁴ као и у другим крајевима земље, паралелно са распламсавањем таласа народног устанка, стварали су се органи нове народне власти. Први народноослободилачки одбори настали су у овом крају још у месецу августу 1941. и то у местима која у то време нису још била ослобођена од непријатељског утицаја, да убрзо прерасту у једну широку мрежу органа на читавом подручју округа.

Услови у којима су радили народноослободилачки одбори у ужичком округу били су ванредно тешки, а проблеми које су морали савлађивати веома озбиљни. Ужички округ је ионако био познат као економски пасиван и сиромашан крај, а са окупацијом је то стање постало још теже. Непријатељ је пустошио и пљачкао читав крај. Због догађаја од 6. априла наовамо, много земље је остало необрађено или је обрада била слаба. У читавом крају је владала оскудица у хлебу, соли и петролеју за осветљење. Прекинуте су биле везе са крајевима из којих се ужички крај иначе прехрањивао (Мачва, Посавотамнава, Поморавље, Војводина), тако да је јако био отежан довоз кукуруза из тих крајева. Било је однето и уништено много саобраћајних средстава и запрега, којих и до рата није било довољно. Сточни фонд је такође био јако осиромашен.

Врло велики број породица у селу и градовима остао је без хранилаца, који су се налазили у заробљеништву, у партизанским или четничким јединицама, или су били стрељани од окупатора или погинули у борби са њим. Само у граду Ужицу и у најближој околини било је око хиљаду таквих породица. Велики број лица остао је без икаквих прихода,

⁴ Под подручјем ужичког округа овде се подразумевају срезови чија су се седишта налазила у Ужицу, Бајиној Башти, Чајетини, Косјерићу, Пожеги, Ариљу и Ивањици. И партијске организације на тим подручјима биле су 1941. везане за ОК Ужице. Ужички партизански одред сачињавале су партизанске јединице формиране на том подручју.

а то су, углавном, биле незбринуте жене и деца (само у Ужицу било је око 3.500 таквих лица). Међу овим налазило се око 1.000 избеглица из Босне и Македоније и депортованих породица из Словеније.

Привреда у целини је била скоро замрла. У градовима је приличан број лица био остао без запослења. Био је смањен обим пословања оних тада малобројних предузећа (ткачница, кожара, фабрика оружја), а многе мање радионице су биле престале са радом или су знатно смањиле своје пословање. А и запослени радници и службеници су неуредно примали своје плате и зараде. У сталном страху од окупатора и полицијских органа и опасности по живот, сељаци су избегавали долазак у градове и на пијаце, па је и размена између града и села била знатно умањена, што је још више отежавало живот становништва и у граду и у селу.

Све је то изазвало висок скок цена житу, хлебу, соли, петролеју, и другој роби, до које се тешко долазило. Шпекуланти, разни богати трговци и други непријатељи народа, повлачили су из промета залихе робе којом су располагали у жељи да тиме изазову даљи пораст цена и остваре што веће зараде. За невоље народа и за ратне прилике они нису хтели да знају.

Не треба посебно наглашавати да су у таквим условима и здравствене прилике биле веома тешке. Многим местима претиле су опасности од разних заразних болести, а о здравственој заштити народа нико се није старао, а такође, ни о великому броју социјално незбринутих лица, инвалида и самохраних породица. Уза све то, зима је била на прагу и као авет се надносила над незбринуто становништво градова и села.

Народноослободилачки одбори у ужичком крају су морали да решавају све ове проблеме. Иако нови и неискусни органи, они су се, свесрдно помогнути од радника и осталих радних људи у селима и градовима, још од почетка озбиљно ухватили у коштац са свим проблемима који су пред њима стајали, и по ономе што су за кратко време, нешто више од два месеца, учинили, представили се као прави органи народа. Народ их је као такве и осетио и видео у њима моћно оружје за своје ослобођење.

Многи документи о раду народноослободилачких одбора из овог доба нису сачувани — заплењени су за време

рата, а многе од њих је непријатељ уништио. Доста богат извор података о овом периоду пружају листови „Вести“ и „Борба“, који су у то време штампани у Ужицу и чији су комплети сачувани. Нешто оригиналних докумената сачувано је код појединаца и то се данас, углавном, налази у Музеју устанка 1941. у Титовом Ужицу. Поред тога, још су свежа сећања неких преживелих учесника — одборника првих народноослободилачких одбора. То је све омогућило да се у овом монографском прегледу забележе бројни подаци о народноослободилачким одборима у ужичком крају из славних дана 1941. године, а нарочито о народноослободилачком одбору у самом Ужицу, о чијем раду има највише података. Међутим, велики део ове плодне активности народноослободилачких одбора није оставио писаног трага иза себе. У овом кратком раду нисмо били у могућности, а то нам није ни био циљ, да изнесемо целокупну активност и сав расположиви материјал (документа) већ само оно што је најбитније.

I

ФОРМИРАЊЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИХ ОДБОРА И ЊИХОВА ОРГАНИЗАЦИЈА

1. НАЧИН ОБРАЗОВАЊА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИХ ОДБОРА

Прве акције партизанских јединица у селима биле су, по правилу, праћене растурањем старих општинских управа и паљењем општинских архива, а у неким местима и формирањем органа нове народне власти. Тако су први народноослободилачки одбори у ужичком округу образовани и пре претеривања окупатора са овог подручја. У селу Радобуђи (бивши срез ариљски) и у селу Сирогојну (бивши срез златиборски) месни народноослободилачки одбори образовани су већ крајем месеца августа 1941. године. Образовање народноослободилачким одбора вршено је на зборовима или конференцијама грађана које су организовале партизанске јединице приликом доласка у поједина села. О циљевима народноослободилачке борбе, њеном карактеру, о потреби образовања народноослободилачким одбора и о њиховом

карактеру, на овим зборовима говорили су по правилу командири и комесари чета или руководиоци партијских организација на том подручју. О броју чланова народноослободилачких одбора и њиховом избору одлучивали су сами грађани на овим скуповима. Одбори по селима и другим мањим местима формирали су се као месни народноослободилачки одбори, а у граду Ужицу као градски народноослободилачки одбор. У многим местима овако образовани одбори представљали су прва организована упоришта народноослободилачке борбе.

Окружни народноослободилачки одбор образован је на конференцији представника среских народноослободилачких одбора и Градског народноослободилачког одбора у Ужицу, на којој је извршен и избор његових чланова.

2. МЕСНИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОРИ

У току 1941. године на подручју ужичког округа постојао је и радио 71 месни народноослободилачки одбор. Они су образовани у свим срезовима и сачињавали су мрежу на читавом округу, изузев мањег броја периферних села која су држали четници. По подручјима срезова мрежа месних народноослободилачких одбора изгледала је овако:

У ариљском срезу изабрани су први народноослободилачки одбори у ужичком округу. Још 17. августа 1941. године формиран је месни НОО у селу Радобући, чији је председник био Недељко Крстић, земљорадник из овог села. Крајем августа, на великом збору грађана, изабран је месни народноослободилачки одбор у Ариљу. Поред ова два одбора у ариљском срезу су постојали месни НОО и у местима: Вране, Крушчица, Латвица, Бјелуша, Мочиоци, Церова, Миросаљци, Вирово, Добраче, Висока, Северово (председник овог одбора био је Јовиша Јоковић, земљорадник) и Грденић (председник овог одбора био је Десимир Атанасијевић, земљорадник).

У рачанском срезу формирани су месни народноослободилачки одбори још у првој половини месеца септембра 1941., изузев места Овчиња и Бачевци, где су формирани у другој половини септембра. На подручју овог среза било је 12 месних НОО и то у местима: Костојевићи, Рогачица,

Оклетац, Овчиња, Строво, Доње Зарожје, Солотуша, Рача, Бесеровина, Бачевци, Дуб и Пилица. У селу Заовине месни НОО није био формиран, јер је подручје овог села било под контролом четника.

У ужицком срезу било је образовано, такође, 12 месних народноослободилачких одбора и то у местима: Љубање, Гостиница, Стапари (председник овог МНОО био је Десимир Спасојевић, студент из тог села), Качер (председник одбора био је Млађен Зарић, земљорадник), Дрежник, Биоска (председник одбора био је Никола Станић, земљорадник из тог села), Севојно (председник одбора Вишисав Бугариновић), Равни, Буар (председник одбора Живко Јовановић), Подпећ (Крвати), Карап и Рибашевина.

У златиборском срезу је крајем месеца августа формиран први месни НОО у селу Сирогојно. Овај је одбор имао шест чланова, а председник одбора био је Будимир Стаматовић, земљорадник из тог села. Поред овог одбора и народноослободилачког одбора у Чајетини, који је у ствари вршио функције среског НОО, на овом подручју 1941. године постојали су месни народноослободилачки одбори и у местима: Крива Река, Рожанство, Семегњево, Рудине, Алин поток, Гостиље, Доброселица (овај одбор формиран је у месецу октобру, имао је 12 чланова, а председник одбора био је Војин Ковачевић), Драглица, Сјеништа, Јабланица (формиран је у месецу октобру), Шљивовица, Мокра Гора (и он је формиран тек у месецу октобру) и Кремна.

У пожешком срезу постојали су месни НОО са седиштем у следећим селима: Годовик, Горобиље, Висибаба, Здравчићи, Јелен-До, Гугаљ, Гојна Гора, Роге, Милићево село и Прилипац. Функције месног НОО у Пожеги вршио је непосредно срески народноослободилачки одбор. У горњем делу среза (северозападни — планински део), са селима Глумач, Горња, Средња и Доња Добриња, Каленић, Јежевица, Душковци, Дружетићи и Богданцица месни народноослободилачки одбори нису формирани, јер је та територија, у чијој близини је био и штаб Драже Михаиловића на Равној гори, била под непрекидном контролом и великим притиском четничких снага из разних крајева земље.

Председник НОО у селу Годовику био је Милан Милутиновић, секретар Милутин Јешић, а одборници Петар Ле-

ковић, Стева Јешић и др. Командир сеоске страже био је Влада Радовановић.⁵

У црногорском срезу су поред народноослободилачког одбора у Косјерићу постојали 1941. године и месни НОО у местима: Сеча Река, Субјел, Радановци, Маловиште и Варда. У осталим селима овог среза месни НОО нису 1941. године образовани, пошто су та села, као и планинска села пожешког среза, била под контролом и притиском четничких снага.

У моравичком срезу постојали су месни народноослободилачки одбори у селима: Средња Река, Косовица, Опљеник, Братљево, Кушићи, Брезова, Ковиље, Ерчеге, Шуме и Ивањица. Месни НОО Брезова формиран је 28. аугуста 1941, а одбори Ковиље, Ерчеге, Шуме и Ивањица формирани су у времену од 17. до 25. септембра. У осталим местима формирани су касније.

3. СРЕСКИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОРИ

Срески народноослободилачки одбор у Ариљу формиран је 29. августа 1941. на збору коме је присуствовало око 1.000 грађана из самог Ариља и села ариљског среза. На збору је говорио Стеван Чоловић, секретар Среског комитета КПЈ и политички комесар Ариљске партизанске чете. Овај одбор је, у ствари, образован као Месни народноослободилачки одбор Ариље, али је он касније вршио и функције среског НОО (радио је на формирању народноослободилачких одбора на подручју читавог среза и пружао помоћ овим одборима у њиховом раду). У овај одбор су изабрани: за председника Љубомир Стојић, трговац, за секретара Светољик Лазаревић, судија, за чланове: Станимир Костић, опанчар, Миливоје Бојовић, трговац, Миљко Никитовић, кројач, Милојко Жунић, земљорадник, Милоје Миливојевић, опанчар, Живан Андрић, опанчар, Тодор Јовановић, кафеција и Божо Тодоровић, кафеција.

Срески народноослободилачки одбор у Бајиној Башти је образован 14. септембра 1941. Одбор је изабран на конференцији позваних грађана и делегата месних народноосло-

⁵ Петар Лековић је први проглашен за народног хероја, а такође је проглашен и Влада Радовановић — оба као борци Друге пролетерске бригаде.

Љубомир Мићић, председник српског НОО Пожега и члан Окружног НОО. Бивши комунистички посланик 1920. године. Заробљен на Лиму фебруара 1942. године и осуђен на смрт од немачко-четничког преког суда у Пожеги. (Председник овог суда био је немачки официр, а чланови суда четници са мајором Манојлом Кораћем на челу). Пред стрељање четници су Љуба Мићића зверски мучили и његово масакрирано тело изложили на тргу у Пожеги, који данас носи његово име.

бодилачких одбора са подручја све општине. За председника одбора изабран је Михајло Јовановић, адвокат из Бајине Баште, за секретара Божана Петковић, судски службеник из Бајине Баште, а за чланове: Миленко Чучковић, трговац, Прокопије Васиљевић, службеник, Будимир Јелисавчић, бравар, Рајко Јовановић, трговац, др Стеван Пауновић, лекар, Стево Јојић, свештеник, Јован Милановић, трговац, Гавро Гавриловић, трговац, Рајко Вилотијевић, шумар, Тома Ђенадић, опанчар, Милан Андрић, кафеција, Момчило Петковић, трговац, Љубица Пенезић, учитељица, Љука Дуњић, домаћица, Радисав Тришић, земљорадник, Павле Радосављевић, земљорадник, Крста Филиповић, земљорадник, Славко Миливојевић, земљорадник, Ратко Станојевић, земљорадник, Радиша Станојевић, земљорадник, Велизар Симић, земљорадник и Војо Ђеличић, студент.

И овај одбор је радио све до повлачења наших јединица са подручја рачанског среза и вршио директан утицај — помагао оснивање народноослободилачког одбора у Љубовији, у срезу азбуковачком.

Срески народноослободилачки одбор у Пожеги основан је 16. септембра 1941. на збору грађана из Пожеге и околине. На збору је говорио Вукола Дабић, члан Штаба ужичког НО партизанског одреда и Миливоје Радовановић Фарбин, командант места у Пожеги. У овај Одбор једногласно и акламијом изабрани су: за председника Љубомир Мићић, земљорадник из Горобиља, за потпредседника Милан Петронијевић, трговац из Пожеге, а за чланове: Срећко Перић, трговац, Арсеније Цвијовић, индустријалац, Драгомир Ковачевић, трговац, Милош Божић, кафеција, Милорад Тимотијевић Штука, кафеција, Стево Стефановић, бив. полицијски писар, Слободан Јанковић, судски приправник, Владимира Радић, кројачки радник, Мирослав Жарковић, обућарски радник, Средоје Богићевић, пекар и Петроније Аћимовић, учитељ, сви из Пожеге.

У оваквом саставу овај Одбор је радио све до 29. новембра 1941.⁶

Срески народноослободилачки одбор у Чајетини формиран је 24. септембра 1941. на општем збору, одржаном у Чајетини, који је сазвала команда златиборске чете. У од-

⁶ Само су се двојица од изабраних одборника поколебали и то Средоје Богићевић, пекар, због страха од одмазде, и Петроније Аћимовић, учитељ, који је дезертирао а доцније прешао на страну непријатеља.

бор су изабрана 24 одборника, међу којима је било и колебљивих прочетничких елемената. Због тога је овај одбор испољио мање активности од осталих а његове функције, највећим делом, вршила је Команда места у Чајетини на чијем је челу био Добрило Петровић, студент из Ужица.

Срески народноослободилачки одбор у Ужицу је основан 3. октобра 1941. на конференцији представника месних народноослободилачких одбора са подручја ужичког среза. Конференција је одржана у сали зграде Градског НОО у Ужицу. У одбор је изабрано укупно 11 чланова. За председника је изабран Борисав Јокић, земљорадник из Стапара, а за чланове: Млађен Иркић, земљорадник из Трипкове, Бранислав Павловић, земљорадник из Злакусе, Илија Петровић, земљорадник из Севојна и др.

Конференцији на којој је извршен избор одбора присуствовали су Вукола Дабић, командант места у Ужицу, Витомир Чворовић, члан ОК, и Миливоје Ковачевић, секретар Градског НОО.

Срески народноослободилачки одбор у Косјерићу образован је на конференцији грађана 5. октобра 1941, којој је у име штаба одреда и ОК присуствовао Војо Бојовић, обућарски радник из Ужица. За председника је изабран Јован Марковић, земљорадник, а за чланове: Вујица Ђукић, Ратко Станишић, Милутин Стефановић, Јован Несторовић и други.

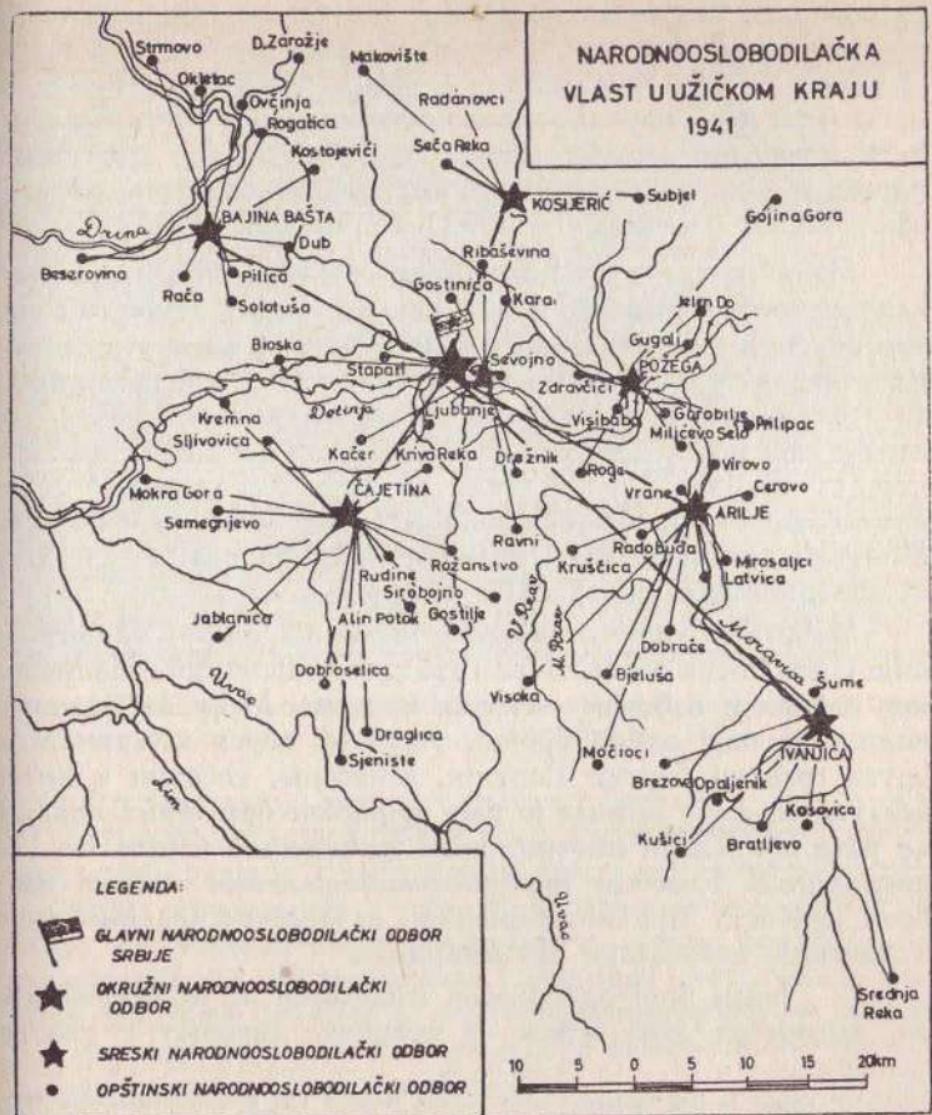
Због великог утицаја четника на територији среза, овај одбор није могао редовно да ради нити је за све време имао контролу на подручју читавог среза.

У Ивањици није дошло до оснивања среског народноослободилачког одбора због сталне активности четничких јединица како у самој Ивањици, тако и на подручју драгачевског среза, мада су у том правцу вршени покушаји између 14. и 25. септембра 1941.

4. ГРАДСКИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОР У УЖИЦУ

Овај одбор образован је 26. септембра, два дана по ослобођењу Ужица. У сали зграде Народне банке у којој је касније био смештен Врховни штаб, штаб Ужичког партизанског одреда сазвао је око 60 грађана на конференцију. Поред претставника КП, на конференцију су били позвани и представници грађанских партија: земљорадника, ради-

NARODNOOSLOBODILAČKA
VLAST U UŽIČKOM KRAJU
1941

Шема народноослободилачких одбора у ужицком крају 1941. године.

кала и демократа. У име Окружног комитета (ОК) и штаба Ужицког одреда конференцији су присуствовали Желимир Ђурић, секретар ОК, Слободан Пенезић, члан ОК, Душан Јерковић, командант Одреда, и Милинко Кушић, политички комесар Одреда.

Конференцијом је руководио командант Јерковић. Говорио је о акцијама партизанских одреда и о победама које

су они тада постигли, о ослобођеној територији и потреби организовања позадине и њених веза са фронтом, а затим је указао да би такве задатке могао да испуњава само нови орган власти — народноослободилачки одбор, који ће уживати поверење народа. Позвао је присутне, у име штаба одреда и Окружног комитета партије, да приступе образовању таквог народноослободилачког одбора за град Ужице.

Мада је чланство поменутих грађанских партија увиђало потребу стварања нових органа власти, присутни мејси руководиоци ових партија изјаснили су се против оснивања народноослободилачког одбора, већ су предложили да се обнове општинске управе са новим људима. Њихов се став у свему подударао са ставовима вођстава ових партија, која су по сваку цену хтела да задрже механизам старе власти. Адвокати Јован Боровић, Милија Јовичић и Владета Милетић, апотекар Јован Јовановић и др. одрекли су сарадњу са народноослободилачким одбором.⁷

Међутим, упркос оваквом њиховом ставу, конференција је завршена образовањем градског народноослободилачког одбора и избором његових чланова. Међу 36 чланова, колико је овај одбор бројао, ушли су поред комуниста и други грађани блиски Партији, занатлије, трговци и интелиектуалци, међу којима је био приличан број оних који су до рата припадали опозиционим грађанским партијама. За председника Градског народноослободилачког одбора изабран је Коста Ђурчић, берберин, а за секретара Миливоје Ковачевић, адвокатски приправник.

Један број одборника, избраних на конференцији 26. септембра 1941. убрзо је прекинуо сарадњу у одбору

⁷ У Ужицу је још једном, у току месеца октобра или почетком новембра 1941. године, учинен покушај успостављања сарадње са руководећим људима грађанских партија. У том циљу одржан је и један састанак у згради Градског народноослободилачког одбора са представницима ових партија. На овом састанку су са наше стране, поред представника Окружног комитета и једног броја чланова Градског народноослободилачког одбора, присуствовали и другови Едвард Кардељ и Петар Стамболић. Од стране грађанских политичара учествовали су адвокати Јован Боровић, Владета Милетић и Милија Јовичић, прота Витомир Видаковић, трговац Петар Пржуљевић, апотекар Јован Јовановић и други. Друг Кардељ је на овом састанку, у једном документованом излагању, дао оцену међународне ситуације, говорио о ситуацији у нашој земљи и условима фашистичке окупације, о оценама и ставу КПЈ и о свејандром карактеру и циљевима народноослободилачке борбе. Присути грађански политичари нису ни овог пута пристали на сарадњу са народноослободилачким покретом. Они су такав став и касније задржали изузев проте Видаковића, који је стао на страну народноослободилачке борбе. Због тога је прогоњен за време рата и био у фашистичком логору. После ослобођења прота Видаковић био је председник Окружног народноослободилачког одбора у Ужицу и народни посланик Народне скупштине Србије.

Зграда Градског народноослободилачког одбора у Ужицу 1941. године,
у којој је извршен избор Окружног НОО.

(Душан Петровић, судија, Страхиња Стевовић, судија, Станислав Ђокић, столар и Обрад Ђерасимовић, трговац). Они су престали да сарађују са Одбором одмах по саопштењу народног суда о ћажњавању осморице петоколонаша и љотићеваца. На њихово место изабрани су други одборници на конференцији која је одржана 7. октобра 1941. године у Соколском дому, на којој је присуствовао широк круг грађана. На овој конференцији потврђен је у целини избор Градског народноослободилачког одбора.⁸

⁸ У Градски народноослободилачки одбор изабрани су: за председника Коста Ђурчић, берберин, за секретара Миливоје Ковачевић, адвокатски приправник, а за чланове: Радисав Пауновић, саракчи радник, Раденко Стефановић, абација, Раденко Станимировић, пекар, Урош Бајчетић, пекар, Миодраг Ковачевић, трговац, Данило Поповић, радник, Живко Вилотијевић, сарак, Миленко Ковачевић, ткач, Михаило Пашић, кафесија, Ставра Гавриловић, машиновођа, Велисав Драговић, инжињер, Ристивоје Ковачевић, бравар, Аце Марјановић, трговац, Вукашин Шољевић, трговац, Милош Марковић, кафесија, Илија Симовић, обућарски радник, Борђе Дробњаковић, металски радник, Никола Марчетић, ткачки радник, Живко Батричевић, електричарски радник, Битомир Чворовић, опанчарски радник, Будимир Ушенић, кафесија, Цвета Дабић, текстилна радница, Бошко Игњатовић, кројачки радник, Јанко Томановић, кафесија, Момчило Вуковић, металски радник, Стеворан Ковачевић, абација, Михаило Пашић, кафесија, Раде Вујадиновић, пекар, Живорад Марковић, буџо, кројачки радник, Светислав Петровић, фризер, Војислав Шишовић, трговац, Симо Јовановић, обућар, Спасоје Рајковић, молер и Жико Костић, кафесија.

Одбор у овом саставу функционисао је све до 29. новембра 1941. године, до дана поновног уласка Немаца у Ужице. Он је имао најразвијенију организацију и најшире задатке, а испољио је и најинтензивнију делатност. То је било и нормално, јер се налазио у центру из кога се у то време руководило устанком и у коме су се због тога стицали сви најважнији догађаји у вези са народноослободилачком борбом. Ужице је било центар ослобођене територије. У њему је тада било седиште ЦК КПЈ и Врховног штаба, друга Тита, Главног НОО за Србију, седиште ОК за округ ужички и штаба ужичког одреда. Ради тога је Градском одбору у Ужицу била и предодређена изузетно значајна улога у то доба у односу на остale народноослободилачке одборе. Њега су свакодневно и непосредно помагала сва поменута руководећа тела народног устанка, свакако, више него што је то био случај са осталим народноослободилачким одборима у ужичком округу.

Поред тога овај Одбор је деловао на најразвијенијем подручју у округу, у месту које је и тада представљало привредни, културни и политички центар за то подручје. А само Ужице имало је и најбројнију и најразвијенију радничку класу и доста богату револуционарну традицију. Поред свега тога, сам град је перманентно, за све време постојања слободне територије, био слободан и брањен од свих покушаја четника да угрозе слободан живот у њему. То је све омогућило интензиван рад овог одбора.

Баш због оваквих услова и оваквог свог положаја, Градски народноослободилачки одбор у Ужицу је све до формирања Окружног народноослободилачког одбора, вршио по одређеним питањима и функције окружног НО одбора. Тако су се у Градском народноослободилачком одбору редовно једном недељно (суботом) састајали представници свих срезских народноослободилачких одбора. До праксе оваквих састанака дошло је иницијативом самих ових одбора који су, скоро по свим питањима свога рада, осећали потребу за координацијом и изменом искуства са Градским народноослободилачким одбором. Људи из срезова који су, у ствари, редовно долазили у Ужице ради консултација и саветовања по разним војним, привредним и другим питањима били су по многим од тих питања упућивани у Градски народно-

Чланови Градског народноослободилачког одбора у Ужицу —
снимљени приликом одласка на прославу октобарске револуције
7. новембра 1941. год.

ослободилачки одбор, где су се или упознавали са искуствима и праксом овог НОО, или су са њим решавали многа заједничка питања и проблеме. На овај начин се усталила једна пракса контакта српских НОО са ГНОО која је била неопходна и од обостране користи.

Поред тога, у Градском народноослободилачком одбору су доношene извесне врло значајне одлуке које су по свом карактеру биле од интереса за све народноослободилачке одборе на ослобођеном подручју, па су у целини непосредно и преузимане од ових одбора као акти чија се важност протезала и на подручје тих одбора. Такве су на пример биле одлуке: о киријама, платама радника и службеника, мораторијуму за дугове радног становништва, отварању и затварању радњи и гоњењу шпекуланата. Све ове одлуке, које су донете у циљу заштите радних људи, имале су шири карактер и представљале су у оно време крупне законодавне акте нове власти.

ПРОГЛАС

Ужицког народно-ослободилачког одбора

Грађанству Ужица и окoline

Победовски народни уставници се све шире и стварије и иск је даноје слободу нашим округу. Носачи овог уставника, народно-ослободилачка партизанска одреда, већако са свим првим радољубивим, настављају борбу генералне непријатеља све даље и даље. Борби за истребљење краљевог окупатора и његових прљавих петровачких слуга водиће се све дотле док и последњи неизбјегљица не буде сагрбен или приближен према граници наше отаџбине. У овом светлом ослободилачком путу првог народног одреда борбу се наће на окну сва поштена родољубљо и јединственство наокругом споменута је наша борба што пре постигне свој циљ... „СВЕ ЗА ФРОНТ“ — то кори бити наша мисли.

Краљеви окупатор љубитељ је обезбеђивања на нашег града, али је за собом оставио све више свог партеристичког пустота, беду и кевадосамост. Оставио је за собом празне магацине и благајне, спуштенији прозори, пароа без хлеба и варске. Тако су час здравији слободе наши града ставили један пријатељ наша питама, у чије се решење народ ћакто ући, јер су та питама од пресудног значаја по тројим успешим народно-ослободилачким борбама.

Зад би се омогућио и популарни даљи борба нашим ослободилачким снагама и да би се решено све проблеме од којих зависи минист и останак становништва нашег града, било је потrebno објективно једно тело које ће, кампаријом, оверљачијом широких народних сногова, бити у стапу да приступи решавању свих ових питама. То је тао НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОР, који је изабран на Конференцији грађана Ужица, и који ће као најбоља претставнина свих другашњих снага имати афирмацију нараџајних власти, у данима којима примијенимо.

Народно-ослободилачки одбор учениће све да би наш град и његово становништво пружио најбољу могућу потпору јулаченим народно-ослободилачким снагама које се боре за добросрочно покретање наше борбе.

Народно-ослободилачки одбор, у спадању са Штабом Ужичног партизанског одреда, објављује даочу у имељу безбедност свих обитељних грађана. Најдатије ће се приступити решавању свих горујућих проблема становништва нашег града. Сваком грађанину обезбедиће се све што је појмује: хлеб, крев под главом и отгрев.

У сподујују најбољи најбољи рачуна о обезбеђењу економских заједница. С обидом на то да се државни приходи не могу и неке више убрајати на начин на који је то до мине чињено, кораку се највиши највиши приходи. То ће се омогућити стварањем Јединог Народно-ослободилачког фонда, који кора расподјелити материјалним средствима потребаца да се онима најбољи посовоље реше. Природно је да ће и даје терет користи да поднесу она чланови којима родом.

Даље са оваквим и читавим најбољим питама, које највећи решићи. Њих, као и они напред испонути решавањем у духу Народно-ослободилачке борбе од највећег победовског извршетка запрети наше слободе у већем животу, и у којој се, баш зато, у овом најновом објаву народно сви побиљасати.

Народно-ослободилачки одбор почeo је већ свој рад. Своје одлуке он ће објављивати преко чланак газете „Вести“ и онце ће већином све оне на које се буду односити.

Рад је увек рад који је приступило. Народно-ослободилачки одбор апелује ка све грађане и све друштвене радове наше града да га повогну, јер решење наших питама зависи од нас свакога, од подршке активности и разумевања свих грађана. Пред нају још дана борбе, напора и жртава. Ми исто из пребордитајмо бујево и даље, свесни да се ради о опстанку и животу нашеј првог народног одреда, којој јединствено и чврсто настављају нашу бејанку борбу.

Уједињено своје снаге, помажући свим средствима Народно-ослободилачку борбу и овогубићи на тај начин да гласни окупатора заувек честане наје границе наше отаџбине, да би се већи вогаји вратити својим реалијама дужностима и пословима, својим породицама и уређују наше земље.

Да живи народно-ослободилачка борба!

Да живи слободна Србија!

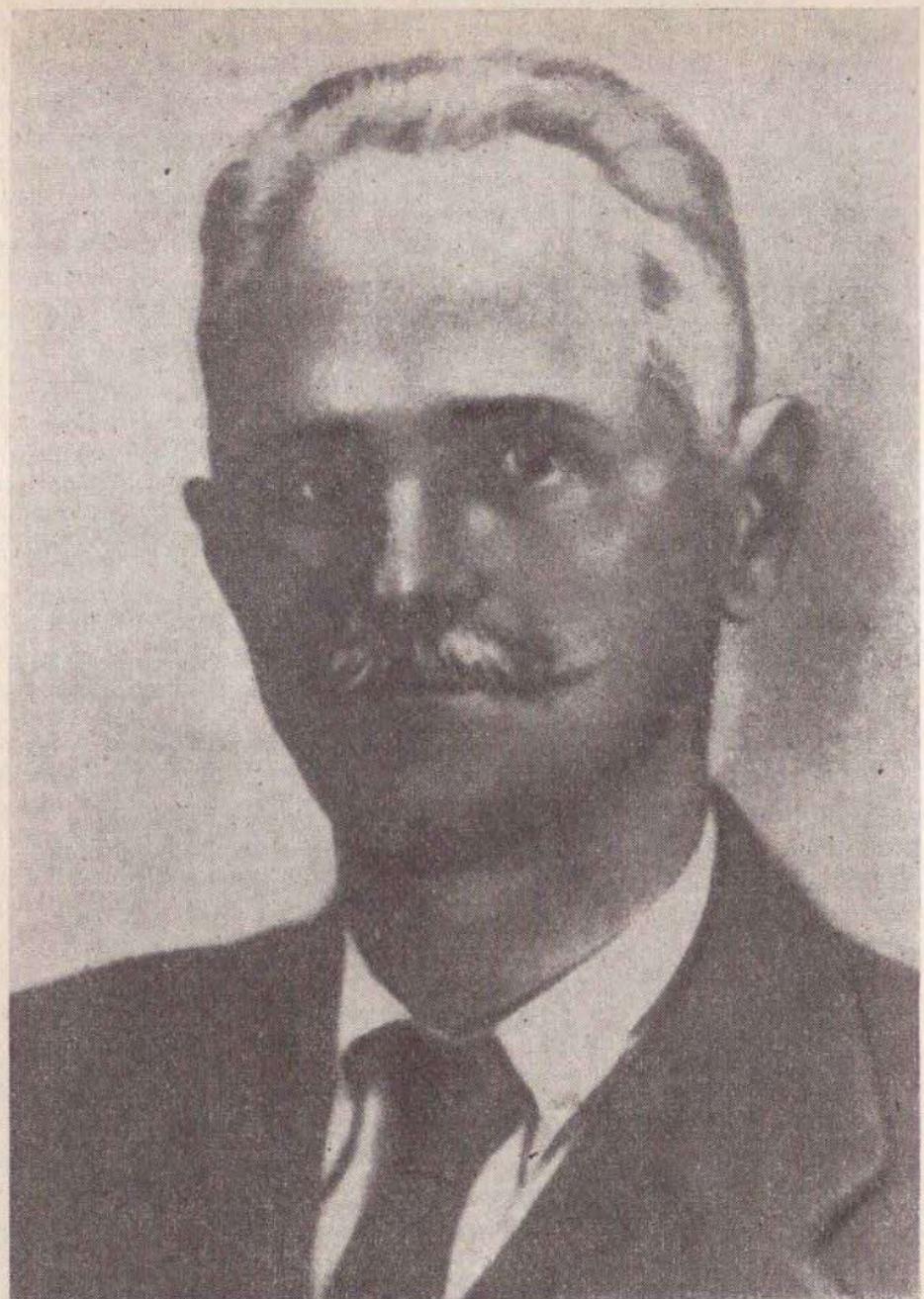
Да живе јулачни одреди народних ослободилаца!

Организован је 17. новембра 1941. године, на окружној конференцији коју су сачињавали представници — делегати свих седам срезова који су тада били у саставу ужичког округа, као и делегати града Ужица. Конференција која је била сазvana на иницијативу Главног народноослободилачког одбора Србије, одржана је у Ужицу у згради Градског народноослободилачког одбора.

Њу је отворио и поднео уводни реферат друг Петар Стамбoliћ, тада секретар Главног народноослободилачког одбора за Србију. Говорио је о актуелној међународној ситуацији, о стању и перспективама рата између Немачке и СССР, о стању у нашој земљи, зверствима окупатора, улози и неделима домаћих издајника, а затим о развоју и карактеру народног устанка у нашој земљи, о повезивању фронта и позадине, као и о карактеру и улози народноослободилачких одбора и потреби образовања окружног народноослободилачког одбора. Нарочито је било живо и сликовито његово излагање о свенародном карактеру народноослободилачких одбора као органа нове власти.

На крају ове конференције изабран је Окружни народноослободилачки одбор састава: председник Бранислав-Брана Павловић, земљорадник из села Злакусе, секретар Миливоје Ковачевић, адвокатски приправник из Ужица, и чланови: Борисав Јокић, земљорадник из Стапара, Витомир Чворовић, радник из Ужица, Милан Петронијевић, трговац из Пожеге, Велисав Николић, земљорадник из Милићева Села, Љубо Мићић, земљорадник из Горобиља, Саво Поповић, земљорадник из Латвице и Милан Марјановић, земљорадник из Мочиоца.

На овој конференцији дискутовано је о организацији народноослободилачких одбора на терену, о њиховој активности, стварању народноослободилачког фонда и о потреби улагања напора на мобилизацији свих снага за помоћ фронту; на организовању позадине и борби против петоколонаша и других издајника. Присутни делегати и избрани чланови Окружног народноослободилачког одбора преузели су обавезе да ће, сваки у своме крају, појачано радити на даљем проширивању мреже народноослободилачких одбора и њиховој још јачој мобилизацији на извршавању врло крупних

Бранислав-Брана Павловић, председник Окружног народноослободилачког одбора 1941. у Ужицу, заклан од стране четника 8. септембра 1943. године.

задатака које пред њих поставља ослободилачка борба. На терену се развила још живља активност народноослободилачких одбора. Због догађаја који су убрзо настали, Окружни народноослободилачки одбор није се иза ове конференције ниједном састајао, али су његови чланови били носиоци и покретачи активности народноослободилачких одбора на терену.

6. ГЛАВНИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОР СРБИЈЕ

У слободном Ужицу је у јесен 1941. године образован и Главни народноослободилачки одбор Србије као највиши орган борбеног јединства народа Србије и врховни орган народне власти Србије. Овај одбор, који је одлуком ЦК КПЈ именован месеца новембра 1941. године, три године је руководио борбом народа Србије. На Великој антифашистичкој народноослободилачкој Скупштини Србије, која је одржана 11. новембра 1944. године у Београду, овај је Одбор проширен и реконструисан у Антифашистичку скупштину народног ослобођења Србије.

У главни народноослободилачки одбор ушли су: као председник Драгојло Дудић, а као секретар Петар Стамболић. Одбору је додељен на рад и Јусуп Тулић.⁹ Чланови одбора имали су подељене дужности:

Драгојло Дудић као председник имао је ресор польопри vреде;

Мирко Томић организовао је снабдевање позадине и болница;

Митар Бакић водио је послове финансија;

Милентије Поповић требало је да води послове грађевинарства (због других дужности он ове послове није преузeo за време рада Главног народноослободилачког одбора у Ужицу 1941. године);

Јован Поповић и Митра Митровић радили су на питањима просвете и школства;

Занатство, трговину и привреду, која није била под војном управом, имали су Никола Груловић и Влада Зечевић.

Главни народноослободилачки одбор није одржао ниједну седницу у Ужицу. Познато је да су одржавани састан-

⁹ Јусуп Тулић, који је био искусан партијски радник, погинуо је у првој непријатељској офанзиви у Србији.

Драгојло Дудић, председник Главног народноослободилачког одбора Србије. Погинуо приликом повлачења из Ужица новембра 1941. године.
Проглашен за народног хероја.

ци са председницима српских народноослободилачких одбора из ужишког округа. Ове састанке је организовао ужишчи окружни народноослободилачки одбор уз сарадњу српских НОО. На једном од оваквих састанака расправљало се о припремама за пролетњу сетву, о обезбеђењу сточне хране

за зиму и о снабдевању, а нарочито о снабдевању солју у којој је владала велика оскудица.

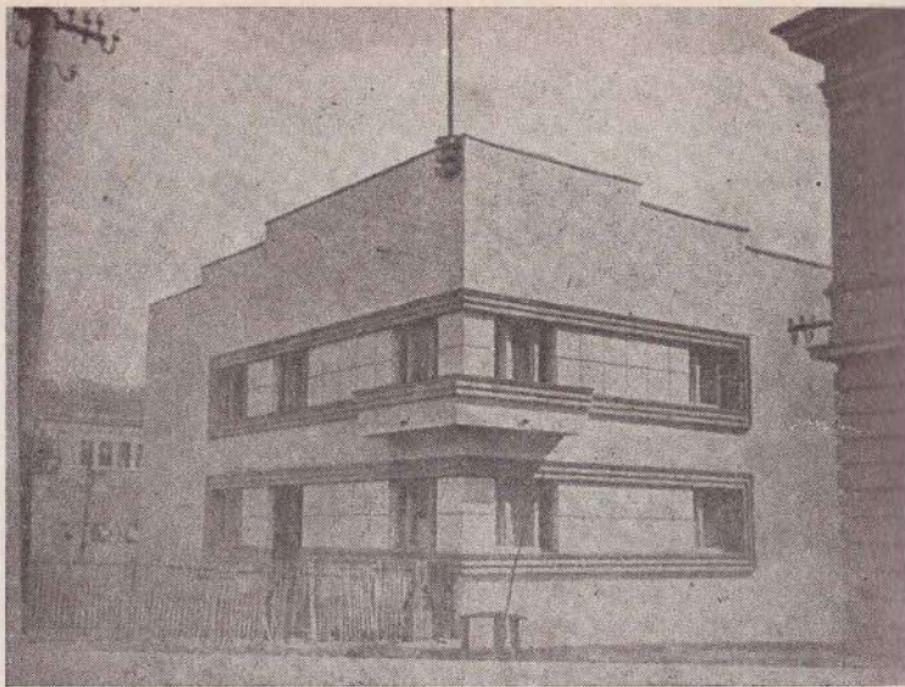
Главни народноослободилачки одбор располагао је већим делом новчаних средстава која су заплењена приликом ослобођења Ужица у трезорима народне банке. Ова су средства преко Митра Бакића додељивана појединим народноослободилачким одборима за исплату откупљених количина хране, текстила и других потреба, као и за плате радника и службеника.

Чланови Главног народноослободилачког одбора одлазили су на терен, где су било преко састанака, било у појединачним контактима са представницима српских одбора решавали поједина питања из рада народноослободилачких одбора. На иницијативу Главног одбора организована је окружна конференција, на којој је изабран Окружни народноослободилачки одбор. На овој конференцији говорио је секретар Главног одбора Петар Стамболић.

7. ПОЛИТИЧКИ И СОЦИЈАЛНИ САСТАВ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИХ ОДБОРА

Код формирања НОО се, као и код формирања партизанских одреда, полазило од најшире политичке платформе. Народноослободилачки одбори, као организација власти самог народа, били су широко отворени свим родољубима, без обзира на њихову политичку припадност. У њима једино није било места петоколонашима и другим појединцима који су, служењем разним противнародним режимима и окупатору, изгубили свако поверење народа и постали омрзнути. Поред комуниста, у ове одборе, бирани су и остали грађани који су до рата припадали разним политичким партијама, а који су у овим тешким данима били спремни да се посвете задацима ослободилачке борбе. Спремност за борбу против окупатора и домаћих издајника представљала је основни услов за избор у ове одборе, па су у њих, као што се види, бирани људи из најразличитијих друштвених слојева: из редова радника, сељака, занатлија, трговаца, интелектуалача, индустријалаца, свештеника, домаћица итд.

Изабрани одборници свесрдно су се прихватали извршења задатака у народноослободилачким одборима. Они

Зграда Главног народноослободилачког одбора Србије у Ужицу 1941. год.

су, такорећи, даноноћно били на разним дужностима, на извршавању бројних задатака за фронт или позадину. Сасвим је незнатан број био оних који су због страха, притиска или колебљивости напуштали или избегавали своје дужности. Одборници су обављали разне дужности како на подручју свог НОО, тако и на читавој ослобођеној па и неослобођеној територији, не презајући од опасности које су им стално претиле од четничких и других издајничких елемената. Неки од њих су дали и своје животе на извршењу ових задатака, као што је био случај Косте Ђурчића, председника ГНОО у Ужицу, који је убијен од стране непријатеља приликом откупа жита на територији коју су контролисали четници.

Висока патриотска свест одборника народноослободилачких одбора из 1941. године манифестовала се и после губитка слободне територије. Један број њих придружио се снагама Народноослободилачке војске и активно учествовао у даљим борбама за ослобођење земље, а неки су и поги-

нули у тој борби (Љубо Мићић, председник пожешког СНОО и члан Окружног народноослободилачког одбора, затим Никола Марчетић, Бошко Игњатовић, Живорад Марковић, Слободан Јанковић итд.). Врло велики број одборника био је хапшен и прогањан, отеран у логор, зверски мучен, а многи су осуђени на смрт, стрељани или од четника заклани (Бранислав Павловић, председник Окружног НОО, Милорад Тимотијевић Штука, Цвета Дабић, Раде Вукадиновић, Милан Петронијевић, Војин Ковачевић, председник НОО из Доброселице, Јанко Томановић, Војислав Шишовић и многи други).

8. УНУТРАШЊА ОРГАНИЗАЦИЈА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИХ ОДБОРА

У складу са својим задацима, НОО имали су одређену унутрашњу организацију и поделу рада, која није код свих била подједнако развијена. Послови су организовани кроз комисије и секције, које су осниване за поједине секторе рада и у свакој од њих било је ангажовано по неколико чланова одбора.

Народноослободилачки одбори су, иначе, сва питања и проблеме решавали на седницама, које су доста често одржаване, као и кроз своје комисије и секције, или путем појединачних задужења одборника. Како су одборници, кроз разне облике рада, били стално на задацима одбора, које су непосредно решавали и извршавали, то су нардноослободилачки одбори били стално на окупу и у сталном заседању.

Градски НОО у Ужицу имао је и извршни одбор, састављен од председника, потпредседника, секретара и поједног члана одбора, а то је био дежурни одборник (одборници су дежурали по листи). У сличном саставу постојао је и извршни одбор у СНОО Бајина Башта.

У Градском НОО постојале су секције¹⁰:

¹⁰ Документи о организацији народноослободилачких одбора само су делимично сачувани и то у појединим оригиналним актима који се чувају у Музеју устанка 1941. у Титовом Ужицу и у појединим чланцима листа „Борба“ из 1941. године. Организација НОО која је овде изложена утврђена је на основу ових документа и изјава преживелих одборника.

- а) за мобилизацију (војна секција), која је радила по директивама штаба одреда и команде места;
- б) за снабдевање фронта одећом и обућом;
- в) за исхрану војске и грађанства;
- г) за набавку и расподелу огрева;
- д) за противавионску заштиту;
- ђ) за организацију производње у граду;
- е) за откуп;
- ж) за социјалну помоћ (помоћ партизанским породицама и избеглицама);
- з) стамбена секција;
- и) за прикупљање прилога у корист Народноослободилачког фонда;
- ј) за запреге и запрежна возила.

Поред ових секција повремено су формиране поједине комисије за одређене задатке, које су имале привремени карактер. У појединим секцијама редовно је ангажован мањи или већи број грађана и ван састава секције. У ГНОО постојао је и посебно формиран одбор за хигијену, чији је задатак био да се стара о чистоћи у граду, а нарочито да врши котролу чистоће у локалима који су радили са животним намирницама.

Остали спрески НОО имали су сличну организацију секција, прилагођену својим специфичним условима и потребама. У спреком одбору спреза Бајина Башта постојале су и секције за помоћ месним народноослободилачким одборима и судска секција.

Месни народноослободилачки одбори су, по правилу, радили без неке сталне поделе рада и без посебно организованих секција или комисија као сталних тела. Извршење појединих задатака преузимали су одборници непосредно од случаја до случаја. Само у неким одборима постојао је стално организован сектор рада за послове помоћи фронту, а у МНОО Вране постојао је и сектор за борбу против шпекуланата.

Сваки народноослободилачки одбор имао је најнужнији број службеника којима је руководио секретар НОО. Тако нпр. у ГНОО Ужице било је тада 25 сталних службеника, а у СНОО Бајина Башта 10 службеника.

ДЕЛАТНОСТ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИХ ОДБОРА

По ослобођењу највећег дела територије ужичког округа и непосредно по ослобођењу самог Ужица, штаб Ужичког народноослободилачког партизанског одреда прогласом је позвао раднике, сељаке и остале грађане на општу мобилизацију за борбу против окупатора и домаћих издајника, на прикупљање оружја, одела и хране за свој партизански одред, на обнову производње и оживљавања привреде, на организовање позадине и на решавање животних проблема становништва.¹¹

Прогласу штаба уследио је одмах одговор родољубивих грађана града и села. Већ 27. септембра радници ужичке ложионице и колнице на митингу, који су сами организовали, изразили су своју пуну решеност да учине све у интересу развоја народноослободилачке борбе и коначног ослобођења; они су изразили одлучну решеност да обнове и успоставе железнички саобраћај на ослобођеној територији и да га уредно одржавају. Убрзо после тога и радници ткачнице, фабрике оружја, занатски радници, у штрајковима и другим борбама прекаљени металци, текстилци, кројачи, кожарци и радници других струка, на масовним радничким митингима у Ужицу и у другим местима, су једнодушно изразили несаломљиву решеност да својим радом и борбом, сви до једног, допринесу борби за слободу и нови живот. „Ниједан чекић неће бити толико тежак да га не подигну радничке руке, ниједан челик толико тврд да га не савлада радничка борба“ — одјекивао је једнодушни поклич по фабрикама, радионицама и радњама.¹²

Проглас штаба одреда нашао је одјека и међу осталим слојевима становништва у читавом округу. Већ 25. септембра у касно поподне у Ужицу, на тргу где су само неколико дана раније висила тела обешених родољуба, грађани су пажљиво слушали речи правих народних синова и пола-

¹¹ „Проглас штаба народу Ужичког округа“, издат 25. септембра 1941. г. од стране штаба Ужичког народноослободилачког партизанског одреда — „Вести“ од 2. X. 1941, стр. 4.

¹² Види лист „Вести“ — гласило Штаба ужичког народноослободилачког одреда, од 2, 6. и 16. октобра 1941. г. и „Борба“ од 21. октобра 1941. — Историјски архив КПЈ, стр. 41.

гали заклетву верности ствари ослобођења. А на бројним конференцијама, које су одржаване по селима и среским местима, сељаци су сагледали сву тежину издаје петоколонашких елемената, изражавајући спремност да учине све напоре за коначну победу и претеривање окупатора. Омладина, жене и остали слојеви становништва, широм читавог округа, манифестовали су своју одлучност и решеност да уложе све своје снаге и помогну ослобођењу читаве земље.¹³

У таквим условима и таквом расположењу почели су са радом и народноослободилачки одбори, најшире потпомогнути поверењем и учешћем народа, развијајући интензивну делатност у многим областима живота.

1. ИЗВРШЕЊЕ ЗАДАТАКА ЗА ФРОНТ

Организовање помоћи фронту били су први и најважнији послови којих су се прихватили народноослободилачки одбори свуда и то одмах по њиховом формирању. Ови задаци били су и обимни и разноврсни, а одбори су их спроводили сами и у сарадњи са штабом одреда, командама оперативних јединица и позадинским командама (командама места).

Мобилизација бораца за фронт. Командант Ужичког народноослободилачког партизанског одреда издао је, 30. септембра 1941. наредбу о мобилизацији на територији читавог ужичког округа.¹⁴ Спровођење у живот ове наредбе ишло је преко команди места и среских и месних народноослободилачких одбора. Поред ове мобилизације у месецу септембру, народноослободилачки одбори имали су ово и даље као свој стални задатак, који су вршили преко својих војних секција, а и ангажовањем поједињих одборника. Они су спроводили широку агитацију за ступање нових бораца у партизанске јединице, и у томе су имали доста успеха, нарочито одбори у граду Ужицу, срезу ариљском, рачанском, пожешком и другим срезовима из којих је непрекидно пристизао све већи број новомобилисаних бораца. За време већих борби са Немцима и четничима, приликом њихових покушаја да угрозе ослобођену територију, поједина места

¹³ Види лист „Вести“ од 2. октобра 1941, стр. 2, 3. и 4; од 6. и 7. октобра 1941, стр. 1, 3 и 4; од 12. октобра 1941, стр. 4; „Борба“ од 21. X. 1941. — Историјски архив КПЈ стр. 41; „Борба“ од 25. X. 1941. — Историјски архив КПЈ I/1, стр. 76.

¹⁴ Види Зборник I, 152—153. — том I, стр. 152—153.

појачано су слала своје за борбу способно људство у поједине јединице (радници из Ужица, Радобуђа, Горобиље, Стапари, Вране; села у рачанском срезу, итд.).

Градски НОО у Ужицу је, по одобрењу штаба одреда, и сам формирао једну градску чету, у којој је била и већина чланова ГНОО. Ова чета је држала стражу у самом месту и учествовала у борбама на Трешњици за одбрану Ужица. Она није имала ништа са градском милицијом, која је радила на обезбеђењу поретка унутар града. Градска чета је, поред осталог, обезбеђивала и поједине комисије, које су слате у села ради откупа жита, конфискације имовине народних непријатеља и друге акције и задатке, примљене од народног одбора или команде места. Командир ове градске чете био је члан МНОО Јанко Томановић, а комесар Радисав Пауновић, члан ГНОО. Ова чета је у току вршења својих задатака наилазила на склоништа народних непријатеља, откривала их и предавала народном суду.

Поред задатака на непосредној мобилизацији људства, народноослободилачки одбори су вршили и задатке око прихватања мобилисаних бораца и јединица које су пролазиле и краће се задржавале у појединим местима; обезбеђивали су исхрану за ове јединице и снабдевали их најнужнијом опремом, одећом и обућом. Поједини одбори радили су и на изради мобилизацијских спискова за своје подручје.

Прикупљање оружја и муниције. И ово је био један од основних и сталних задатака свих народноослободилачких одбора. Прикупљано је оружје које је било сакривено после уласка Немаца у земљу, а одузимано је и од оних четника који су напуштали своје јединице. Поред оружја и муниције, прикупљана је и остала војна опрема: одећа, ћебад, војнички веш, чутурице, фишеклије, торбице, опасачи итд.

Народне страже код одбора наоружаване су редовно оружјем које су народноослободилачки одбори прикупљали на терену. Вишак овог оружја предаван је или борачким јединицама или командама места, а неисправно оружје, пушчане и топовске чауре и друго слати су преко команди места у фабрику оружја.

Према изјавама преживелих учесника и другим подацима народноослободилачки одбори и народне страже спровели су и многе друге акције, као например:

Градски народноослободилачки одбор Ужице, по директивама команде места, спроводио је акцију за прикупљање калаја, бакра, месинга и других метала. Ово је предавано ливници у Ужицу која је вршила израду тела бомби, месинг за упаљаче и друго за војне потребе.

Месни народноослободилачки одбор у Висибаби добио је наређење од команде места у Пожеги да из порушене општинске зграде извади два противавионска митраљеза и пошаље их фабрици оружја у Ужицу, што је одбор и извршио.

Једна акција народне страже села Годовика, срез пожешки, донела је седам пушака, један пушкомитраљез, више од двадесет бомби и преко хиљаду метака. Све је одузето од четнички настројених сељака. Стража у овом селу прикупила је до новембра 1941. године преко двадесет пушака и веће количине бомби и муниције.

У Бајиној Башти ниже моста извучен је из Дрине један топ који је бацила у реку бивша југословенска војска приликом одступања.

Месни народноослободилачки одбори Вране и Грдевићи сакутили су у ова два села око 50 пушака, неколико пиштоља и око 1.000 пушчаних метака. Затим нешто бомби, ранаца и остале војничке опреме. Само код Срећка Иконића, присталице четника, нађено је 5 пушака, 2 пиштоља, муниције за пушке и пиштоље и друге ратне спреме. Сав овај материјал је припреман за четнике. Овим оружјем опремани су мобилисани борци из тих села, а остатак оружја предаван је команди места у Ариљу. Половином новембра 1941. године одборник Милоје Вестић пронашао је 3 пушке и донео их команди места.

Месни народноослободилачки одбор Горобиље, срез пожешки, открио је код једног шпекуланта два сандука динамија који је овај спремао за продају. Овај експлозив је упућен партизанској фабрици оружја у Ужицу. Исти одбор упутио је фабрици око десетак великих челичних флаша са оксигеном који је у то време био врло критичан.

У Пожеги и околини прикупљане су авионске бомбе са бившег аеродрома југословенске војске и колима или возом слате у партизанску фабрику оружја у Ужицу.

У Ужицу је пронађена прикривена већа количина калаја, за којим се осећала велика потреба. Калај је предат ливници која је основана у Ужицу.

Прикупљање хране за фронт. Код свих народноослободилачких одбора одмах је било организовано прикупљање хране за партизанске јединице, као и за исхрану необавезбеђеног становништва. Храна је прикупљана путем добровољних прилога, путем откупа, реквизицијом, као и конфискацијом залиха пронађених код шпекуланата и народних непријатеља. Прикупљани су пшеница, кукуруз, раж, кромпир, пасуљ, купус, месо, масти, сланина и друге животне намирнице.

Градски НОО у Ужицу имао је и своју комисију, односно секцију за исхрану, као и секцију за откуп.

Уз помоћ српских народноослободилачких одбора, као и преко месних НОО-а у ужичком срезу, Градски НОО у Ужицу развио је широку акцију прикупљања добровољних прилога у храни за народноослободилачки фонд и свакодневно примао веће количине разних животних намирница које су предаване команди места, даване за исхрану поједињих партизанских јединица које су пролазиле кроз Ужице, или слате болници за исхрану рањеника.

ГНОО у Ужицу окупио је у секцији за откуп већи број грађана Ужица преко којих је вршио откуп намирница, а нарочито пшенице и кукуруза. Откуп је вршен не само у срезу ужичком, већ и у срезу пожешком, у околини Чачка, Краљева, као и у извесним деловима Мачве. У Ужице су скоро свакодневно пристизале вагонске количине жита упркос тешкоћа и сметњи које су чинили четници, нарочито у времену када су они држали Пожегу. Већи број запрежних возила (оловских и коњских) мобилисан је не само у граду већ и у селима свих срезова и слат на разне стране ради довожења хране у Ужице и друга места и развозење хране поједињим јединицама на положај. Због великих проблема око мобилизације запрежних возила, ГНОО у Ужицу имао је и своју посебну секцију за запрежна возила којом је руководио Душан Басуровић, намештеник из Ужица. Пошто је мобилизација запрела (олова и коња) била отежавана несташicom потковица и клинаца за потков коња и волова, то је ГНОО у Ужицу формирао ковачке и поткивачке радионице, у којима су израђиване потковица и клинци за поткивање стоке.

ГНОО у Ужицу такође је прикупљао, нарочито код трговаца који су прикривали робу, веће количине соли, која је у то време била врло критичан артикал, јер је њен довољ на подручје ужичког округа био јако отежан и ометан од стране четника и окупатора.

Овај одбор вршио је и откуп сточне хране: сена, зоби и сламе, како за исхрану запрега на фронту, тако и за исхрану мобилисане запрежне стоке која је била на раду у позадини.

Преко ГНОО-а Ужице вршена је и конфискација хране код појединих шпекуланата и народних непријатеља, што је такође ишло у залихе народноослободилачког фонда. Конфискација је вршена код појединих трговаца у граду (Андреје Мирковића, Живана Ђерића, Петра Пржуљевића и др. који су прикривали залихе хране) и код појединих шпекуланата и народних непријатеља у селима (Витомира Ивановића, Нећа Вукића, Михаила Миловановића и др.).

Народноослободилачки одбори улагали су велике напоре да путем откупа обезбеде што веће количине хране и у томе су постизали доста успеха. Тако је месни НОО села Стапари само у току два дана успео да откупи 13.000 кг пшенице, два и по вагона кромпира и око 600 кг пасуља. У многим другим месним народноослободилачким одборима среза ужичког, златиборског и рачанског постизани су слични резултати.

Срески НОО у Пожеги вршио је откуп животних намрнича преко МНОО-а. У селима Висибаба, Годовик, Гробиље, Здравчићи, Бакионица и Глумач откупљене су веће количине жита, а путем добровољних прилога прикупљано је доста поврћа. Срески НОО је у новембру 1941. године откупио у Љубићу код Чачка код приватног сопственика 2 вагона пшенице. Одборници Арсеније Цвијовић и Срећко Перић били су овлашћени од СНОО-а да, за потребе војске и осталог становништва, откупљују стоку по слободној подгодби. Стока, већином говеда, откупљивана је пазарним даном и на пијаци. Пошто је стоке увек било довољно у продаји, срески НОО није се обраћао месним одборима за откуп меса. У Пожеги је био образован магацин из кога су снабдеване јединице у пролазу, као и јединице које су биле на положајима током новембра северно од Пожеге. За откупљену стоку СНОО је обезбедио већу шталу и откупио

потребне количине сена. Приликом евакуације, уочи 29. новембра 1941. године залихе животних намирница, које се нису могле извучи, СНОО је разделио сиромашном становништву.

Скоро на свакој својој седници СНОО имао је на дневном реду питање снабдевања и исхране.

МНОО Роге по наређењу СНОО-а послao је у новембру 8 воловских запрега да одвуку у Ужице сено које је откупљено за ГНОО Ужице.

СНОО у Бајиној Башти имао је секцију за снабдевање грађанства и војске. Залихе животних намирница стваране су прикупљањем добровољних прилога и откупом. Прикупљања су вршена по свим селима среза рачанског, осим у оним која су била под контролом четника. Највећи део хране у овим сиромашним селима прикупљан је путем добровољних прилога. Тако је на пример у селу Бесеровини само у једној акцији прикупљено 500 кг кромпира, 300 кг купуса и 500 кг пшенице. Село Луг слало је за потребе болнице у Бајиној Башти 20 литара млека дневно. Ово село давало је више пута и прилоге у житу, кромпиру, купусу и месу. На сличан начин одазивала су се и остала села у срезу рачанском. Сачувани су спискови МНОО-а Бачевци где су унети сви подаци о добровољним прилозима грађанства овог села.

У срезу ариљском откуп људске и сточне хране вршен је преко појединих одборника. Набавке животних намирница и сточне хране вршene су већином на пијаци. Понеког пазарног дана одборници су откупљивали или добијали у прилозима по 3—4000 кг брашна и жита. Нешто од ове количине задржавано је за локалне потребе у Ариљу, док је већи део стављан на располагање позадинским војним властима и одвожен из Ариља запрегама које су мобилисали месни народноослободилачки одбори.

НОО Ариље примио је из Чачка веће количине пшенице и организовао превоз воловским колима преко Драгачева, пошто су четници у то време били окупирали Пожегу. Ово жито је употребљавано за војску. У Ариљу су под руководством народноослободилачког одбора организоване 4 пекаре које су припремале и слале хлеб на положаје. Овакве пекаре постојале су у свим другим српским местима.

Месни НОО у Радобуђи развио је живу делатност на прикупљању хране и образовао је у ову сврху велики магацин. Одбор је располагао већом количином шљива и доноо одлуку да се приступи кувању пекмеза. Набављени су казани, припремљене потребне количине дрва и скувано 3—4000 кг пекмеза за војску. Пекmez је био смештен у магацине и повремено слат јединицама на фронт.

МНОО у Вирову прикупило је такође велике количине хране и у септембру организовао исхрану јединица на положају. У то време на положају код Вирова било је 40 бораца Пожешке чете и око 150 бораца Драгачевског батаљона.

Крајем новембра 1941. године спроведена је врло широка мобилизација запрега и запрежних возила и организовано извлачење хране из поједињих крајева, а нарочито из Мачве. Храна је превожена углавном у правцу златиборског краја. У истом правцу превожене се веће количине и осталог материјала и опреме.

Снабдевање фронта одећом и обућом и осталом ратном опремом. Сви народноослободилачки одбори у пуној су мери били ангажовани на снабдевању партизанских јединица одећом, обућом и осталом ратном опремом. Ове задатке народноослободилачки одбори извршавали су самостално, по упутствима Главног народноослободилачког одбора Србије или по упутствима и захтеву штаба Одреда и команди партизанских чета, већ према ситуацији и конкретним потребама фронта. Одбори су то извршавали путем активирања постојећих и отварањем нових радионица за израду одеће, рубља и обуће за војску, откупом залиха материјала и готове робе, затечене у магацинима радњи и предузећа или запленом робе од шпекуланата и народних непријатеља, као и путем прикупљања прилога грађана за помоћ фронту.

Главни народноослободилачки одбор Србије издао је упутство свим народноослободилачким одборима да изврше попис готове одеће и обуће, обичног платна и платна за веш, шајка, војничког сукна, штофа, конца, коже, ћона, поставе и крзна, затим шиваћих машина и то по свим радионицима и занатским радњама, које су се бавиле израдом веша, одеће и обуће.

Штаб ужичког НО партизанског одреда упутио је апел занатлијама — кројачицама и обућарима и другим патриот-

кињама које познају послове кројења и шивења — да се ставе на располагање и помогну при шивењу одела и веша за војнике на фронту.¹⁵

Градски НОО у Ужицу спровео је по свим трговачким и занатским радњама попис свих количина робе и материјала за одећу и обућу. Роба и материјал предати су на израду кројачким и обућарским радионицама, које су формиране у граду и то: женска кројачка за веш, кројачка за одело, обућарска и опанчарска.

Попис залиха готове робе и материјала вршен је и у свим среским местима, па и у појединим већим селима, где је таквих залиха било. Радионице за израду веша, одеће и обуће биле су организоване и у Бајиној Башти, Пожеги и Ариљу. У свим овим радионицама израђивање су разне врсте одеће и обуће: веш, војничке блузе и чакшире, опасачи, капе, војничке торбице, цокуле, опанци, шињели, кожни капути и кожуси, кратки капути (доламице) итд., а вршена су и крпљења и поправке старе одеће и обуће. Поред ових, у неким местима биле су ангажоване и приватне радионице и радње.

Сва израђена војничка опрема предавана је командама места или непосредно појединим партизанским јединицама.

Обезбеђење запрега и возила за превоз материјала. Читав овај посао обављао се преко народноослободилачких одбора. У округу тада, осим железнице, скоро није било механизованих превозних средстава. И оно што је било, окупатор је опљачкао и одвукao са собом. Зато се довоз војног и другог материјала, опреме, хране и других материјала и развозење опреме и хране јединицама на положајима могао вршити само сточним запрегама. У том циљу су сви народноослободилачки одбори, по овлашћењу штабова, вршили и спроводили мобилизацију запрега и запрежних возила и упућивали их на извршење појединачних задатака. Пред опасношћу од надирања окупатора и четника на слободну територију, вршена је појачана мобилизација запrega и запрежних возила ради извлачења оружја, муниције, војничке опреме, хране и другог материјала у правцу Златибора и Санџака.

Народноослободилачки одбори у пожешком срезу вршили су доста широко мобилизацију запrega и запрежних

¹⁵ Види Наредбу команданта Ужичког народноослободилачког партизанског одреда — документи у Музеју устанка 1941. у Ужицу — Инв. бр. 269.

возила ради транспортувана бензина и нафте из војних цистерни у Јеминској Стени¹⁶, авионских бомби и другог ратног материјала са привременог аеродрома у Татојевици и других места у срезу.

Рад фабрике оружја и муниције. Ослобођењем Ужица пала је у руке партизанских снага и фабрика оружја и муниције. Она је била веома значајан објекат за успешан развој устанка. Иако је ова фабрика била мањег капацитета, она је, у ондашњим условима, значила драгоцену помоћ НОБ.

Одмах по ослобођењу фабрика је стављена под контролу војних власти. Њоме су руководили Манојло Смиљанић, студент, Спасан Јовановић, студент, Сретен Пенезић, радник ове фабрике и Будимир Поповић Будо, радник. Радници ове фабрике, сви до једног, прегли су без оклевавања да фабрика ради пуним капацитетом. Непријатељ је, међутим, сваког дана по неколико пута надлетео и бомбардовао фабрику јер није успео да је уништи приликом свог повлачења из Ужица. И поред свакодневних ометања, радећи често под кишом бомби и митраљеских рафала, радници фабрике оружја су знатно повећали њен капацитет, а такође освојили и производњу новог оружја, које у овој фабрици до рата није израђивано.

Због сталне опасности од уништења из ваздуха, а захваљујући ванредним способностима и залагању радника, фабрика је демонтирана, пресељена у трезоре бивше народне банке, тамо поновно монтирана и одмах наставила са радом. Тако је била потпуно обезбеђена од бомбардовања. Међутим, непријатељ је овај објекат стално имао на оку, па му је успело да подмуклом саботажом у месецу новембру 1941, изазове експлозију у овим трезорима, услед чега је погинула скоро читава смена радника, који су се у тренутку експлозије налазили на раду у фабрици. Али је и поред тога, убрзо после овог непријатељског акта, рад у фабрици обновљен и фабрика је наставила са радом све до повлачења из Ужица 29. новембра 1941.

Колико је ова фабрика значила за устанички покрет, може се закључити када се погледа шта је она све произвела за ово време. Тако је у њој израђено 21.040 пушака (од

¹⁶ Приликом ослобођења Пожеге заузете су цистерне бивше југословенске војске, у којима је било још око 5 милиона литара бензина и око 2—3 милиона литара нафте.

којих 40 за чланове Врховног штаба), затим 2.700.000 пушчаних метака, 90.000 метака за пиштолј, извршен је ремонт на око 20.000 панцираних топовских граната, 300 тромблона и 18.000 ручних бомби. Поред тога извршена је генерална оправка два пољска и једног противавионског топа, 200 тешких митральеза, 300 пушкомитральеза и 4.500 пушака. Оправљена су и 2 тенка¹⁷.

За ову фабрику радила је и ливница (мања радионица), коју је, по захтеву штаба одреда, формирао народноослободилачки одбор у Ужицу. У њој су изливана тела бомби, која су ишла на пуњење и дораду у фабрику оружја. Сав материјал који су прикупљали народноослободилачки одбори (експлозив, калај, месинг, противавионске бомбе, старо оружје, муниција и сл.) слат је на прераду овој фабрици. Њој су и војне јединице са терена достављале ове материјале до којих су оне долазиле, о чему је постојала и наредба Врховног команданта Народноослободилачких партизанских одреда Југославије од октобра 1941.¹⁸

2. НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ФОНД

Ради обезбеђења материјалних и финансијских средстава потребних за извршење бројних обавеза према фронту и позадини, у свим среским народноослободилачким одборима и у Градском НО одбору у Ужицу формирани су народноослободилачки фондови. Своје фондове одбори су формирали одмах по оснивању и они су имали врло значајну улогу у раду народноослободилачких одбора и у општој мобилизацији снага за победу народног устанка. Парола „Све за фронт — све за победу“ значила је општи позив за све грађане да својим добровољним прилозима у новицу и материјалу, својим личним радом и активним учешћем доприносе успеху народноослободилачке борбе, која је заједничка ствар свих родољубивих грађана. Она је означавала и карактер народноослободилачког фронта, који је представљао свестрану мобилизацију позадине за помоћ и подршку фронта.

¹⁷ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа — књига 2, том II, стр. 67—68, док. бр. 21.

¹⁸ Исто.

Свим грађанима на подручју округа упућен је позив да помогну јачање народноослободилачког фронта. У позиву је наглашено да позадина и фронт представљају неразлучно јединство. У апелу је, под паролом „Све за фронт”, речено: „Ујединимо своје напоре, грађани и грађанке! Не сме проћи ниједан дан, ниједан час, а да нешто не учинимо за наше борце на фронту. Организујмо прикупљање новца и хране, одеће и обуће, зимског веша и санитетског материјала. Организујмо израду свега потребног за наше борце! Откидајмо све што је могуће од себе да бисмо дали њима — њима којима је најпотребније, њима који нас бране и боре се својом крвљу за нашу слободу”.¹⁹

На позив народноослободилачких одбора да се приступи прикупљању добровољних прилога одазивао се значајан број грађана. Нарочито су радници у Ужицу и осталим среским местима, показали високу свест у помоћи фронту. Раднице и радници ткачке радионице, радници фабрике оружја, железничке радионице и колнице и занатски радници, у одговору на позив народноослободилачких одбора за прилог фонду, једнодушно су на својим митингима одлучили да своје укупне једнодневне зараде приложе Народноослободилачком фонду. Раднице ткачнице такође су се једнодушно обавезале да, поред овога, у свом слободном времену добровољно плету чарапе и цемпере за партизане. Радници и раднице у свим предузећима и радњама, у свим ослобођеним местима, сами су настојали да повећају производњу, да уводе већи број радника и да раде у више смена, да рационализују и повећају капацитете својих фабрика и радионица.

Позиву народноослободилачких одбора одазивала се и већина занатлија и трговаца, који су својим прилозима у новцу, готовој роби, материјалу, па и сопственој радној снази помагали фонд и борбу свога народа. Поједини међу њима су прилагали фонду сву своју уштећевину. По страни од овог позива стајали су само познати непријатељи радничке класе, шпекуланти и однарођени појединци из редова буржоаске интелигенције.

И у свим селима на ослобођеној територији, па делимично и у селима под контролом четника, развијала се најшира акција за прикупљање прилога за Народноослобо-

¹⁹ „Борба“ од 28. X 1941. — Историјски архив КПЈ, том I, књига 1, стр. 91.

дилачки фонд. Поред жита, стоке и других намирница које су откупљиване од сељака, сељаци и сељанке доносили су у месне народноослободилачке одборе или у среска места своје добровољне прилоге у новцу, разним намирницама, воћу, вуни, чарапама итд. Било је врло лепих примера од стране многих сељака. Само једног дана је из села Злакусе у срезу ужичком око 10 сељака дотерало као свој прилог преко 1.500 килограма јабука. Таквих примера било је из других села (Качера, Биоске, Радобуће, Пилице итд.). Сељаци су били свесни да ове прилоге дају за своју војску, за своје рањенике, да се одужују фронту и да на тај начин и сами доприносе борби за слободу. Било је дана када су доношene у Ужице за рањенике у болницама толике количине разних намирница (сир, кајмак, јаја, воће итд.) да их болнице, и поред врло великог броја рањеника, нису могле потрошити. Сељанке су на прелима, која су често организована у свим селима, до дубоко у ноћ преле вуну и плеле чарапе и цемпере за војнике у партизанским јединицама. Слично је било и у среским местима, где су се домаћице добровољно одазивале и у великом броју, по 2—3 дана у недељи, радиле у шивачким радионицима, а и саме су код својих кућа израђивале веш и плеле чарапе и цемпере за партизанске јединице.

У давању прилога за Народноослободилачки фонд у највећем броју случајева предњачили су одборници народноослободилачких одбора, и ако су они, по правилу, били из редова сиромашнијих грађана. У ужичком одбору један одборник дао је прилог 50.000 динара, у пожешком НОО један одборник приложио је 20.000 динара. Сличних примера било је, мање-више, у свим народноослободилачким одборима.

У времену између 28. октобра и 3. новембра 1941. на читавом подручју округа била је организована недеља „Све за фронт“. У току ове недеље само на подручју ариљског среза прикупљено је око 120.000 динара добровољних прилога, а знатно више од тога износила је вредност прилога у натури. У пожешком срезу прикупљено је у току недеље око 200.000, а у срезу рачанском око 80.000 динара добровољних прилога итд.

Са великим ентузијазмом одазивала се нарочито омладина како у граду тако и по селима. Омладинци су масовно

учествовали на акцијама брања воћа, кукуруза и поврћа, као и у пружању помоћи да се уредно и на време обави јесења сетва. У селу Доброну и његовој околини, одакле је било избегло становништво испред четничког терора, омладина из ужичког округа добровољно је масовно учествовала на срећивању летине и јесењој сетви у овом селу.

У Ужицу и другим српским местима, народноослободилачки одбори отворили су магацине за пријем и смештај ствари и хране, која је прикупљана путем добровољних прилога. Све ове ствари и намирнице уредно су примане и регистроване, уз учешће чланова одговарајуће секције односно комисије народноослободилачког одбора.

3. ОБНАВЉАЊЕ И ОРГАНИЗОВАЊЕ ПРИВРЕДЕ

На сектору организовања позадине и обезбеђења помоћи фронту једно од најкрупнијих и уједно најважнијих питања било је, свакако, питање организовања привреде и оживљавања свих привредних делатности, нарочито оних које су биле од непосредног значаја за успешно вођење борбе противу непријатеља. Треба одмах истаћи да је штаб Ужичког народноослободилачког партизанског одреда, сутрадан по ослобођењу Ужица, донео наредбу којом су, поред осталог, регулисане две за привреду врло значајне ствари, и то:

1. наређено је да сва предузећа на читавој ослобођеној територији наставе рад и да све радње буду отворене преко целог дана; и

2. да платежна средства остају и даље новчанице Српске народне банке и окупационе марке бивше окупаторске власти на подручју ужичког округа.²⁰

Ово су били први акти народноослободилачких снага у области привреде на територији ужичког округа. Старање за привредне проблеме преузели су народноослободилачки одбори одмах по свом формирању. Први дани слободе и први дани рада ових одбора ставили су пред њих читав низ проблема, у чије су решавање морали без оклевања хитно ући, јер су та питања била од пресудног утицаја како за

²⁰ Види Наредбу бр. 1 Штаба ужичког народноослободилачког партизанског одреда за 25. септембар 1941. документат у Музеју устанка 1941. у Титовом Ужицу — Инв. бр. 268.

држање фронта према непријатељу, тако и ради решавања многобројних проблема становништва (запослење, исхрана, итд.). Ово је био један од најпречих и најсложенијих послова. Народноослободилачки одбори, уз најпуније ангажовање и подршку радника и осталог радног становништва, прихватили су се ових као и других задатака са потребним жаром и преданошћу ствари ослободилачке борбе, иако скоро без икаквих искустава у овом раду.

Настављање рада у фабрикама и другим предузећима и отварање нових радионица. На подручју ужичког округа пре рата постојало је свега неколико предузећа и већих радионица и то углавном у граду Ужицу. У осталим српским местима, па и у самом Ужицу, преовладавале су ситне занатске радионице, у којима су радили сами власници тих радионица, или са мањим бројем запослених радника. Рат и фашистичка окупација оставили су доста трага на читавој привреди у ужичком округу. Приликом ослобођења Ужица и других места у округу највећи број предузећа и већих радионица затечен је у стању дезорганизације. Власник фабрике оружја напустио је Ужице, а сама фабрика је била под пуном контролом Немаца. Власници неких других предузећа нису били расположени да по доласку партизана у Ужице и друга места поново ставе у погон своја предузећа, јер је то било у интересу народноослободилачке борбе. Поред тога, један мањи број власника занатских радионица избегавао је да у својим радионицама настави нормалну делатност, мада су располагали извесним залихама материјала, потребног за прераду.

Пред овим проблемима, народноослободилачки одбори обратили су се пре свега радницима који су били запослени у постојећим предузећима и радионицама, позивајући их да они помогну организовању производње. Фабрика оружја и муниције, као што је напред речено, одмах је стављена у погон и радила је са знатно већим капацитетом него што је то било пре рата. Радници железничке радионице и колнице узели су у своје руке и под своју контролу сва железнички саобраћај на ослобођеној територији и убрзо га успоставили и организовали његово уредно одржавање. Раднице и радници ткачке радионице у Ужицу и радници војне шиваре у Пожеги такође су се у пуној мери ангажовали на обнови својих предузећа и убрзо наставили рад у истим. Занатски

радници у свим местима исто тако су изразили своју пуну спремност да се максимално ангажују у радионицама у којима су раније били запослени, као и у новим радионицама које су народноослободилачки одбори тада оснивали.

Фабрика оружја и железничка ложионица и колница биле су под непосредним руководством штаба одреда, односно команде места. Радници ложионице и колнице, поред редовног рада на успостављању и одржавању железничког саобраћаја, израдили су у овом времену један окlopни воз и један санитетски окlopни воз, који су били стављени у службу војних јединица.

Радом ткачке радионице у Ужицу руководила је Цвета Дабић, текстилна радница, члан Градског народноослободилачког одбора. У овом предузећу уведен је рад у две смене. Коришћене су све залихе сировина и материјала са којима је фабрика располагала и у периоду од ослобођења до 29. новембра 1941. године у овом предузећу произведено је текстила у вредности од око 4,500.000 динара (ондашња вредност новца). За потребе партизанских јединица од произведеног материјала узето је 50.850 метара, разног текстилног материјала (платна, порхета, штрукса, американа, зефира и других врста платна), као и 3.840 комада убруса, 661 туце марамица и 30 комада чаршава.²¹ Ова роба делимично је плаћена одмах из средстава Народноослободилачког фонда, а зе неплаћену робу предузећу су издате прописне признањице (реверси).

Платно и други материјали, произведени у ткачници, издавани су за потребе свих шивачких радионица на ослобођеној територији ради прераде и то не само на подручју ужичког округа, већ и за потребе радионица у Чачку и другим местима тога округа. Поред тога, слати су и за потребе партизанских јединица у Санџаку и Босни. Извесне количине текстила продаване су грађанству у продавници ткачке радионице у Ужицу. Поједини народноослободилачки одбори извесне количине платна из ове радионице делили су бесплатно сиромашном становништву. Ове количине НОО плаћали су готовим средствима из својих фондова.

²¹ Подаци о количинама платна и другог материјала узети су из књиге ткачке радионице у којој су убележавани подаци о издаји роби из ткачнице у времену од 24. септембра до 29. новембра 1941. године. Ова књига се налази у Музеју устанка 1941. — у Титовом Ужицу.

У Ужицу је одмах обновљен и рад фабрике кожа, која је за све време радила пуним капацитетом. Из Ужица и других места народноослободилачки одбори су слали у ову фабрику сирову кожу која је ту прерађивана. Прерађена кожа из ове фабрике давана је у обућарске и кројачко-абацијске радионице у Ужицу и другим местима и употребљавана за израду обуће, зимских капута и кожуха. Овом радионицом руководио је Драган Оташевић, студент из Ужица. У изради кожуха својим залагањем нарочито се истицао ужички кројач Јанко Хунциг.

У Бајиној Башти приликом ослобођења затечена је у дуванском магацину велика количина непрерађеног дувана и цигарет-папира. У Ужицу и Бајиној Башти организована је прерада овог дувана и папира у радионицама које су формирали градски односно срески народноослободилачки одбори. У недостатку машина организована је ручна прерада. У радионици у Ужицу на сечењу и паковању папира радило је 12 радника, који су дневно израђивали око 25.000 комада цигарет-папира у везицама од по 60 листића. На сечењу и паковању дувана радило је просечно око 25 радника, а дневни капацитет био је око 5.000 пакетића дувана. У радионици у Бајиној Башти радио је приближно исти број радника. Дуван је пакован у паклице, а папир у омоте на којима је била утиснута петокрака звезда. Ови омоти са ознакама су штампани у ужичкој штампарији. Дуван и папир је даван у продају у свим местима на тадашњој ослобођеној територији у Србији, а око 5.000 килограма дувана и папира отпремљено је за Романијски партизански одред.

У Ужицу су одмах по ослобођењу стављене у погон обе штампарије које су у граду затечене. Почело се са штампањем „Вести“, органа штаба Ужичког НО партизанског одреда, а од 19. октобра 1941. године штампан је лист „Борба“, орган КПЈ. Поред овога, штампане су и друге публикације из области марксистичко-лењинистичке литературе, затим разни прогласи, леци и слично. У овој штампарији започето је и штампање историје СКП(б).

У свим среским местима, као што је речено, формиране су обућарске и кројачке радионице за израду одеће, рубља и обуће за потребе војске.

У Ужицу је постојала мушка и женска кројачка радионица. Женска кројачка радионица била је смештена у згради

основне школе (Буарска основна школа), у којој су израђивани веш и чаршави за потребе болница. У овој радионици било је запослено неколико професионалних кројачица, а поред њих редовно је радио и велики број жена домаћица које су на тај начин давале свој прилог Народноослободилачком фонду. На организовању ове радионице радила је Анђа Ранковић, а од жена из града својим залагањем нарочито су се истичале: Љубица Јанковић, Косара Арсенијевић, Грозда Чворовић-Дрчелић, Мица Милановић, Милојка Јовић, Ната Перишић, Олга Јелисавчевић, Љубинка Филиповић и друге. Поред рада у радионици, платно је давано на шивење и по кућама.

У Бајиној Башти радионицом за израду рубља руководила је Џана Вујовић. Ова радионица је после бомбардовања Бајине Баште премештена у околину града. Остало је у сећању жена које су радиле у овој радионици да је радионицу посетио и Душан Јерковић, командант Ужицког одреда, који је похвалио радионицу за успех на послу.

Радионица за израду рубља у Ариљу била је смештена у женској занатској школи. Радионицом је руководила Олга Савић, стручна учитељица, а у радионици су, поред жена из Ариља, радиле и ученице женске занатске школе. Дневно је у овој радионици израђивано око 60 пари веша.

У радионици за израду рубља у Пожеги било је окупљено око 60 другарица — радница са преко 20 шивајућих машина.

Дневно је израђивано по неколико стотина пари веша. Радило се у више група — смена па и ноћу. Радионица је била смештена у згради Женске занатске школе. У овој радионици и ван ње било је широко организовано плетење цемпера и чарапа за партизанске борце на фронту.

Овим радом у целини руководиле су Емилија Остојић, Милева Стефановић и Перса Радовановић.

У мушкиј кројачкој радионици у Ужицу радило је око 40 радника са 23 машине непрекидно до 29. новембра 1941. У овој радионици радили су Живорад Марковић и Бошко Игњатовић, кројачки радници, који су били и одборници ГНОО.

Радионица за израду одеће у Ариљу била је смештена у згради Среског суда. У радионици је радило око 15 рад-

ника са 7 позајмљених машина, а њоме је руководио Мирко Никитовић, одборник народноослободилачког одбора.

Кројачком радионицом у Пожеги руководио је члан НОО Владимир Радић. Радионица је била смештена у згради касарне и имала је око 10 радника, а радила је на изради новог одела, као и на крпљењу и прекројавању старог. Ова радионица располагала је већим количинама војничког сукна, заплењеног од непријатеља и од појединих богатих сељака и трговаца, које су ови присвојили из раније војне шиваре приликом капитулације старе Југославије.

У Ужицу и другим местима биле су организоване и опанчарске радионице које су радиле пуним капацитетом.

У обућарској радионици у Ужицу радило је неколико десетина радника. Израђено је до 29. новембра 1941. укупно око 2.000 пари цокула, чизама и других врста обуће, не рачунајући оправке које су свакодневно вршене. Шеф ове радионице био је Милутин Спасојевић, а у њој су поред осталих радили: Марко Томић (погинуо на Кадињачи у сastavu Radničkog bataљона), Богољуб Јоксимовић, Милан Ђирковић, Милован Митровић, Михаило Петронијевић, Драгиша Симовић, Десимир Симић, Душан Марковић, Саво Ковачевић, Милан Младеновић, Бошко Мутавџић, Милоје Мутавџић, Благоје Мутавџић, Алекса Парезановић, Милан Павловић, Радомир Пузовић и други, а под крај су били мобилисани и занатлије — обућари: Максим Пештерац, Љубо Дравић, Богдан Васиљевић, Страин Филиповић, Раде Дравић и други.

Обућарском радионицом у Бајиној Башти (имала је око 15 радника), руководио је Миле Нинчић а у Пожеги члан НОО Мирослав Жарковић. У Ариљу су опанчари и обућари радили у заједничкој радионици, која је имала 10–12 радника.

Поред овога, израда веша, одеће и обуће вршена је и по приватним радионицама. Издавање ових послова вршиле су саме радионице.

Поред кројачких радионица било је организовано и плетење чарапа, џемпера и шалова за партизанске јединице. Израда овога поверавана је појединим домаћицама, а поред тога редовно су одржавана прела по селима, у самом Ужицу и у осталим српским местима на којима су жене и омладинке преле вуну и штрикале.

У Ужицу и другим српским местима формиране су и ковачко-поткивачке радионице. У Ужицу су у овим радионицама радили Грујо Карадаревић, Стратимир Стефановић, Војислав Кнежевић, Леко Дулановић и други. Ове радионице биле су иначе доста значајне, пошто је у то време мобилисано много запрега и запрежних возила, а владала је велика несташица потковица и клинаца за поткивање стоке, па је у њима организована израда потковица и клинаца, и на тај начин делимично ублажена несташица ових, у то време, врло критичних материјала. Већа ковачка радионица била је организована у Бајиној Башти и у њој су се, поред осталог, припремали и оштрили ножеви за сечу дувана, оправљала воловска и коњска кола и вршиле друге ситније оправке.

У Бајиној Башти српски народноослободилачки одбор организовао је радионицу за оправку моторних возила. Одбор је писменим решењем реквирирао приватну механичарску радионицу, прикупио шофере, механичаре и коваче; прибавио најнужнији алат и на тај начин оспособио радионицу за оправку бицикла, мотоцикла и аутомобила. Преко радионице вршено је прикупљање делова са расходованих мотоцикла и аутомобила и тим деловима оспособљена су два аутомобила и десетак бицикла. Радионицом је руководио Ацо Стаменић.

Већина радника који су преко дана радили свој редован посао у фабрикама и радионицама били су наоружани и ноћу вршили стражарску службу и службу обезбеђења српских места. Радници у Ужицу, запослени у фабрикама и занатским радионицама, највећим делом су били и борци Ужичког радничког батаљона, који се за врло кратко време окупљао приликом појаве ма какве опасности и угрожавања слободног Ужица од стране четника. Овај батаљон истакао се својом борбом у одбрани Ужица на Трешњици од 1. до 3. новембра 1941, а и приликом другог четничког напада на Ужице од 7. до 9. новембра исте године. Радници-борци овог батаљона по завршеном послу у фабрици односно радионици јављали су се у своју јединицу и ноћу, када није било борби, патролирали и извиђали евентуално кретање непријатељских снага у блијој и даљој околини града. Сутрадан су сви редовно долазили на своја радна места. Приликом одступања из Ужица крајем новембра, овом Радничком батаљону поверен је најодговорнији задатак: одбрана

Ужица од наступања Немаца из правца Лозница — Рогачица према Ужицу. Својом борбом на Кадињачи овај батаљон постао је легенда народноослободилачког рата.

Трговинске делатности и откупи. Наредба штаба Ужићког партизанског одреда о задржавању важности затечених платежних средстава (новчаница Српске народне банке и окупаторских марака) представљала је прву и нужну меру да би се на слободној територији омогућили промет добара у трговини, снабдевање становништва и заштита широких слојева грађана од шпекуланата и црноберзијанаца. Друга значајна мера општег карактера била је одлука Градског народноослободилачког одбора у Ужицу, донета као „Одлука о радњама“. Овом одлуком у ствари је регулисано питање отварања и затварања радњи, тј. обавезног пословног времена у трговинама и радњама. У основи, ова одлука имала је за циљ сузбијање и онемогућавање шпекулације до које је могло доћи у озбиљнијим размерама, на штету становништва, да нису предузете ове брзе и ефикасне мере. Један број трговаца, и то оних са највећим залихама робе, није хтео да продаје робу. Ово је нарочито био случај са критичним артиклима, као што су у то време били: со, шећер, шибице, петролеј за осветљење и слично. Ови трговци су уместо у радњи држали поменуту робу у магацинима, чекајући да је продају по већим ценама од уобичајених. Њихове радње практично су тада биле празне и често затваране. Поменутом одлуком Градског НОО сви трговци су постали обавезни да у одређено време отварају своје радње и да сву робу, уместо у магацину, држе у радњи и да је продају по уобичајеним ценама. Одлуком су биле предвиђене оштре казне за непоштовање њених одредаба.²²

Због прекршаја ове одлуке Градски НОО изрекао је више казни противу поједињих трговача и занатлија (код трговца Живана Ђерића пронађено је 220 килограма соли коју је скривао у магацину — кажњен је са 10.000 динара; трговац Андрија Мирковић продавао је нафту по 30 динара — кажњен са 25.000 динара; трговцу Александру Остојићу због продаја зејтина по 60 и 80 динара и петролеја по 30 динара, заплењене су све залихе и распродате грађанима и то по уобичајеним ценама — зејтин по 30, петролеј по

²² Оригинал ове одлуке није сачуван, али је о њеној примени писано у „Борби“ од 1. XI 1941. у чланку „Ужице кажњава своје шпекуланте“, Историјски архив КПЈ I/1, стр. 131.

12 динара; због неотварања радњи кажњени су трговци Недељко Спарић, са 1.200 динара, Драгиша Младеновић са 1.500 динара, Благоје Савић са 1.000 динара и бојаџија Коста Вранешевић са 5.000 динара. Све новчане казне и приход од заплењене робе уплаћиван је у корист Народноослободилачког фонда.²³ Ову одлуку убрзо су преузели и остали народноослободилачки одбори у срсским местима.

Да би се онемогућила шпекулација са основним артиклима исхране Градски народноослободилачки одбор донео је и одлуку којом је регулисана откупна цена пшенице (7 динара по килограму) и цена хлеба (6 динара по килограму). И ова одлука протегнута је убрзо на читав ужички округ.

За потребе војске и за потребе и исхрану становништва, народноослободилачки одбори организовали су и откуп залиха готове робе и материјала у радњама и магацинima предузећа, трговаца и занатлија. Откупљиван је текстилни материјал и кожа за израду одеће, веша и обуће, затим залихе готових одела, веша и обуће, као и залихе жита, соли, шећера и других неопходних артикала. Откуп жита вршен је и ван ослобођене територије, у Мачви, Поморављу и Посавини. Ово жито, откупљено на поменутим подручјима, извлачено је на слободну територију уз помоћ партизанских јединица које су на тим подручјима деловале. На откуп су по правилу слати одборници народноослободилачких одбора, који су истовремено били чланови секција за откуп односно снабдевање. Овим одборницима издавате су објаве од команди места или штаба Одреда.²⁴

Откуп материјала односно готове робе вршен је најчешће уз исплату вредности тог материјала, односно робе. Такође је редовно вршена исплата и за све откупљене количине жита. Средства за исплату откупљених добара давана су из Народноослободилачког фонда, а добром делом то је вршено средствима која је Главни народноослободилачки одбор за Србију додељивао појединим народноослободилачким одборима преко члана Главног одбора Митра Бакића.

Градски народноослободилачки одбор у Ужицу организовао је и покретне продавнице дуж железничке пруге преко којих је вршена размена индустријске робе (со, петролеј,

²³ Види „Борба“ од 1. XI. 1941. — Историјски архив КПЈ I/1, стр. 131.

²⁴ У Музеју устанка 1941. у Титовом Ужицу налази се неколико оваквих објава издатих од Команде места у Пожеги, Ужицу и од Штаба одреда — види документа овог Музеја под Ин. бр. 1, 3 и 4.

шећер, текстил, метална роба) за пољопривредне производе и друге производе пољопривредних домаћинстава (чарапе, цемпери, шалови и сл.). Покретну продавницу изградили су радници железничке ложионице, а по одлуци Градског народноослободилачког одбора од 5. новембра 1941. године.²⁵

На читавој ослобођеној територији постојала је велика оскудица соли и петролеја, пошто су постојеће залихе биле исцрпене, а довоз, са подручја на којима је ових артикала било, онемогућен. Народноослободилачки одбори чинили су многе покушаје да ова питања реше. Једна већа количина соли добијена је од јединица Романијског партизанског одреда из Босне. За ову уступљену со романијским партизанима дате су одређене количине дувана, одеће и обуће. Снабдевање петролејом решено је успешно захваљујући заплењеним залихама бензина и нафте у цистернама у Јеминској Стени код Пожеге. Прављена је мешавина нафте и бензина, која је, служила за осветљење. Народноослободилачки одбори организовали су прикупљање празних бензинских буради и буради за нафту, па су у њима довлачене потребне количине бензина и нафте. Празна бурад су и одузимана уз реверс од лица која их нису хтела добровољно уступити.²⁶

За потребе војске и исхрану становништва вршен је и откуп стоке и месних прерађевина на сличан начин као што је вршен откуп жита и других намирница.

Пољопривреда и шумарство. Сви народноослободилачки одбори, а првенствено месни, морали су се озбиљно бавити и разним питањима пољопривредне производње. Тамо где у домаћинствима није било радне снаге, народноослободилачки одбори су организовали помоћ таквим домаћинствима у сређивању летине и обављању јесењег орања и сетве. То су мајом биле сиромашне породице, затим породице чији су се мушки чланови налазили у заробљеништву или на војним дужностима. Обрађивана су и расадничка имања.

На тражење среског НОО у Ужицу, Градски НОО извршио је расподелу садница јабука и шљива „маџарки“ из пољопривредног расадника у Ужицу по селима ужичког среза. Саднице су продаване по 3 динара комад, а породи-

²⁵ Види писмо ГНОО Ужице број 437 од 6. новембра 1941. комесару железничког саобраћаја — документат у Народном музеју устанка 1941. у Титовом Ужицу — Изв. бр. 24.

²⁶ Види оригиналне сачуваних реверса у документима Народног музеја у Титовом Ужицу под инв. бр. 30.

цама мобилисаних и ратних заробљеника, које су биле сиромашне, саднице су даване бесплатно.

Градски НОО Ужице на једној својој седници донео је одлуку о пошумљавању најближе околине Ужица. Решено је да се пошуме рејони Старог града, Забучја, Крчагова, Доварја и Поре. У циљу извршења ове одлуке припремане су саднице, али до пошумљавања није дошло због повлачења из Ужица новембра 1941.

Чињеница да су се народноослободилачки одбори, и поред ратних прилика, озбиљно бавили и овим и сличним проблемима, показивала је бригу органа нове власти за људе и за њихове проблеме. Тиме је нова власт све више стицала симпатије и поверење радних људи.

4. ИСХРАНА И СНАБДЕВАЊЕ СТАНОВНИШТВА

Поред главног задатка — старање о снабдевању фронта, сви народноослободилачки одбори имали су да се боре и са прилично крупним и сложеним проблемима исхране и снабдевања становништва. У тешким условима народноослободилачког рата ово није био нимало лак задатак. Поред доста великог броја необавезећеног становништва на ослобођену територију свакодневно је притицао знатан број избеглица и других принудно исељених лица из разних крајева земље. Проблем је био утолико тежи што је зима била већ на прагу и што су резерве хране и других артикала биле на измаку, а требало је прихватити и помоћи бројне необавезећене породице и породице избеглица које су се, испред одмазде окупатора, склањале у ослобођена места ужичког округа. Но, и у овако тешким условима, органи нове народне власти одредили су као свој минимални програм да свим необавезећеним лицима осигурају хлеб, огрев и кров над главом.

У Ужицу још од првих дана стављене су у покрет све приватне пекаре и једина парна пекара која је тада постојала у граду. Градски народноослободилачки одбор набављао је жито путем откупа и из добровољних прилога. Жито је млевено у постојећим млиновима у Ужицу који су били стављени под управу народноослободилачког одбора. Жито је млевено и у малим воденицама (поточарама) у селима у не-

посредној околини града, у чему су пружали драгоцену помоћ срески и месни народноослободилачки одбори. Пекаре су снабдеване брашном из магацина народноослободилачког одбора. Да би се спречила шпекулација у трговини хлебом, Градски народноослободилачки одбор прописао је продајну цену хлеба — 6 динара килограм.

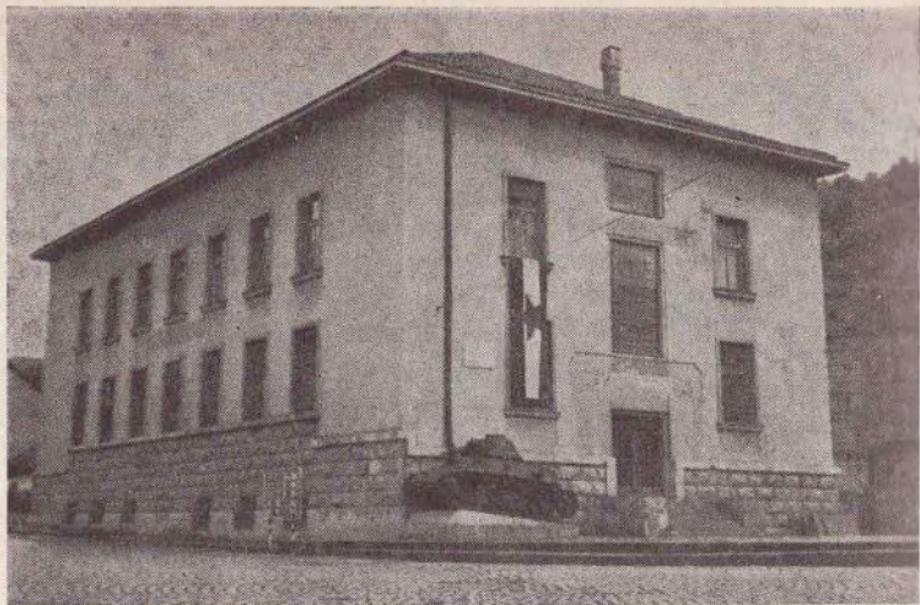
За необавезбене грађане (породице мобилисаних, ратних заробљеника, за избеглице и интернире, као и за остале социјално необавезбене грађане) биле су организоване три велике мензе у којима је бесплатно дељена храна свакодневно за око 600 породица. Дељени су оброци за ручак и вечеру. Овим породицама даван је бесплатно и хлеб. Мензе — јавне кухиње радиле су непрекидно све до 29. новембра 1941. године.

На сличан начин деловали су и остали народноослободилачки одбори, а нарочито одбори у срским местима.

Народноослободилачки одбори предузимали су ефикасне мере ради обезбеђења грађана огrevним дрветом. У срском народноослободилачком одбору Пожега и Градском НОО Ужице разматрана је могућност коришћења резерви угља које су се налазиле у селу Расна, пошто је довоз угља са стране био потпуно онемогућен.

Веће количине дрвета заплењене су на стовариштима трговаца у самом граду или у околним селима. У Ужицу је Градски народноослободилачки одбор донео одлуку да се за потребе војске и становништва организује превоз дрва из Јелове горе где су постојале велике количине већ исечених дрвeta. Требало је, међутим, претходно решити питање пута од места где се налазило исечено дрво до главног пута Ужице — Јелова гора. У организацији Градског НОО овај пут је, и то углавном добровољном радном снагом, изграђен за кратко време. На тај начин је омогућен довоз дољних количина дрвета у град. Партизанским породицама, породицама ратних заробљеника и осталим социјално угроженим породицама дељено је бесплатно по пола до једног кубног метра дрвета. На сличан начин решаван је овај проблем и у осталим местима.

Појединим сиромашнијим породицама бесплатно су дељене и извесне количине текстила. У границама постојећих могућности организовано је снабдевање градског и сеоског становништва шећером, петролејом и шибицама. Све ове

У овој згради било је седиште ЦК КПЈ и Врховног штаба.

послове народноослободилачки одбор спроводио је преко своје секције за исхрану и набавку и секције за расподелу огрева.

Срески народноослободилачки одбор Бајина Башта, преко своје секције за снабдевање, организовао је прикупљање добровољних прилога у циљу исхране и снабдевања необавезбеног становништва. Грађани села Бесеровине дали су око 20 кубних метара дрвета, а село Луг слало је свакодневно по 20 литара млека у болницу. Из овог и осталих села пристизали су прилози у житу, кромпиру, купусу и месу. Веће количине млека, сира и кајмака употребљаване су за исхрану деце избеглица, којих је и у Б. Башти био приличан број.

НОО среза у Ариљу запленио је око 150 кубних метара дрвета које је било спремљено за извоз. Месни НОО у селу Вране организовао је сечу дрвета за снабдевање грађанства. Добровољним радом припремљено је око 160 кубних метара дрвета. НОО у Пожеги конфисковао је око 200 кубних метара огревног дрвета које је било намењено немачкој команди у Београду. Највећи део овог дрвета раздељен је сиромашном становништву Пожеге и најближе околине.

Све ове задатке народноослободилачки одбори могли су извршавати захваљујући, поред осталог, и средствима која су путем добровољних прилога грађана остваривана у Народноослободилачком фонду. Издашну помоћ у решавању проблема исхране и снабдевања становништва пружали су народноослободилачким одборима Врховни штаб и Главни народноослободилачки одбор Србије.

5. СЛУЖБА ЗДРАВСТВЕНЕ ЗАШТИТЕ

Одмах по ослобођењу Ужица, штаб Ужичког партизанског одреда узео је под своју контролу болницу у Ужицу. Организована је служба војног санитета. Међу првим мерама спроведена је мобилизација лекара, апотекара и осталог медицинског особља.

У ужичкој болници приликом ослобођења затечен је већи број рањеника, а затим је свакодневно пристизао све већи број рањеника са различитих фронтова са граница ужичког округа, са осталог неослобођеног подручја Србије и Санџака, па и из Босне. Мали капацитет ужичке болнице био је недовољан да прими и лечи све рањенике. Због тога је у згради Црвеног крста отворена још једна болница.

Болница у Ужицу није била поштеђена зверских напада фашистичке авијације. Због тога је главна болница из Ужица морала крајем октобра да буде премештена у зграду пољопривредне школе у Севојну.

Градски народноослободилачки одбор имао је задатак да се у целини стара за снабдевање болнице лековима и санитетским материјалом, као и намирницама за исхрану рањеника и болесника. Ови задаци, с обзиром на тешке ратне услове, били су ипак доста успешно извршавани, о чему је било речи у претходном излагању.

И у осталим српским местима (Б. Башта, Пожега, Ариље), у постојећим мањим здравственим објектима, такође је био организован прихват и лечење лакших рањеника. Сви тежи рањеници слати су на лечење у ужичку болницу.

О организовању здравствене заштите становништва стварали су се народноослободилачки одбори у свим местима. Разуме се да у ондашњим оскудним условима није могло бити говора о одвојеним војним и цивилним здравственим

службама. У болницама и другим здравственим установама, где су лечени рањени борци, примани су и лечени и тежи болесници — цивили. Војни санитет и здравствена служба народноослободилачких одбора били су непрекидно у најтешњој сарадњи.

У сагласности са санитетом штаба Ужицког одреда, у Ужицу је било уведено обавезно дежурство лекара и то сваког дана од 19 до 8 часова, а такође и обавезно дежурство бабица и апотекара. Листу дежурства, по овлашћењу народноослободилачког одбора, одређивао је управник дома народног здравља.²⁷

Заједничком одлуком Градског народноослободилачког одбора и санитета штаба Одреда регулисан је начин издавања и обрачунавања лекова по апотекама. Одлучено је да апотеке обавезно издају лекове по рецептима које оверавају командири чета, штабови одреда, народноослободилачки одбори и војни санитет. Одлучено је да апотекари у цене лекова не могу урачуњавати апотекарски рад, пошто су и апотекари били мобилисани. Цене лекова, према овој одлуци, могле су се обрачунавати само до висине коштања медицинских дрога.²⁸

Због несташице поједињих лекова било је организовано илегално набављање ових лекова из Београда и других места на неослобођеној територији. Коришћени су разни канали да би се снабдело са што више лекова.

У месецу новембру у Ужицу је била организована конференција у Команди места на којој су учествовали представници војног санитета и цивилне здравствене службе из Ужица и других места са подручја округа. Расправљана су нека важнија питања организовања болничке и амбулантне службе, начина издавања лекова и здравственохигијенских услова у војним јединицама и у позадини.

Крајем месеца октобра у Ужицу је спроведен преглед бунара и чесама и из употребе су искључени бунари и чесме код којих је установљено постојање заразних клица. Тих дана су откривене и појаве трбушног тифуса и дизентерије. Испи-

²⁷ Види спискове ноћног дежурства лекара, ноћног дежурства бабица и писмо управника дома народног здравља, упућеног свима апотекама. Документи се налазе у Народном музеју у Титовом Ужицу под инв. бр. 54, 60, 61 и 65.

²⁸ Види оригинале рецепата издаваних 1941. као и оригиналне писама управника дома народног здравља упућених апотекама у Ужицу. Документи се налазе у Музеју устанка 1941. у Титовом Ужицу под инв. бр. 36, 39, 41, 46, 51, 56, 59, 63 и 64.

тивањима је констатовано да се дизентерија шири из среза рачанског, па су преко здравствених органа и народноослободилачких одбора предузете мере за спречавање ширења ове заразе.²⁹

У граду Ужицу појачан је преглед свих кухиња и радњи са животним намирницама. Одбор за хигијену ГНОО предложио је за кажњавање један број грађана због нечистоће у њиховим локалима.

Лекари ужичке болнице организовали су и водили санитетски курс на коме је било око 40 дугарица.

Болничу у Б. Башти водио је члан среског НОО др Стеван Пауновић. Болница је била под руководством среског НОО и Команде места.

Народноослободилачки одбор у Пожеги организовао је амбуланту у згради бивше жандармеријске станице. Имала је око 60 постеља, 2 лекара и 4 болничара. Санитетски материјал и лекове добијала је из Ужица и откупом од приватних апотека.

И у Ариљу је срески НОО организовао амбуланту у павиљонима народне банке.

Нове амбуланте су формиране у Чајетини и у Косјерићу.

Сви народноослободилачки одбори на чијем су се подручју налазиле апотеке, извршили су попис свих затечених количина лекова и санитетског материјала. Добар део лекова откупљиван је из приватних апотека и предаван болницама, амбулантама и војним јединицама. Откупљени лекови су плаћани средствима из народноослободилачких фондова и средствима које је додељивао Главни народноослободилачки одбор Србије.

Због велике нестације завоја у Ужицу су од такозваног „српског платна“ израђивани завоји у већим количинама. Све те количине стављане су на располагање болницама, амбулантама и војним јединицама.

Радници железничке ложионице у Ужицу, уз помоћ неколико инжењера и лекара, израдили су блиндирани вагон са постељама и један вагон за купање. Овај санитетски воз ишао је до близу Вишеграда и примао рањенике са фронтова

²⁹ Видети чланак „Брига о здрављу“, — „Борба“, бр. 6 од 30. октобра 1941. године — Историјски архив КПЈ, том I, књига 1, стр. 112—113.

у околини Вишеграда и Бијелог Брда. Већ у самом возу рањеницима је указивана хитна лекарска помоћ. Вагон за купање био је снабдевен тушевима и са довољно воде за купање.

У Ужицу је поново отворено јавно купатило, које је од уласка Немаца у Ужице било прекинуло са радом.

6. СТАРАЊЕ О РАДНИЦИМА, СЛУЖБЕНИЦИМА И ОСТАЛИМ ГРАЂАНИМА

С обзиром на тешке ратне прилике, које су последица фашистичке окупације и непријатељске делатности четника, других петоколонаша, шпекуланата и црноберзијанаца, сви народноослободилачки одбори имали су ванредно озбиљне задатке и у погледу старања за радне људе и остале слојеве сиромашног становништва. Средства којима се располагало ни издалека нису била довољна да би се сва питања запослених радника и службеника и питања социјалне заштите необавезбеђеног становништва успешно решила. Но, и поред тога, у времену од септембра до конца новембра 1941. године, народноослободилачки одбори донели су неколико врло значајних одлука и предузимали су такве кораке, који су указивали на карактер нове народне власти, на сву њену бригу за проблеме радног становништва, које је представљало најпоузданiji стуб ослободилачке борбе.

Међу најзначајније мере, које су у јесен 1941. донели народноослободилачки одбори у ужичком округу, спадају, свакако, одлука о регулисању кирија и одлуке о мораторијуму за дугове радног становништва, о исплати надница и плате радника, намештеника и чиновника, о помоћи неизбринутом радном становништву и о помоћи избеглицама. Ове одлуке које је донео Градски народноослободилачки одбор у Ужицу, преузете су и од осталих српских народноослободилачких одбора, тако да су биле примењиване на читавој територији ужичког округа у то време (стр. 367—368).

Одлука о киријама представља, вероватно, један од првих нормативних аката народне власти у области регулисања одређених социјалних проблема становништва.³⁰ Ова

је одлука донета у интересу заштите радничких, службеничких и сиромашних занатлијских породица, чији приходи у то време нису могли да поднесу терете кирија. Одлуком су заштићене сиромашне породице мобилисаних лица, лица у заробљеништву и других сиромашних грађана, што се императивно наметало у ондашњим условима.

Друга значајна одлука Градског народноослободилачког одбора била је одлука о регулисању дугова и плате радног становништва и о помоћи незбринутим породицама и избеглицама.

То је значајна одлука о мораторијуму.³¹

Треба имати у виду да велики број запослених радника и службеника није примао своје плате неколико месеци уназад пре ослобођења Ужица, или су те плате сасвим неурено исплаћиване, што је говорило о небризи издајника и сарадника окупатора. Средства која је народноослободилачки одбор могао да стави на расположење радним људима и да их тако помогне била су исувише мала да би могла задовољити све њихове потребе. Народноослободилачки одбор, међутим, био је обилно помогнут од Главног народноослободилачког одбора Србије у спровођењу ове значајне

³⁰ Градски народноослободилачки одбор у Ужицу донео је ову одлуку 1. октобра 1941. дакле, само пет дана по свом образовању. Одлука је у целини гласила:

„Члан 1. — Кирије за станове неће се плаћати за месеце октобар и новембар 1941. године.

Члан 2. — Ако је закупац стана материјално способан за плаћање кирије, а становдац је једино ово извор прихода, обавезан је да испуњава уговор о закупу.

Члан 3. — Од плаћања кирије за локале (пословне просторије) у којима се обављају радње свих врста, закупци се могу ослободити за октобар и новембар 1941. год. у овим случајевима:

а) ако је закупац мобилисан, те локал у његовом отсуству за октобар и новембар 1941. године не ради;

б) ако је закупац мобилисан, па неко од чланова његове породице обавља радњу у том локалу, али је посао тако слаб у радњи, да је приход ограничен и недовољан за одржавање његове породице.

Члан 4. — У случајевима спора становдаца се има обратити писменом молбом стамбеној секцији при народноослободилачком одбору са образложењем и доказима, па ће стамбена секција, по оценама материјалних прилика парничних странака, по свом слободном наређењу и начелу правичности, доносити одлуку и саопштити је странкама. Противу одлуке стамбене секције незадовољна страна има право жалбе у року од три дана од саопштења.

Одлука по жалби извршна је.

Члан 5. — Ова одлука не односи се на закупце намештених соба (самце), уколико су исти материјално способни за плаћање кирије, а становдац је ово једини извор прихода.

Члан 6. — Плаћање заосталих дужних кирија до 1. октобра 1941. године одлаже се до 1. децембра 1941. године".

Одлука је штампана у листу „Вести”, органу Штаба ужичког народноослободилачког партизанског одреда, од 13. октобра 1941. године, страна 3, — докуменат у Музеју устанака 1941. у Титовом Ужицу.

³¹ Ова одлука донета је средином месеца октобра 1941. У целини је објављена у листу „Борба” од 19. X 1941. — види Историјски архив КПЈ — том I. књига 1. стр. 20 и 26. Њен текст у целини гласи:

одлуке. Главни народноослободилачки одбор, преко Митра Бакића, члана тога Одбора, ставио је на расположење Градском народноослободилачком одбору и српским народноослободилачким одборима замашне суме новчаних средстава ради исплате надница и плата запосленим радницима, службеницима и намештеницима. Без ове помоћи народноослободилачки одбори не би били у могућности да донесу и спроведу у живот једну овакву значајну одлуку.

Велики значај ове одлуке огледа се нарочито у томе, што је она донесена у јеку рата и ванредних напора да се пре свега фронт обезбеди најнужнијим средствима. Ова одлука, као и друге мере, речито су говориле о бризи народне власти за људе и за њихове потребе, што је све било туђе дотадашњим органима старе власти.

Одлука о мораторијуму за дугове радног становништва имала је за циљ да, с једне стране, обезбеди радне људе, а с друге стране, да онемогући разним буржоаским елементима да се и даље богате и да, и у ратним приликама, наплаћују неправедне дугове, које су они сами наметнули широким масама радних људи, као што су били сељачки дугови, давани уз зеленашке камате и друге тешке услове,

„Народноослободилачки одбор у Ужицу, као слободно изабрани носилац власти слободног српског народа у нашем граду, био је увек руковођен бригом да, поред снабдења наших јуначаких партизанских одреда, у првом реду учини све што је у данашњим приликама могуће за обезбеђење незбринутог радног становништва наше града.

У том смислу, обавештавамо раднике, намештенике и чиновнике Ужица и ужичког округа да је народноослободилачки одбор Ужица донео следеће одлуке:

1. — за све дугове радног становништва, тј. оних који живе само од свог рада, проглашује се мораторијум на неодређено време.

2. — Радници, намештеници и чиновници, који су упослени у фабрикама, радионицима, саобраћају и установама које данас раде, примајте своје наднице и плате. Услед тешких финансијских прилика, народноослободилачки одбор придржава себи право да изврши извесну редукцију плате виших категорија чиновника. Исплати ће се приступити одмах.

3. — Необезбеђеним државним и самоуправним чиновницима, који нису примили своје плате за месец октобар, биће исте исплаћене. За остале плате из ранијих месеци, пре ослобођења Ужица, народноослободилачки одбор неће бити у стању, ради тешких финансијских прилика, сада да исплаћају.

4. — Неупослени радници, намештеници и чиновници, који немају могућности да се сами издржавају, добиће одмах извесну новчану помоћ. У најкраћем року биће за све неупослене отворене јавне мензе.

5. — У питању помоћи избеглицама, — поступиће се углавном као и у случају помоћи осталом неупосленом становништву.

6. — За известан број неупослених и избеглица створиће се могућност запослења у радовима корисним за обезбеђење фронта и становништва.

Пошто ће све ове мере тражити велика финансијска средства, народноослободилачки одбор апелује на становништво нашег града и округа да га свесрдно помогне и широко развије акцију за народноослободилачки фонд. Истовремено, народноослободилачки одбор позива све раднике и намештенике, чиновнике и остале грађане да самопрергорно и свесно врше своју дужност, јер само у заједничком напору свих наше лежи залог победе наше свете ослободилачке ствари. — Ужице, 18. октобра 1941. год. — Народноослободилачки одбор у Ужицу.“

Одлука

Народно-ослободи- лачног одбора у Ужицу

Народно-ослободилачки одбор у Ужицу, као слободно изабрани носиоц власти слободног српског народа у нашем граду, био је увек руко вођен бригом да, поред снабдевања наших јуначких партизанских одреда у првом реду учини све што је у данашњим приликама могуће за обезбеђење незбринутог радног становништва нашег града.

У том смислу, обавештавамо раднике, намештенике и чиновнике Ужица и ужиčког округа да је Народно-ослободилачког партизанског одреда следеће:

1.— За све дугове радног становништва, т. ј. оних који живе само од свог рада, проглашује се мораторијум на неодређено време.

2.— Радници, намештеници и чиновници, који су упослени у фабрикама, радионицама, саобраћају и установама које данас раде, примају своје наднице и плате. Услед тешких финансијских прилика, Народно-ослободилачки одбор придржава себи право да изврши извесну редукцију плаћа виших категорија чиновника. Исплатиће се приступити одмах.

3.— Необезбеђеним државним и самоуправним чиновницима, који нису примили своје плате за месец октобар биће исте исплаћене. За остале

плате из ранијих месеци, пре ослобођења Ужица, Народно-ослободилачки одбор неће бити у стању ради тешких финансијских прилика сада да исплаћује.

4.— Неупослени радници, намештеници и чиновници, који немају могућности да се сами издржавају, добиће одмах извесну мовчану помоћ. У најкраћем року биће за све неупослене отворене разне мензе.

5.— У питању „моћи избеглица“ поступиће се у главном као и у случају помоћи осталом неупосленом становништву.

6.— За шавестан број неупослених и избеглица отвориће се могућност запосљења у редовима корисним за обезбеђење фронта и становништва.

Пошто ће све ове мере тражити велика финансијска сретства, Народно-ослободилачки одбор апелује на становништво нашег града и округа да га свесрдно помогне и широко развије акцију за Народно-ослободилачки фонд. Истовремено, Народно-ослободилачки одбор позива све раднике, намештенике, чиновнике и остале грађане, да самопрегорно и свесно врше своју дужност јер само у заједничком напору свих нас лежи залог победе наше свете ослободилачке ствари.

Ужице, 18. октобра 1941 год. НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОР У УЖИЦУ

дугови радника, намештеника и чиновника које су имали код банака и великих трговаца и слични дугови. Ова одлука показала је широким слојевима радних људи на потпуну разлику нове народне власти од власти ненародних режима и окупаторске власти, које су тлачиле и поробљавале радне људе у граду и селу.

Захваљујући већ поменутој помоћи Главног народно-ослободилачког одбора Србије и акцији прикупљања прилога у Народноослободилачки фонд, донета одлука спровођена је одмах у дело. У читавом округу приступило се исплати обећаних надница и плати.

Захваљујући томе што су сва већа предузећа била стављена под управу и контролу народноослободилачког одбора или штаба Одреда, било је омогућено отварање нових радионица и радова, тако да је на тај начин остварено запослење већег броја незапослених, а за рад способних лица.

Избеглицама и депортираним лицима из Словеније, Босне и Македоније, преко њиховог избегличког одбора који је формиран на митингу избеглица и интернираца,³² одржаном у сали Соколског дома, одмах су додељена извесна новчана средства као прва помоћ. Осталом сиромашном становништву додељивана је помоћ у новцу, храни, текстилу и ореву. Отворене су, као што је напред већ речено, јавне кухиње, у којима се, само у граду Ужицу, дневно прехранјивало око 600 породица. У времену од септембра до краја новембра 1941, Градски НОО у Ужицу издао је око 60.000 динара помоћи породицама мобилисаних лица и на име социјалне помоћи осталим лицима око 140.000. У Ужицу је организован један дом у коме је било смештено неколико десетина избегличке деце, о чијем се издржавању старао Градски НОО. Са одмаздама које је окупатор вршио по Мачви и другим окупираним подручјима у Србији и ван ње, у Ужице и друга места непрекидно је долазио велики број избеглица из тих крајева. У границама својих могућности народноослободилачки одбори прихватали су ова лица, старали се о њиховом смештају, исхрани, давали минималне новчане помоћи, а делимично их помагали и у одећи и обући.

На сличан начин и остали народноослободилачки одбори у ужичком округу спроводили су поменуте одлуке о платама и социјалној помоћи. Сав овај посао народноослободилачки

³² На овом митингу говорио је друг Едвард Кардељ.

одбори вршили су преко својих одборинка и других грађана, организованих у секцијама за исхрану и помоћ сиромашном становништву, за смештај избеглица, за збрињавање деце итд.

Срески народноослободилачки одбор у Б. Башти давао је помоћ породицама бораца и ратних заробљеника у новцу, животним намирницама, огревном дрвету, вешу, оделу, у лекарској помоћи и лековима, у смештају, а у најтежим случајевима давао је и постельину. Секција за избеглице овог народноослободилачког одбора организовала је пребацивање рањених цивила код Зворника и Љубовије у болницу у Ужицу и Бајиној Башти. Број избеглица у Бајиној Башти износио је око 1.000. За њихову исхрану организована је менза, а вршене су припреме за организовање још једне. У згради женске занатске школе било је за избеглице организовано прихватилиште са више кревета. Овај народноослободилачки одбор исплаћивао је инвалиднине, а једном броју личних и породичних инвалида из села око Б. Баште повећао је нешто инвалиднине, које су пре рата даване у беззначајним износима.³³

Срески НОО Пожега такође је, поред спровођења одлуке о платама, радио и на другим питањима збрињавања социјално угрожених грађана и избеглица. И у Пожеги је отворена менза за ова лица. Помоћ незбринутом становништву већином је додељивана у намирницама и огреву и вршена исплата лекова, подизаних у апотеци у корист сиромашних породица. Читавом грађанству, осим најбогатијих и непријатељских елемената, била је обезбеђена бесплатна лекарска помоћ, коју је пружао лекар др Михаило Бошковић. На челу секције за решавање социјалних питања у Пожеги је био одборник Драгомир Ковачевић.

7. КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА ДЕЛАТНОСТ

У свим местима на ослобођеној територији округа убрзо се развила веома жива и, за ове крајеве до тада неуобичајена културно-просветна активност, чији је носилац највећим

³³ У Музеју устанка 1941. у Титовом Ужицу налази се неколико оригиналних документа из 1941. изреза Б. Башта — признаница о примљеној помоћи од Народноослободилачког одбора, списак око 20 лица из села Д. Црквица, Црквица, Луг којима су исплаћене инвалиднине — види документа под инв. бр. 66—130.

делом била омладина. Читав културно-просветни живот организован је од стране Партије и омладине, преко културно-уметничке групе, која је тада основана. Приредбе су одржаване у самом Ужицу, у свим српским местима и скоро у свим селима. У многим селима, која су до тада тешко знала за ма какве културне приредбе, почeo је да се буди интензивнији живот. Одржавани су зборови, предавања, посела и сличне приредбе са позоришним комадима, рецитацијама, песмом и музиком. Становништво, нарочито омладина, радо је посећивало ове приредбе. Народноослободилачки одбори пружали су помоћ свим облицима културно-просветне делатности на њиховом подручју. Присуство ЦК и Врховног штаба и непосредна помоћ многих другова из руководства Устанка давали су посебно значајан печат читавој културно-просветној активности у ужицком крају у то време.*

У селима и у мањим местима народноослободилачки одбори старали су се о поновном отварању основних школа и обезбеђењу бар најминималнијих услова за њихов рад. Основне школе радиле су свуда где су то ратне прилике дозвољавале. Средње школе нису могле, у овом времену, да отпочну са радом, мада су чињени напори и у том правцу. У Ужицу, збор честих бомбардовања, основна школа је радила са честим прекидима. Треба, при томе, истаћи да је велики број просветних радника сарађивао са народноослободилачким одборима. Са просветним радницима у Ужицу вршене су припреме за штампање једног буквара.

Градски народноослободилачки одбор у Ужицу дао је иницијативу за оснивање књижнице и читаонице, која је отворена у просторијама Соколског дома (данас дом ДТВ „Партизан“). За ову књижницу прикупљене су књиге које су припадале гимназијским и ћачким дружинама, а један

* Током рата, на слободним територијама, повремено су окупљани и груписани борци уметници, да би и на други начин, не само са пушком у руци, и својим радом као глумци, сликари, музичари и књижевници, дали свој прилог народној револуцији. Прво такво груписање — у овом случају сликара — остварено је још 1941. у Ужицу, у „Ужицкој републици“.

Почетком новембра 1941. године у ослобођеном Ужицу, на иницијативу Врховног штаба, формиран је сликарски партизански атеље. Организовали су га Бора Барух (из Космајског партизанског одреда), Пиво Караматијевић (из Златарског одреда) и Драган Вуксановић (који се налазио у Ужицу). Атеље је био смештен у једном одељењу на првом спрату бившег хотела „Златибор“. Нађени су негде штафелаји, набављене боје и хартија, а дошло се и до комада линолеума.

У овом атељеју је израђено „више плаката у техници лавираних цртежа и тампера“. Уметници су „иако са невешто импровизованим резачким алатом израдили низ заглавља и вињета за бројна издања врло разноврсне и разгранате партизанске штампе“. (П. Караматијевић: Партизански атеље у Ужицу 1941, „Политика“ 1. и 2. V 1961). — Нап. ур.

број књига набављен је као добровољни прилог грађана, који су се одазвали позиву Градског НОО да из својих приватних библиотека помогну отварање књижнице и читалонице.³⁴

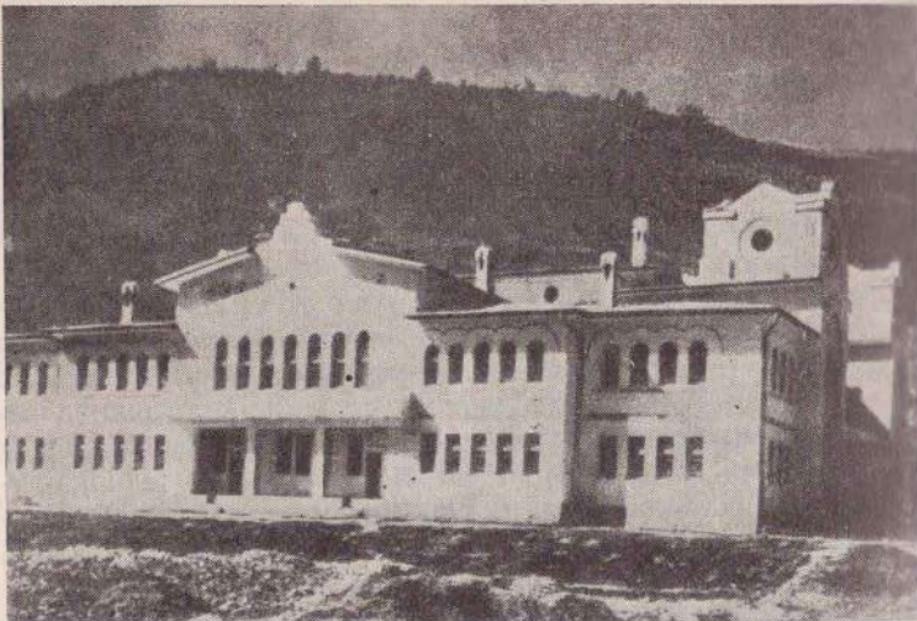
Културноуметничка група, која је била формирана као „Уметничка чета” Ужичког партизанског одреда, извела је велики број приредба у граду Ужицу, а и у другим местима округа. Програм ових приредба био је редовно богат и разноврстан. Поред осталог, ова уметничка група извела је и актуализирани позоришни комад „Почетак буне на дахије”. На приредбама је редовно даван и популарни „врабац”, у коме су на духовит начин обраћивани актуелни политички догађаји у земљи и иностранству. У живом сећању је, поред других, остала врло успешно изведена тачка на једној приредби: карикатура Данкељмана (немачког заповедника у Србији) кога, док плачка српске њиве, нападају партизани. Изведен је и један фестивал народних игара и песама.

Поред ове културноуметничке групе, приредбе су организовале и изводиле и мање групе омладине у свим осталим местима, а нарочито на поселима која су често организована у разним селима. Једну такву приредбу извели су и рањени партизани који су се налазили на лечењу у Ужичкој болници у згради Црвеног крста. Све те приредбе, како у градовима тако и у селима, наилазиле су на топао и широк пријем код становништва и дизале борбени дух и морал грађана.

Поводом прославе 24-годишњице октобарске револуције у Ужицу је у малој сали Соколског дома била организована изложба о СССР-у. Изложба је у Ужицу била отворена недељу дана, а затим је приказивана и у другим ослобођеним местима.

Познато је да је у Ужицу у то време радила интензивно и једна штампарија (бивша Романовића штампарија). Штампано је 15 бројева „Вести”, органа штаба Ужичког партизанског одреда, а од 19. октобра 1941. године штампана је и редовно издавана „Борба”. Редакција „Борбе” била је смештена у згради хотела „Палас”. У Ужицу је издато и неколико бројева „Омладинске борбе”. Штампано је и неколико мањих публикација („Антифашистички омладински митинг у Москви”, „Антифашистичке песме”, „Победа ће

³⁴ Види лист „Вести” број 15, од 17. октобра 1941. — докуменат у Музеју устанка 1941. у Титовом Ужицу.

Зграда бившег Соколског дома у Ужицу, у којој је 1941. године радила културно-уметничка група. У овој згради је октобра 1941. године основан Народноослободилачки омладински савез Србије.

бити наша"). Такође је почето са штампањем већег тиража „Историје СКП(б)“. Поред тога овде је штампан и већи број пропагандних плаката, прогласа, летака и одлука.

„Борба“ и остали штампани материјали разашиљани су из Ужица у разне крајеве земље, на ослобођена и на неослобођена подручја, и у војне јединице.³⁵

8. ПРОТИВАВИОНСКА И ПРОТИВПОЖАРНА ЗАШТИТА И ОСТАЛЕ ДЕЛАТНОСТИ

Сва већа места на ослобођеној територији, а нарочито Ужице и други срески центри, била су стално изложена бомбардовању од стране немачке авијације. Мета најчешћих напада била је фабрика оружја, а затим болнице и други јавни објекти.

³⁵ Кратке вести о приредбама и другим културнопросветним манифестацијама објављиване су често у „Борби“. Тако о тој активности постоји прилично података. Види напр. „Борба“ бр. 5, 13, 14, 18 — Историјски архив КПЈ, том I, књига 1, стр. 93, 264, 265, 282, 349—352, итд.

ВЕСТНИК

卷之三

Издательство «Просвещение» 1990

人教·中高一統教材

Сee за счет!

Борбом за људску човечност и људску слободу. Мада претпостављамо да ће у овим годинама, развијатијим и стабилнијим условима, бити већи број сељака који ће имати своје земљиште, али су његови земљишни права и интереси у великој мери угрожени. Овај одредак, посебно је то у неким државама, расту у већини сељачких породица, и да се уступљавају новим имањима барбади. Ноје, велики и одлични борбци ове веће пред нашеја, по гребену је не само заборављен „Бобојевић“ јест Србија, испосница је па превратници „народ“ већ пре свега наставите започету борбу до краја „извршавају“ подаја грађана као „тарзане“.

Да би се извршила овај велики задатак, потребно је не само побољшавати наше јединице борби, већ и римити се дајући им да имају могућност да се боре и да победе. Потребе народно-ослободилачких партизанских одреда данас су неизразите, искључиво што буду потребе најзадовољнијих људи чега. Треба да путују, обраћају, спасавају оружјем, виновинама и храбростима десетине и десетине хиљада бораца. Треба да добро определије јаромито сада, па други пут који ће бити изнуђена борбом и војском, одлучна је највиша суверетност. Треба обезбедити поуздану фронтану и унутрашњу јединство, раслојије, раздвојење сваке родолубље, које представљају основу сваког победе. Треба, даље, у свакој или другој облику, побољшавати дајући им артиљеријске радионе, све развојавати у њима производњу борбеног наоружања. Позадина и фронт нису две одвојене, већ неизоставно повезане ствари. Све из фронта изводију боље помажу сваку сваји Срба.

Сербия и његов „свогији поштеници“ и то саја-
дом када су му други и ближни браћи до спо-
љашају. Све то, нефтићи, чини веома за-
радивим. Јаке се људије изненадише да имају
се у руку уговоре са Србијом и Српским, у којима
имају да се сагласију да подложе једном опш-
тимају друштвима паралелној функцији спо-
љашњим пословима. Никакој соразмери треба обесце-
нити, толико јасној ову и руљам, што су
је узети у складу са њеном волјом. И то га за-
ради да не смеје ходити — Народно-спољашњи-
чким друштвима, ако се ће бити, да се њимају преда-

Следишећи дејствија грађана и грађанке, веома харте и љубитеље, Сајмартер је оставио велике крајине садашње, спасујући и гравити. Стварањето ће користити да је одредио неког чега, које ће напоменути својим чланом. Али, изведа, вратали је тоа чија је у ватру њене осудљиве, учиниле су вратали, а било су пратио и њене сестре. Треба сачиније помислити на то да се деси на породица прете изкорене и промене на физичким структурата, треба се сечуји ланци, заједно са и болесницама, грађана, којима се извлаче кости и власнице костију. Соба, — па да се вади да не, да истих је земао за добелу. А он побегао јасно будећи неко човек!

Модернизација је дешавала се у Србији и Српском Краљевству пре рату, грађана и грађанке су

Слово о полку Игореве

Радио Шумадија о терору у Србији, Кедићу и Ослободилачкој борби комуниста

Прекрасног разговештана „Шумадија”, пошто је у њој је истраживачи Надима, осврнујући на стварију коју је врши филмистичко-сунчарскоје са Надимом, и изјављују, насупрот Надиму, да су укупно у Србији прошије бројне агрегате са се-
нама и племена Србе да уједи Надима, чак искре-
шави истраживачима на Србском земљу.

О фанатичном и нетерпимом духе зверства ради "Шумадии" великий Шапошников написал в письме к жене, и та сочла недобрую новость архетипом. Ты имела, герояски честробест систеи се убојаша жеда, нещие жеце, ствараши в бомбардовану граду, штитићенама градима."

Радо "Шумади" велики потребу савеје херцег Србије, па каже: „Ми жаромо бити савоји, па опрен Шумади и дајмо је на чепиротело надвориште Јада и велико савезниче крају су називи Србије и венчане зоре. Овај се са размештај патротских речима, нека се нађе и у богословијама другог пута велика снага. Крај паковине савије Србије, која ће претреси и подважи са највећим погрешком, једном па на другом, са честима погрешкама, али не само стварати да ће погрешиши и будешу грава. Велики Себој, говорију, који сте се у складу Надежома, Успенијем и ожештавајући руку и стапе твоје најбољи спасу! Твоји и Надежији приступију разматрању „Шумади”!

А поједан дни је Неко — изумртваш
бака у споменику кога је смрт, који је
комунуташка књига ображава, се Неко. Пи-
ши срећи се да ће се овој књиги вратити.
Али спасе се да је падао. Си је, и у истини
да покажат да су усе чие то је земља комунуташа
Срби, првијајући се да ће бити на слободи
свих народа. Ти је један од њих, а другијајући
јеју. Тако да се сећам да је било да не је
заштитио бака, али је било да је било
нужно да бака буде спасен.

Фотокопија прве стране листа „Вести“, број 15 од 17. октомбра 1941. године.

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ

Благодинска борба

ОРГАН САВЕЗА КОМУНИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

1234567890_EasyEngineering.com

Figure 1

Бюллетень НИИ АСГР № 1, ноябрь 1941

Fig. 2. - *Hemisphaerius* sp. n. sp.

ПОЛОЖАЈ НАШЕ ОМЛАДИНЕ
НА ОНУПИРАНОМ И ОСЛОБОЂЕНОМ ПОДРУЧЈУ

Дадимъ подзокъ наше смиреніе врило-
тѣже — мѣдни генерали, проклиняющіе существо
часовъ. Ради же о томъ ходѣ народу бытіе
всего остати раздѣлъ подиумъ фанатичныхъ
окупаторовъ, ани не смиреніи смиренію устремъ-
шия въсѧ, умножитъ роство, глаа и беса
и освободитъ свободу коју сми толико жадно счи-
тствъ.

Никада наше омладило није почело киме
врса нестријателем па то неће учинити ни данас.
Када су биле у витњави њено обуђавање и ср-ћа-
јство народа она је, по примеру својих храбрих
предака, пошао у борју против народних нестријате-
љака, крвопролићних фашистичких освајача. У тој ве-
шти и крајњој борби, млада генерација испалала се
у првим редовима. Овај спасљивој покајству
велику храброст, изненаднотој и изненаданој смрти
која је у многим дојинама што су људима на-
радили усмана тако сисло разбогатила и што је
изаде да наше територије омишлене од окупатор-
ске зламе, отпорнички су са раном које чује
задесе фашизам.

Али, док се један део наше земље оправдава, други пружајуће теме чланове. Потоуком омадине у неспособности краљевства иже нишко даје. Он је, заправо, такав да постаје скоро ненадежан. Масони тада и бесконсистији живот без викана и радости, столови, латиница и масонски стрељачији македонских борода — то је живот омадине у сконцрименом подврчу. Али и поред тога, могућност успених борби против гашења ствари огромне је! Јер-ка вади о животу и смрти, о филозофији живота и смрти и младине. Осталима ту мора извршити монодраму свих својих стага. Жара ће снажом и последњим омадинама обезбедити колика ме у опасности прети да фанцизму, да је то дакаде која човек да учиниши све што је војводно и слободољубиво и да донесе ропство и буду читавом човечанству. Сваком се, такође мора објаснити шта га чини подскулом крајњег фантистичког терора. Треба му поворити о неком лепешком животу који доази, животу у коме неке бихе хрире оскудничарске чизми и у коме ће омадина жицети животом који јој, као народној узданини, стварно и припада. Да ће се тај живот што броје постигло, потребно је иницијативом учинити све оно што неправдитељском оскудјином може да користи. Ниједан мост, ниједан магацин, храм или музичарије, ниједан жалезнички пруга не смје остати чисто. Све богатства, јаке земље које неправдитељ данаш користи, претвориши у плод и пецељ. Венчаностом људског

сво-оно, когд-и су в страже: **Святой Симеон** здама помочи свету, подобноистории оправе наших иордат.

Но оној деју тормогорије који је осадобођен од фаунистичких збуна, предизвика највећи морфогенији да се екстремно раздели своја делатност и да оживи све оно што је раније било дупштено. Ту су више не постакла виталне структуре, сметење од стране инсулатора. Сад је станови такво да све општесличке ставе могу до максималног скосирати и ствари у случају отаџбине. Зато ова опредиздана норма стопистко напредује сви ствари свога. На првом месту она мора помоћи своје борбе слободе. Грађани не смеју ни у чему оскудевати — све за фронте: написи праделне борбе. Они, ком си ста фронт, иска пастава да се користи неки лекарски препарат, то докса чадар. Исто опакавају сваки коришћени градитељски процесус широм веда, систа главу нестручнијим опладашим највишијим.

Наша се овластава мора угледи на омладину Саветског Савеза, која се дајас бори са истебљивим јунаком, дубоким јединством и пројектом људом мишљу, да се фанцима, тај највећи непријатељ омладине и чиновникој човечности, учиниши и народом читавог поборничког света једином гране сунце слободе. Совјетска омладина даје дајас велике жртве, она поточном лице свома драгоценом крви, који је до јеје само са посмогу у утицају изграђивала смруну душину домовине. Она зна колико опасност постоји, скон културном свету и да ћајема и зато не изгуби своје Савате. Та омладина мора послужити највија омладина, као пример највеће љубави према спомен народу и највеће мржње према непријатељу. Нека се њова омладина учи на неком примеру јединства и пуне мобилизације свих највећих снага, како на фронту тако и у позадини, у служби светог ослободитељског борбог.

Мобилисати све наше снаге, ставити их у склјучујући народ и, у заједници са совјетском окупацијом и са омладином свих слободолюбивих јединица, у уништити фашизам, смртни разбојнике који су криви за мржње наивних живота — то су задатци младе генерације наших народа, то су задатци оних у које је читав народ узроц оних и да њихови очијукви пут и склон помоћи —

Прва страна „Омладинске борбе“

Због честих бомбардовања у Ужицу је организована посебна служба противавионске одбране и противпожарна служба. Службом противавионске заштите руководио је Миленко Томић, учитељ из Горобиља. Ова одбрана располагала је једним противавионским топом и противавионским митраљезом. Изграђивана су склоништа за становништво ради заштите од бомбардовања. У једном тракту трезора народне банке било је уређено и доста добро опремљено једно веће склониште за заштиту од бомбардовања. У том склоништу, приликом експлозије, изазване у трезору саботажом непријатеља, погинуло је око стотину цивилних лица која су се у моменту експлозије затекла у овом склоништу. Била је организована и служба обавештавања о наиласку непријатељских авиона и опасности од напада из ваздуха, на коју је грађанство упозоравано сиренама. Мања склоништа била су изграђена на неколико различитих пунктова у граду и она су грађанима омогућавала брзу заштиту од напада из ваздуха. Изградњом склоништа руководио је инжењер Велисав Драговић.

Противпожарна служба била је организована у истој згради где се налазила и градска милиција. Противпожарном јединицом командовао је Миленко Ђоковић Чуљо.

У већој или мањој мери поједини народноослободилачки одбори бавили су се и другим делатностима које је живот у позадини наметао. Тако је Градски народноослободилачки одбор у Ужицу организовао оправку водовода на свим оним местима где је водовод био оштећен бомбардовањима ради одржавања водовода и водоводних инсталација у исправном стању и обезбеђењу извора за снабдевање града водом. У граду је такође извршено калдрмишење неколико улица, при чему су као радна снага коришћени заробљени Немци који су били смештени у Ужицу. У неколико случајева издаване су и грађевинске дозволе за зидање нових стамбених зграда. У Ужицу и Пожеги вршена је оправка електричне мреже.

Народноослободилачки одбори вршили су и функције судске власти у свим грађанским и ситнијим кривичним стварима. У Б. Башти постојала је посебна судска секција на челу са председником Среског народноослободилачког одбора. Према сећањима учесника, ова секција интервенисала је у неколико случајева (нпр. у случају обијања задруге,

крађе и убиства у селу Костојевићима). Она је решавала и неколико стамбених спорова (отказ стана Миловану Пантелићу). У Ужицу су органи народноослободилачког одбора на захтев грађана, такође интервенисали у неколико спорова. Донето је и једно решење о деоби, а такође је извршена потврда једног тестамента. Народноослободилачки одбор у Пожеги решавао је више мањих кривичних предмета.

9. РАД НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИХ ОДБОРА НА СУЗБИЈАЊУ АКТИВНОСТИ НЕПРИЈАТЕЉА У ПОЗАДИНИ

Непријатељски елементи су непрекидно, за све време постојања слободне територије, кроз разне канале и разним средствима, настојали да отежају и онемогуће организовање позадине, мобилизацију грађана на задацима ослободилачке борбе и рад позадинских власти (команди места и народноослободилачких одбора). Поред директног притиска на поједине одборнике, (директне претње њима и њиховим породицама) с намером да поколебају појединце и да их макар пасивизирају у односу на задатке народноослободилачког покрета, петоколонашки елементи деловали су и путем саботажа, шпекулације, црне берзе и другим сличним средствима. Под притиском и из страха од одмазде за учешће у раду у народноослободилачким одборима, врло мали број одборника је одустајао од својих задатака и обавеза према народноослободилачком покрету.

У Ужицу су једне ноћи четири непозната лица покушала да онеспособе и униште електричну централу. Захваљујући будности органа народне страже и самих грађана овај покушај није успео.

Непријатељу је успело да 22. новембра по подне саботажом упали експлозив који је био склоњен у трезору народне банке, ради чега је дошло до експлозије у фабрици оружја и цивилном склоништу и до погибије око 200 лица — радника у фабрици оружја и грађана који су се затекли у склоништу од напада из ваздуха.

Народноослободилачки одбори водили су врло енергичну борбу против пете колоне. Народне страже, други органи народноослободилачких одбора, па и сами одборници откривали су и хватали петоколонашке елементе и предавали их

војним властима и народном суду. У откривању и гоњењу ових непријатеља учествовали су и остали грађани.

Војни суд при команди Ужичког одреда оштро је кажњавао ухваћене народне непријатеље. У „Вестима“ од 7. октобра 1941.³⁶ објављена је пресуда Народног суда којом су осуђена на смрт осмороца слугу окупатора (српски начелник Јован Алексић, полицијски писар Милорад Максимовић, банкар Љотићевац Милан Влашић и др.).

Нарочито интензивну борбу водили су народноослободилачки одбори против лица која су настојала да се користе и богате у тадашњим тешким условима. Богати трговци, занатлије и сељаци склањали су и прикривали залихе хране и других критичних артикала (петролеј, со, шећер, текстилна роба итд.). Они су ове артикле продавали „испод руке“ и по несразмерно високим ценама. Против оваквих појава вођена је широка и врло енергична борба. Прикривана роба је редовно заплењивана, а против ухваћених црноберзијанаца и шпекуланата изрицане су високе новчане казне.³⁷ Сва заплењена роба и наплаћене казне представљале су приход Народноослободилачког фонда. У откривању и хватању црноберзијанаца и шпекуланата помагали су и грађани.

Судски органи народноослободилачких одбора енергично су наступали и противу лица која су се бавила крађом, коцком и сличним пословима. Тешки случајеви предавани су војним органима. Српски народноослободилачки одбор у Б. Башти донео је и посебну одлуку о забрани коцке на подручју среза рачанског и на основу ове одлуке изрицане су казне.³⁸

При свим народноослободилачким одборима формиране су народне страже (у неким одборима оне су и тада називане народна милиција) са задатком да се старају за одржавање реда и безбедности на подручју народноослободилачког одбора, на пружању помоћи и обезбеђења при извршењу појединих задатака народноослободилачких одбора и ради непосредног извршења појединих одлука и других аката народноослободилачких одбора. Ове страже су биле у пот-

³⁶ Документат се налази у Музеју устанка 1941. у Титовом Ужицу.

³⁷ Види чланке у „Борби“ бр. 7 од 1. новембра и бр. 15 од 18. новембра 1941. године, Историјски архив КП, том I, књига I, стр. 131—132 и 287—288.

³⁸ Види оригинал одлуке СНОО Б. Башта од 6. XI. 1941. године — документат у Музеју устанка 1941. Титово Ужице — инв. бр. 130.

пуности на служби и под управом народноослободилачких одбора.

У граду Ужицу постојала је градска милиција чији је командир био Жика Живановић, а политички комесар Милутин Мијатовић.

У Б. Башти постојала је народна стража са око 40 чланова. Командир страже био је Милоје Карадаревић, а политички комесар Спасоје Николић. Према сећањима појединих другова у пожешком срезу било је око 60 стражара у народној стражи при српском народноослободилачком одбору, од чега у самој Пожеги 12 стражара. Просечан број стражара у појединим селима кретао се између 6 и 15 људи.

Народне страже снабдевале су се оружјем које су оне саме прикупљале на терену. Овако прибављеним оружјем наоружавали су се и одборници народноослободилачких одбора, који су и сами, поред осталог, вршили службу обезбеђења слободне територије.

*

Приликом повлачења са ослобођене територије, народноослободилачки одбори су се старали о извлачењу војног материјала и резерви хране и о заштити и повлачењу цивилног становништва. Градски НОО у Ужицу организовао је благовремену и планску евакуацију незаштићеног становништва. У том циљу издао је 28. новембра проглас следеће садржине:

СРБИ И СРПКИЊЕ

Ужичани и Ужичанке,

Херојска борба јуначаких партизанских одреда свакодневно наноси тешке ударце фашистичким зликовцима и његовим проданим петоколонашким слугама. Немачки зликовци у сарадњи са недићевским, љотићевским и пећанчевским псима удружене нападају са недавно разбијеним и подлим издајицама који су били у редовима војно-четничке организације, да крвљу стечену слободу једног дела ослобођене Србије поново запечате зверским клањем и уништавањем читавог слободарског српског народа.

Ситуација је озбиљна. Немачки крволовци су навалили са пројектним изродима нашег народа. Они су прорвали из Ваљева. Наше, славом овенчане партизанске чете задржале су непријатеља у његовом продору. Али опасност није прошла. Бију се битке крваве и тешке. Ужицу прети опасност, ако се читаво грађанство, све што је кадро и способно пушку носити не одазове позиву: да стане на браник нашег драгог Ужица, на браник живота неборачког становништва.

Радници,

Као и увек будите у првим борбеним линијама одбране нашег слободарског Ужица. Чврсто држите у вашим жуљевитим рукама пушке и гађајте погане фашистичке и петоколонашке псе.

Сељаци,

Сви до једнога у борбу за одбрану Ужица, јер самим тим браните прилаз вашим селима. Брзо се мобилишите и ступајте у редове бораца и јунака нашег народа.

Грађани и интелигенцијо,

На примеру радника и сељака, а у одбрани Ужица, мобилишите све своје редове у борбу, у коју вас позивају храбре партизанске чете. Из своје средине избаците оне који роваре и хушкају. Примите пушке, јер тим пушкама браните животе ваших милих и драгих, жена, деце и нејаких.

Ужичани и Ужичанке,

Срби и Српкиње,

Будимо спремни и на евакуацију неборачког становништва. Не дозволимо да цивилно неборачко становништво страда од бомбардовања. Будимо спремни, ако то устреба, и да читав град иселимо, ако би окупатор и даље продирао. Већ од данас, сви они који на селу или где било имају рођаке, познанике, пријатеље могу се евакуисати. Најнужније и најпотребније понети собом. Остало неборачко становништво које нема тих могућности, пријављиваће се по квартовима, и, кад загрози непосредна опасност Ужицу оно ће се са одређеним планом евакуисати:

I кварт: Теразије, Град, Коштица, пријављиваће се у кафани Босна.

II кварт: Пора, Росуље, пријављиваће се у Шумској управи.

III кварт: Клисуре, Пашиновац, Слануша, пријављиваће се у кафани Неће Радовића.

IV кварт: Царина, Ракијска пијаца, пријављиваће се у кафани Новака Вељашевића.

V кварт: Доварје, Липа, пријављиваће се у кафани Будимира Ушендића.

VI кварт: Мегдан, Метелиште, Доња чаршија са Градском малом, пријављиваће се у кафани Михаила Пашића.

Рејонске комисије почеће рад у 7 сати ујутро.

Ужичани и Ужичанке,

И у најкритичнијим данима будимо храбри, јуначни и поносни својим српским именом. Данас наше српско име широм читавог света проносе својим херојским борбама славни наши партизански одреди. Са јунаштвом, без страха и панике, будимо на све спремни и приправни.

Хватајмо петоколонаше и одмах их достављајмо нашим властима.
Онемогућимо паничарима да шире страх и панику.

У највећем реду и миру извршимо задатке, онако како то доли-
кује јуначком српском народу.

Живело слободно Ужице!

Живела слободна Србија!

Живели партизани, јунаци и борци-заштитници слободе српског
народа!

Сви до једнога у борбу и победу против немачких фашистичких
целата и петоколонашских изрода.

28 новембра 1941 г.

Народно-ослободилачки одбор
у Ужицу

*

*

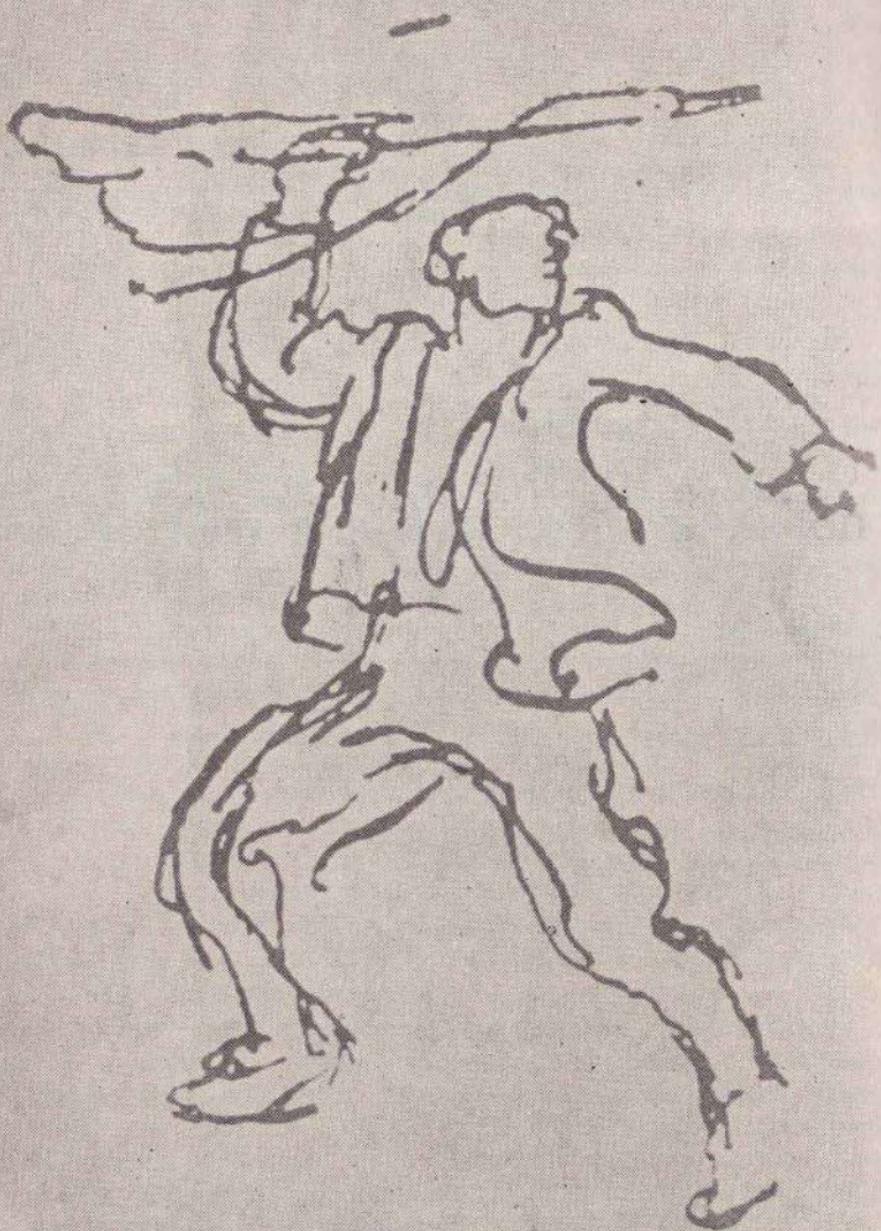
Материјали у изложеном прегледу, иако нису потпуни,
могу бар приближно да створе представу о активности првих
народноослободилачких одбора у ужичком крају. Данас, из
двадесетогодишње ретроспективе, може се оценити сав зна-
чај те активности. Делатност ових народноослободилачких
одбора била је свакако веома широка и плодна: од органи-
зовања привредног и осталог живота позадине, мобилизације
за фронт и снабдевања фронта, до старања о становништву
у позадини фронта, о његовој безбедности, запослењу, снаб-
девању, о незбринутим избеглицама, о здрављу грађана, јед-
ном речју о њиховом свакодневном животу и њиховим
потребама. У извршавању својих задатака, народноослобо-
дилачки одбори имали су најширу подршку свих радних
људи и читавог родољубивог становништва и баш зато су
и могли одговорити својим задацима. Народ ужичког краја
се још у првим данима Устанка осведочио у вредност нове,
револуционарне власти и у њој сагледао перспективу свог
потпуног ослобођења.

Значај народноослободилачких одбора у ужичком округу
је и у томе што они спадају међу најраније формиране
органе народне власти у нашој земљи. Ту, у ослобођеном
Ужицу, уз директно учешће друга Тита, и осталих чланова
Централног комитета КПЈ, разрађене су прве идејно-поли-
тичке поставке о народној власти и стечена прва практична
искуства, која су била од велике користи за даљи развој
и изградњу власти радног народа у нашој земљи.

ЈЕВРЕМ ПОПОВИЋ

ЧЕТВРТИ ДЕО

УЖИЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД ПОСЛЕ
ПОВЛАЧЕЊА СА СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ

ПИВО КАРАМАТИЈЕВИЋ:

Јуришић

УЖИЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД ПОСЛЕ ПОВЛАЧЕЊА СА СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ

Услед даноноћних борби које је Ужички одред током офанзиве водио на широком простору, његове јединице су биле растварене у већим или мањим групама. Али оне су биле још увек способне и спремне за борбу, без обзира што су дуже време затварале више праваца којима су Немци нападали на слободну територију.

Руководства чета углавном су знала за општу директиву друга Тита, којом је одређен правац повлачења и начин борбе против Немаца: избегавати фронталне борбе, а са мањим деловима јединица забацити се окупатору за леђа и дејствоватьти у његовој позадини. Команде чета и борци при извршењу ове директиве тежили су више овом другом — да се главним немачким снагама забаце за леђа и остану на терену око својих села и градова.

То су покушале скоро све чете Ужичког одреда, али с обзиром на снагу окупатора, која је у то доба била знатна на подручју ужичког округа, јер су се ту нашле главнице 342. и 113. пешадијске дивизије, које су у то доба бројале свака по 20.000 људи, као и делови 714., 717. и 704. — то им је само делимично полазило за руком. Да су се делови ових дивизија налазили око Ужица, видимо из њиховог документа од 7. септембра у којем се наређује 113. пешадијској дивизији да смени неке од ових јединица.

Поред ових окупаторских трупа у то доба су по селима и шумама на територији ужичког округа биле бројне неди-

ћевско-четничке банде. Оне су извршавале злочине над партизанским породицама и ухваћеним партизанским рањеницима. Њихов основни задатак био је — ликвидирати у корену партизански покрет, док су још немачке јединице на терену западне Србије.

Ради тога је било врло тешко остварити у то доба опстанак јединица на терену ужичког округа. Бројне четничке групе одмах су сазнале за места боравка партизанских снага, те су, било саме или са Немцима, вршиле сталне нападе. Свакодневне борбе у овако тешким условима чиниле су да се партизанске јединице нагло смањују, а рањавање, болести, а делом и знатни губици су такво стање још више погоршавали. Глад, зима и губитак слободне територије уливали су малу наду на добар исход, па су сматрали да ће код својих кућа успети да се склоне и сачекају крај непријатељске офанзиве.

Пробијање ка Санџаку, даље од комуникације, било је лакше решење. Али, то је опет давало могућности Немцима и четницима да пре избију на Увац. Међутим, ни такво кретање није било сасвим лако. Нарочито је то било тешко првих дана месеца децембра, када су се по теренима Златибора налазиле немачке јединице расуте по групама. Ове групе, навођене немачком авијацијом, откривале су партизане који су се кретали ка Санџаку.

Поред немачке пешадије налазили су се недићевци и четници, који су хватали и убијали мање групе, заостале и изнемогле појединце, а већим групама сталним нападима успоравали кретање, тако да су Немци пристизали и онемогућавали правилно одступање. Ово присуство немачких јединица омогућило им је да спроводе свој план против партизанских снага.

Поред борбених јединица, тих дана преко Златибора могле су се видети и друге колоне које су сачињавали људи, жене и деца, који су бежали испред окупатора, а нарочито испред њихових слугу — четника. Ове колоне народа морале су се ослањати на наше борачке јединице да би се заштитиле од пљачке и убијања. Иако су ове групе народа отежавале повлачење, јер су поред гужве на путевима отежавале и сметај, нарочито рањених другова, ипак, с обзиром на злочине који су их очекивали ако се врате, није се могло наредити да не одступају. Али, како је тада на златиборском

платоу владала велика хладноћа, а требало је вршити непрекидне покрете уз стално митраљирање из ваздуха и уз сталне, веће или мање препаде четника (а иза леђа су нападали Немци), то се ово повлачење народа претворило у одступање, пуно опасности за живот. Неки су успели да се прикрију у сеоске колибе и шуме, па су се касније ноћу враћали својим кућама.

1. СТАЊЕ УЖИЧКОГ ОДРЕДА ПОСЛЕ ЗАВРШЕТКА НЕМАЧКЕ ПРОТИВОФАНЗИВЕ

Ситуација последњих дана немачке офанзиве наметала је штабу Ужичког одреда да интервенише на врло широком подручју, што је условило велико разбацивање јединица. Тако после пробоја немачких колона и заузимања Ужица извесне чете нису имале више везе са штабом одреда и биле су присиљене да доносе самосталне одлуке. У првој половини децембра Ужички одред се налазио у неколико одвојених групација. Једна таква групација формирала се у Санџаку, од оног дела Ужичког одреда који се затекао на положајима јужно од Ужица, и своје повлачење је одмах усмерила у правцу југа, бранећи комуникацију према Златибору. Ове јединице су дејствовале у непријатељској позадини и успевале су да донекле успоре офанзивне операције немачких трупа.

У Санџак стижу другови који су обезбеђивали разне транспорте или рањенике, повлачећи се испред Немаца преко Златибора. Од њих се стварају нове јединице, а стижу и неке целе јединице. Тако је у то време стигла и Моравичка чета, која је у Ужицу обезбеђивала Врховни штаб. Ова чета била је склоњена у трезоре, јер су напади из ваздуха били учестали, тако да су је Немци, уласком у Ужице, затекли у трезорима, али су они ипак успели да се без икаквих грубитака извуку из склоништа, праћени јаком немачком ватром. Увече 2. децембра стиже и 4. ужичка чета са којом је био комесар Ужичког батаљона — Љубодраг Бурић. После пробијања Немаца на Буковима ова чета је одступала источно од Косјерића и 30. новембра 1941. године нашла се у селу Здравчићима крај Пожеге, где је била бомбардована од немачких авиона. Увече је прешла

пут и пругу Пожега — Ужице код села Узића, па је преко Дрежника и Муртенице стигла на Увац. Неколико дана доцније на Увац су стигле 3. ужичка и 1. златиборска чета.

Трећа ужичка чета, која је у доба немачког напада била на положајима према Италијанима код Бијелог Брда, морала је при крају немачке офанзиве напустити тај терен јер су пред њу четници¹ поставили такав захтев, а у противном претили су да ће заједно са Немцима организовати напад на њих. Да би се избегла борба, која није давала никакве изгледе на успех, чета се пребацила на планину Златибор у село Семегњево. Ту су већ биле неке групе партизана. Немци су тих дана систематски претресали Златиборску висораван. Зато је требало што пре отићи са овог терена. Донета је одлука да се у две групе пребаце на планину Тару, одакле је било могуће извршити покret у Босну, или дубље у Србију ка Ваљевском одреду.

Покret је извршен ноћу, али услед тешког терена ишло се споро, па је колону затекло јутро испред Шаргана. Током дана није било могуће прећи овај превој, јер су Немци имали јаке снаге око пута и пруге Кремна — Шарган. Зато је одлучено да се предани у Бокића колибама.

Међутим чим је свануло Немци су осетили присуство јединица, па су отворили ватру. Дрвене зидове колиба бушили су митраљези, па је чета била приморана да одступи.

Трећа ужичка чета после овога предузима одступање преко Великог врха (кота 1182) и села Шљивовице. На овом путу срела се са Златиборском четом (која је одступала са Црнокосе). Она је преко Јелове горе и Поникава дошла на пругу Ужице — Вардиште, коју је прешла западно од Биоске. Истог дана 3. и 1. златиборска чета заједно су наставиле покret ка Санџаку. Успут су имале неколико сукоба са четницима које су успеле да разбију и ујутру, следећег дана, стигле су у село Доброселицу. Ту су ухватили везу са замеником комесара Ужичког одреда Слободаном Пенезићем.

После задржавања од два дана у селу Доброселици, ове чете добиле су наређење од Пенезића да крену према селу Радојни, које се налази са друге стране реке Увца у Санџаку. У каквим се тешким условима вршило ово повлачење и

¹ Овде се ради о босанским четницима са којима је био дружчији однос. Мада су они преко мајора Дангића били повезани са Дражом Михаиловићем, ипак су босанскe четничке масе 1941. године нерадо ишли на партизане.

прелазак у Санџак видимо из прибелешке коју је тих дана водио Иво Лола Рибар, где каже:

30. новембра и 1. децембра 1941. године по цео дан су преко моста код села Радојиће и на Броду према Врањешима прелазиле партизанске јединице. Са борцима су се кретале и жене са децом, било је старих људи и болесних. Људи су носили оружје, успут их је пратила суснезица, био је то туробан збег. Ту и тамо чуо се плач деце. Појединци су гонили стоку. Око четири сата поподне наређено је да се запали мост. Био је то гест предострожности, јер су се не тако далеко чуле експлозије граната, авионских и ручних бомби. Мост је још горео. Али преко њега су претрчавали уморни партизани из Србије. Кад су се запаљене греде срушиле у реку, на обали с оне стране србијанске, и даље су придолазиле партизанске јединице.

Изморене јединице и људи су се смештали по кућама оближњих села. Делови Ужицког партизанског одреда су били у школи села Радојиће. Села Рутоши и Врањеши такође су била крцата партизанима. Најтеже је било што се морало водити посебна брига око смештаја и лечења рањеника, међу којима и оних који су страдали у ужичким трезорима.²

Најтежа је ситуација била за јединице које су се налазиле испред Немаца и биле оријентисане према Санџаку. Оне су морале брзо отступати, јер су их гонили тенкови и моторизоване јединице. Немци и четници су 1. децембра око 17 часова пристигли на Увац. Они су успоставили фронт на Увцу, тако да је створена нова опасност за заостале јединице у случају повлачења према Увцу. Међутим, авиони су пратили одступајуће колоне и преко Увца, тако да су са његове десне обале Немци и четници гађали бацачима колоне које су прешле у Санџак. Овај напад је био праћен надлетењем авиона. Зато је у Радојни настало комешање међу избеглицама, где је било највише жена и деце. Борци који су се ту затекли одмах су посели положаје на левој страни Увца. Пристизањем нових јединица одбрана је појачана. Једно време изгледало је као да Немци и четници намеравају да пређу Увац. Међутим, дочекани јаким отпором са друге стране, изгледа да су одустали од тога.

Партизани су се повлачили из Србије кроз немачке и четничке положаје, па су се у току целе наступајуће ноћи уочи 2. децембра преко гредица порушеног моста пребацивале у Санџак.

У јединицама, које су под овако тешким условима стигле у Санџак, борбени морал није могао бити на потребној висини. Међутим, чланови Врховног штаба и ЦК

² Зборник I/1, стр. 289.

Партије су брзом интервенцијом успели да поправе ово стање. Они су од окрњених и преполовљених чета створили нове јединице које су постале одлучније, војнички јаче. Тако су оне, после краћег одмора, оспособљене за даљу борбу.

Чланови Врховног штаба и ЦК, као и ПК Србије, својим присуством убрзали су срећивање јединица, а од пресудног значаја био је смештај и исхрана рањеника, што је у овим условима био врло важан фактор. Они су и објашњавањем општеполитичке ситуације у свету, а посебно код нас, подстакли нову наду која је код многих наших јединица битно утицала на морал. Избору командног кадра посвећена је велика пажња. Партијске организације отпочеле су да раде пуном активношћу. Губици у офанзиви, који нису били баш мали, попуњавани су новим борцима. На састанцима је претресано држање бораца и комуниста у протеклој офанзиви. То је у великој мери ободрило борце који су за кратко време поново повратили старо расположење и морал. Предах који је створен омогућио је одмор борцима и стабилизовао је наш фронт на Увцу.

За то време у Србији јединице Ужичког одреда бориле су се на својој територији.

На подручју одреда отале су следеће групације: пожешко-ариљска — западно од Пожеге и Ариља, ужишка — село Буаре крај Ужица и рачанска — Тара планина, Калуђерске Баре.

Ариљске чете су после повлачења од Прањана прешле пут и пругу Пожега — Ужице код села Висибабе и стигле у село Радобуђу. Из Пожеге је одступала 1. пожешка чета ка селу Роге и Сврачкову, а ту је од Прањана приспела и 2. пожешка чета. Ове јединице прихватио је комесар Ужичког одреда, Милинко Кушић, и са њима и деловима из других одреда, који су се ту затекли, организовао неколико успешних акција.

Друга групација Ужичког одреда нашла се тих дана северно од Ужица. Ове чете стигле су после борбе са Немцима са положаја Букови у село Буар и Стапаре. Ту се спајају 1. и 2. чета.

Северозападно од Ужица била је трећа група — рачанске јединице на планини Тари. Ова група имала је две чете које су ушле у батаљон који је тих дана формиран.

Немачке, четничке, недићевске и льотићевске јединице биле су везане за фронт на Увцу. Али оне нису биле једина опасност, због чега се на Увцу морало брзо интервенисати. Не само да су са севера Немци вршили притисак, него су се ту у близини налазили и италијански гарнизони — Прибој, Бистрица, а да не говоримо о опасностима непријатеља из Нове Вароши и са положаја код Тикве.

Свакако да су тих дана тежак и орговоран задатак имали санџачке јединице, које су својим присуством на тој територији омогућиле да на левој обали Увца не буде непријатеља. Оне су заиста учиниле све што су могле да створе што безбеднији положај србијанских јединица које су одступале.

По преласку 4. ужичке чете, Ужички одред у Санџаку је имао своје четири чете. Овај број чета знатно побољшава обезбеђење фронта на Увцу, а исто тако омогућује јачи притисак на италијанске гарнизоне 386. пешадијског пук. Снаге са којима се располагало нису биле довољне за јачи притисак на Нову Варош, мада су Италијани били знатно ослабљени у својим гарнизонима у овом делу Санџака ради слања појачања пљевальском гарнизону који је био угрожен. Али су ови градићи Санџака били добро утврђени и омогућавали су одбрану са малим бројем људи. Наше снаге и борбена средства били су недовољни за ликвидацију тих посада, али смо имали довољно снага да им онемогућимо комуницирања путевима. Због тога су се нарочито осећале угрожене њихове јединице у Новој Вароши.

По пристизању нових јединица из Србије створена је још боља ситуација. То је диктирало и формирање штаба српско-санџачког одреда, који је имао задатак да планира и командује свим овим снагама на територији Санџака. Команди српско-санџачког одреда ствољено је у задатак да испланира напад на италијанску посаду у Новој Вароши, ослободи овај градић и тако створи нову слободну територију. Тиме би се дошло до нових материјалних средстава, која су била преко потребна за болнице и борце.

У овом нападу 1. српска чета добила је задатак да поседне брдо Тикву и спречи долазак појачања овом гарнизону из Прибоја и Бистрице и да одатле, када почне напад,

постепено стеже обруч око града. У непосредном нападу заједно са санџачким јединицама учествовала је и 4. ужичка чета.

Италијани су осетили да се спрема напад, па су се на време евакуисали. Бежећи, они су једном својом колоном налетели на положај 1. српске чете, где се развила кратка, али јака борба. Током ове борбе чета је имала три мртва и неколико лакше рањених другова. У њој је погинуо радник Пантелић, који је са собом водио децу — сина и ћерку.

Тако је Врховни штаб већ 4. децембра успео да испланира и организује заузимање овог градића. План да се заузме Нова Варош требало је да реши брже срећивање јединица и бољи прихват рањеника. Добијене су извесне резерве у одећи, обући и храни, што је много користило. Неколико дана касније, 6. или 7. децембра, у Радојну су стигле 1. златиборска и 3. ужичка чета. По доласку, чете су смештене у школу где су се одмарале. Наредне ноћи обе чете су упућене да растерају четничку групу калуђера Здравка, која се налазила у селу Ругошима. Они су одавде користили сваку прилику да нападају на појединце или на мање групе партизана. Чете су кренуле, иако нису познавале терен; успеле су да разбију четнике и ујутру да овладају селом.

После тога 3. ужичка чета добија задатак од Александра Ранковића да крене у правцу села Дренове и да се јави другу Титу. Тада је већ била донета одлука да се формира 1. пролетерска бригада, па је ова чета, бројно доста јака и војнички срећена, одређена да уђе у њен састав. По доласку у село Дренову, чета је добила задатак да поседне положај на коси која се од Златара спушта ка Бистрици и да спречи покушај Италијана, ако би из Бистрице кренули овим правцем на слободну територију.

На суседној коси, која се од куће где је био смештен Врховни штаб и друг Тито спуштала у правцу Пријепоља, налазила се једна пријепољска чета која је обезбеђивала Врховни штаб од Пријепоља. Италијани су сазнали за тачно место боравка Врховне команде, па су организовали напад. Послужили су се једним домаћим издајником и он их је ујутро, 14. децембра, повео право ка кући где се тада налазио друг Тито са ужим делом Врховног штаба. Италијани су наишли на Пријепољску чету, али она није уопште отварала ватру, већ се у паници разбегла. Ипак њихов

комесар долази и обавештава команду 3. чете о томе да Италијани иду према Врховном штабу.

Када је сазнала за овај италијански подухват, 3. ужичка чета је одмах кренула у правцу куће где је био смештен Врховни штаб и друг Тито. Раздаљина није била велика, али је снег успоравао кретање. Сваки секунд је био драгоцен. Постојала је опасност да Италијани изненадно упадну у кућу. Али чета је јурила према њој. Чуло се неколико пуцњева и опет је завладала тишина. Тек на неких стотинак метара од те куће, чета се сусрела са другом Титом који се зачудио кад је видео да су већ приспели. Курир, кога је друг Тито упутио по ову чету, сусрео се у путу с њом.

Друг Тито је наредио чети да поседне положај. Борци су се у стрељачком строју раствурили по ћувику. Италијани су закаснили да га поседну. Журили су за колоном са којом се повлачио Врховни штаб и друг Тито. Зачудили су се када су налетели на јаку и прецизну ватру. Ти први плотуни су их зауставили. Борба је одмах отпочела, али није трајала дugo. Чим су Италијани наишли на брањени положај, борци 3. чете су отворили прво јаку ватру из пешадијског оружја. Одмах за њом дошла је прецизна ватра из минобаца и топова мањег калибра.

Друг Тито је још увек био на положају са овом четом. Тек када се уверио да ови храбри, млади борци расположу борбеним искуствима, он је отишао за осталим члановима Врховног штаба.

У вези са овом борбом младих партизана из 3. ужичке чете, друг Тито је рекао:

... Дошли су млади Ужичани и ја сам, као стари војник, гледајући те младиће, иако је сваки од њих носио пушку и пушкомитраљез, имао непријатан осећај да их младе и неискусне шаљем на јуриш. Међутим, они су се развили у стрелце и заузели мјеста са свим мирно као стари искусни борци. Помислио сам да ће то бити добра војска. И заиста, они су се почели тући и успјели су да одбаце натраг Италијане који су се већ били приближили. Онда сам наредио да се повуку. На нашој страни није било никаквих жртава, осим једног или двојице рањених³...

Половином децембра 3. ужичка чета је кренула у пратњи Врховног штаба из Дренове према Лиму. Прегазила је реку четири километра северно од Пријепоља и продужила

³ Сећање друга Тита на дане стварања Праве пролетерске бригаде, „Народна армија“ од 7. I 1951. год.

према Рудом, где је 22. децембра 1941. године ушла у састав 1. пролетерске бригаде.

Остале чете Ужичког одреда, које су се налазиле тих дана у Санџаку, извршавале су задатке у погледу обезбеђења територије. Тако су оне имале низ борби са четничима и недићевцима који су из Србије долазили до Увца и прелазили га да би ухватили везу са Италијанима и санџачким четничима, али им ти покушаји нису успели.⁴ Ситуација је често наметала потребу за упућивањем ових јединица назад у Србију. Оне су понекад ишли са ограниченим циљем: да пренесу ратни материјал који је после евакуације из Ужица остављен по селима среза златиборског, или пак са задатком извиђања, убацивања партијско-политичких руководстава на терену Србије и слично.

Друг Тито је уочио колико је пребацивање у Србију у то доба био тежак задатак. Он је објаснио руководству шта значи убацити јединице дубље на терен Србије, где је окупатор са својим и домаћим сарадницима предузео све да такве подухвате спречи, па је 11. децембра упутио писмо делегатима Врховног штаба који су се налазили у селу Радојни, где се каже:

Разумем потпуно ваше гледиште о потреби слања наших чета у Србију, али потребно је ипак да имамо минимум гарантија да ће те чете стигнути на терен куда их шаљемо, а за то је потребно да имамо тачно означен правац, односно да оду најпре извиђачи да би испитали правац кретања.⁵

Каснији догађаји су показали колико је опрезност друга Тита била оправдана. Тих дана је једна повећа група партизана продрла из Санџака преко Златибора до Таре. Ту су били Мирко Томић, Вукола Дабић, Влада Зечевић, Витомир Чворовић, Нада Вуковић и други. Њих је пратила једна чета из Колубарског батаљона. Када је ухваћена веза са Рачанским батаљоном, другови из покрајинског руководства за Србију продужили су даље по свом задатку, а другови из покрајинског руководства Ужичког окружног комитета кренули ка Ужицу да ухвате везу са остављеним члановима Партије и партизанима, којих је било око Ужица. Њихов задатак је био да обнове рад Партије и успоставе везу са градом.

⁴ Неке јединице Ужичког одреда постављене су према Бистрици и Прибоју.

⁵ Зборник II/2, стр. 95.

3. НЕПРИЈАТЕЉСКЕ СНАГЕ И МЕРЕ ОКУПATORA И ДОМАЋИХ ИЗДАЈНИКА ЗА УГУШЕЊЕ УСТАНКА НА ТЕРЕНУ УЖИЧКОГ ОКРУГА

Првих дана децембра 1941. године тежиште свих борбених дејстава против партизанских јединица на терену ужичке територије сносиле су 342. и 113. немачка пешадијска дивизија. Већ око 10. децембра Немци повлаче своје трупе у гарнизоне. Они су то могли урадити због тога што су се снаге домаћих издајника средиле и ојачале за извршење и тежих судара. Но, за случај потребе Немци су им благовремено долазили у помоћ.

Око половине децембра немачка команда врши извесна померања својих снага. Тако се 342. дивизија оријентише на простору између Дрине, Саве и Ваљева, а 113. дивизија остаје у долини Западне Мораве и јужно, а то значи на терену ужичког округа, као брана која је спремна да спречи продор партизанских снага из Санџака у Србију. Посадне дивизије — 704, 714. и 717. добијају задатак да дејствују против партизана у централној, источној и јужној Србији, а делови 718. дивизије враћају се на терен источне Босне.

Поред ових немачких снага у то доба на територији Ужичког округа биле су и знатне снаге домаћих издајника. Тако видимо из извештаја мајора Манојла Кораћа, од 17. децембра 1941., упућеног команданту Шумадијског кора — Чачак, после обиласка ужичке територије, да су се снаге из свих група домаће издајничке буржоазије стрпале, у знатном броју, у градове и села овог планинског краја, где под видом обрачуна са партизанима и њиховим породицама чине разне злочине.

Он у том извештају помиње да у граду Ужицу постоје четири команде: команда Десетог добровољачког одреда (љотићевци); Другог одреда Српске државне страже (недићевци); команда Јагодинског четничког одреда и поврх тога немачка команда. У Пожеги су постојале три команде: Трећи ћачки добровољачки одред (љотићевци), команда Пожешког четничког одреда и немачка команда. У Ариљу је постојао четнички одред капетара Гачића, у јачини од око 300 људи. На терену Златибора, око Чајетине, борбу против комуниста, истиче мајор Кораћ, са успехом спроводе Андрија Јевремовић и Чеда Захарић, који су свуда по селима

организовали сеоске страже, па оне уништавају мање групе комуниста, а у случају појаве већих снага на време обавештавају Немце и учествују у њиховом уништењу.

У Ивањици, жали се мајор Кораћ, стање је несрећено, јер тамо има доста војвода — где се помињу Мојсиловић, попови Милутиновић и Шулајић, затим Ђура Смедеревац и Јаворац и најзад одред поручника Пурића. Једино имају нешто војске, пише даље Кораћ, поручник Пурић и Ђосовић Јаворац, али међу њима влада ривалство. Остале војводе само носе то звање на папиру.

У њиховим документима се не помињу разне остale четничке групе Драже Михаиловића, који је тих дана основао своје ново командно место на планини Голији. Одавде је он лично и преко свог начелника штаба, мајора Остојића, испољио велику активност како би своје одреде што боље усмерио у борби против партизанских јединица.

Све ове групације, иако још командно необједињене, биле су врло активне. Тако мајор Кораћ истиче да је само у Пожеги и околини ухапшено око 500 лица за које се сматра да су били у партизанским јединицама, или су им били наклоњени. Једино мајор Кораћ у свом извештају не помиње ситуацију у Бајиној Башти и Косјерићу, али даље из његовог извештаја видимо да је Пожешки одред део својих снага упутио у Бајину Башту да смени немачку посаду, а нешто касније истиче да се овај одред ангажовао у борби против комуниста на територији среза црногорског. Он у свом извештају констатује да комунисти нису уништиви ако се не предузму даље операције у Санџаку против њих, док су још ту јаке немачке снаге. На пролеће треба онемогућити комунистичке акције. На крају свог извештаја, који је достављен не само команданту Шумадијског кора, него и председнику министарског савета, мајор Кораћ моли да се о његовом извештају поведе најозбиљније рачуна.⁶

Ова његова „молба“ није остала незапажена, јер нешто касније приступа се образовању команде Западно-моравске групе одреда са седиштем у Ужицу. На тај начин је обезбјено командовање преко мајора Момчила Матића са свим издајничким снагама, било да се зову четници или недићевци. Да је ова територија Ужичког округа била поседнута

⁶ Оригинал извештаја у архиву В.И.И. — С-В-5636.

знатним снагама, видимо из извештаја делегата Врховног штаба из Нове Вароши од 23. децембра, где каже:

Немаца има више него пре ослобођења и врло су активни. Тако на пример, у Чајетини и Палисаду има око 100 Немаца и више од тога недићевача и четника.⁷

Из свих ових извештаја се види какве су мере предузели окупатори и домаће издајничке формације, како би спречили сваки покушај поновног стварања партизанских јединица и настављање оружане борбе у овом крају. Пријуство тако бројних јединица непријатеља у овом подручју говори и о томе да је он спремао офанзиву на партизанске јединице у Санџаку. Из тога се види са колико тешкоћа је требало да се боре јединице Ужичког одреда у извођењу покрета за Србију и под којим условима су се одржавале на свом терену.

4. БОРБЕНА ДЕЈСТВА ЈЕДИНИЦА УЖИЧКОГ ОДРЕДА КОЈЕ СУ ОСТАЛЕ НА ТЕРИТОРИЈИ УЖИЧКОГ ОКРУГА

У почетку устанка Рачанска чета је била врло активна. Цео народ тога краја био је пријатељски расположен према партизанима, пошто су они међу првима повели борбу против окупатора, познатих петоколонаша и дугогодишњих режимских властодржаца у овом крају. Рачанска чета била је једна од најбољих које су формиране на подручју ужичког округа. Рачани су стизали у све крајеве округа. Ишли су на подручје Златибора, учествовали у нападу на Ужице, помагали разбијању четника на више места и били у борби са Немцима. Партизани Рачанске чете су поред Немаца ушли у Бајину Башту и наочиглед немачког стражара убили начелника рачанског среза, који се истисао у бори против устаника и сарадњи са окупатором. Партизанске јединице на овом подручју биле су апсолутни господар у срезу, а и симпатије народа према партизанима биле су неподељене у овом крају округа.

Крајем непријатељске противофанзиве, рачанске јединице налазиле су се на планини Тари, чиме су биле прилично

⁷ Зборник II/2, стр. 119.

удаљене од правца повлачења осталих партизанских снага. Међутим, код тих снага морал није био на завидној висини. На такво стање знатно је утицало то што су јединице у ранијим борбама претрпеле велике губитке. Борци су знали да је погинуо командант Душан Јерковић, који је код њих био врло омиљен. Приличан број касније мобилисаних и недовољно свесних бораца је у последњим борбама дезертирао, те су и због тога чете биле више него преполовљене. Схватање, које су поједини колебљивци преносили, да је губитак територије и крај устанка, поколебало је не само борце већ и неке руководиоце.

Поколебано руководство није видело излаза из новостворене ситуације која није била гора од стања на Златибору, Радобуђи, Увцу и Радојни. На овим правцима Немци су употребили јаке снаге и расположиву ратну технику. Насупрот томе. Бајина Башта је била на споредном правцу немачког надирања. Ако се узме у обзир да на томе простору није било ни јаких издајничких снага, створених од мештана, онда се види да су могућности за опстанак на том терену биле посљеније него у другим срезовима округа. То се види и по томе што су као посада и власт дошли Љотићеве јединице из других крајева Србије.

Рачанске јединице, раније међу најбољима у одреду, преживљавале су кризу која их је крунила, док на крају није дошло до расформирања батаљона.

Драгутин Чучковић, који је као курир упућен да ухвати везу са Врховним штабом, није могао да изврши тај задатак и вратио се са Златибора. То је још више утицало на руководство рачанских партизана да се деморалише. Првих децембарских дана руководство чета и батаљона одржало је саветовање о насталој ситуацији и даљим мерама и раду. Том саветовању присуствовао је Радивоје Јовановић Брадоња. С обзиром да је било и таквих бораца који су у јединици деловали деморализаторски, на саветовању је истакнута потреба да ће бити најбоље — ослободити се тих људи. Решено је да се сваком појединцу стави на вољу: ићи кући или остати — што је одмах спроведено. Када је одлука изнета пред јединице, известан део бораца, мањом старијих, који су имали веће породице код својих кућа и оних који су били нежног здравља, предао је оружје,

опростио се са друговима и отишао кући. Остатак бораца је прикупљен 5. децембра на Калуђерским Барама, после чега је формиран Рачански батаљон. Језгро овог батаљона сачињавали су прекаљени борци 1. и 2. рачанске чете. Батаљон је бројао 120 људи. Био је подељен у две чете. За команданта батаљона одређен је Рајко Павићевић — учитељ, а за комесара Миленко Топаловић — кројачки радник. Интендант Радивоје Алексић, командир 1. чете Драгољуб Бешлић Шабан — бивши трговачки помоћник, командир 2. чете Благомир Туцовић, а комесар Душан Петровић — студент. После формирања батаљона борци су положили заклетву на верност народу и Партији. Поновна заклетва и ослобођење од колебљивих бораца имали су за циљ да се учврсти јединица и настави борба.

У то време се сазнalo да се у Перућцу, у Рајковића вили, у којој је боравио и Милош Рајковић, налазило јако четничко упориште. Руководство Рачанског батаљона, заједно са Радивојем Јовановићем Брађоњом, донело је одлуку да 6. децембра увече крену на Перућац и разоружају четнике. У овом нападу поред Рачана учествовала је и једна чета из Ваљевског одреда, која се ту затекла. Пред сам напад, недалеко од Перућца, командиру једног вода — Милошу Јарићу, откопчала се бомба и експлодирала. Четници су чули експлозију, па су се прикупили у вилу, забарикадирали и почели отварати ватру. Група четника, која се раније пребацила преко Дрине, довела је и неке босанске четнике који су се такође овде забарикадирали. Бројно надмоћнији, четници су се добро бранили. Погинуо је један партизан из Колубарске чете, а командир 2. рачанске чете, Драгомир Туцовић, рањен је у руку. Овај неуспех искористили су колебљивци, који су у батаљону постаяли све бројнији.

Руководство Рачанског батаљона је увидело да из ове акције неће изаћи као победник, то је донело одлуку да се јединице 7. децембра у зору повуку према Бајиној Башти. То је одмах учињено. Јединице су дошли у село Рачу и ту остале два дана. Затим су се пребациле у с. Вишесаву. У то време је Брађоња отишао са четом Ваљевског одреда, преко Костојевића, у правцу ваљевског округа. Рачански батаљон се задржао у Вишесави два-три дана. Група са Брађоњом

била је већ прешла у црногорски срез, када су међу Рачане дошла два друга и једна другарица из Санџака, са задатком да ухвате везу са Радивојем Јовановићем Брадоњом.⁸ У намери да омогући извршење овог задатка, командант Рачанског батаљона је издвојио десет другова и поставио им задатак да прате другове из Санџака док не ухвате везу са Брадоњом. Ова десетина је успешно извршила задатак. Веза је ухваћена у селу Лесковцима код Ваљева, након чега се поменута десетина успешно вратила.

Био је 8. децембар када је у Вишесаву стигла једна група другова, коју је из Санџака послao Врховни штаб да настави рад у Србији у овим крајевима. Поред осталих, у овој групи су били члан ПК КПЈ за Србију Мирко Томић, Вукола Дабић, члан ОК Ужице и командант места Ужица за време постојања Ужичке Републике, Влада Зечевић, Витомир Чворовић, Ратко Дрчелић и Нада Вуковић. Ови људи су разговарали са руководиоцима Рачанског батаљона, претресали ситуацију и предузимали мере да се морал у јединици подигне. После тога отишли су на своје друге задатке.

Убрзо, 9. децембра, у Вишесаву је стигао курир од комесара Ужичког одреда, који се тада налазио у селу Радобуђи, код Ариља. Тај курир, Миле Мићић, донео је наређење адресирано на Радивоја Јовановића Брадоњу. Пошто је он већ био отишао према Варди, наређење је примио и прочитао Мирко Томић. У наређењу је писало да се рачанске јединице повуку према Санџаку. После тога одржано је саветовање руководилаца — чланова ПК и ОК Ужица и одлучено да Чворовић и Дабић оду у околину Ужица и прикупе остатке јединица, а затим се врате према Санџаку; да Рачански батаљон крене према Ваљеву и да се прикључи јединицама ваљевског одреда.

Четрнаестог децембра изјутра Рачански батаљон је кренуо преко Костојевића у правцу Ваљева. 2. чета је ишла испред главнине батаљона, са задатком да штити прелаз преко пута Дуб — Рогачица. У моменту када је чета избила на друм, од Дуба се кретала велика колона Немаца и љотићеваца. Пошто је убрзо пристигла и 1. чета, Рачани су отворили ватру на непријатеља. После краћег пушкарања непријатељ се повукао. Док су партизани водили борбу с

⁸ Радивоје Јовановић Брадоња, — народни херој, резервни генерал-потпуковник ЈНА.

Немцима, били су нападнути од четника Чеде Радивојевића. Они су захтевали да партизани предају оружје, „јер су опкољени”. Кад су се Немци и љотићевци повукли, Рачани су се окренули против четника и после краће борбе разјурили их.

После ове борбе батаљон се вратио у село Добротин и сутрадан (15. децембра, рано) отишао у Љештанско, на место звано Вртача, где се улогорио. На Варди је тога дана вођена борба против четника. Мада се Рачански батаљон налазио само неколико километара од места борбе, није притекао у помоћ јединицама Ваљевског одреда, из чега се види колебљиво држање команде батаљона.

Руководство Рачанског батаљона није предузело потребне мере да политички рад у јединицама буде такав да борцима, колико-толико, поврати нужан морал, како би људи стекли што више уверења у коначну победу и могућност близког излаза из критичне ситуације, у коју се запало после одступања осталих јединица Ужичког партизанског одреда за Санџак. Напротив, морал се све више срозавао и код бораца и код руководилаца. И даље је долазило до тога да поједини борци, нарочито они са села, напуштају јединице. Није било чврстог става после првог изјашњавања за останак или одлазак из јединица, већ се то чинило на сваком застанку и пребивалишту.

Партијско руководство је у вези са оваквом ситуацијом 15. децембра 1941. године заказало партијски састанак. Дискутовало се о стању у батаљону. Радоје Алексић је предложио да се батаљон расформира и да се борци крију по шумама, сматрајући да ће се тако сачувати и људи и оружје. Млађи комунисти су били против овог предлога. Они су захтевали да се настави борба. Неки су предлагали да се све оружје преда комунистима, да се они и оружје сакрију до пролећа, када би се батаљон поново окупио и наставио борбу. Постојао је још један предлог — да јединица пређе преко Дрине у Босну — али није прихваћен. Најзад је одлучено да се батаљон расформира и да сваки борац понесе оружје. Комунисти би понели пушкомитраљезе, а остали борци пушке. Ово је прихваћено, јер су на таквој одлуци инсистирали истакнути комунисти — Радоје Алексић, Бранко Чубриловић и Рајак Павићевић. Тако је, 16. децембра 1941. године изјутра, командант батаљона,

Рајак Павићевић, пред стројем прочитao одлуку о расформирању батаљона. Око 70—80 бораца је противствовало. Миленко Топаловић је јавно подржао одлуку команданта, после чега је дошло до размене оружја између комуниста и оних који су носили митраљезе. Борци су се тешка срца оправстили, а затим у мањим групама кренули у разним правцима. Већи број је отишао својим кућама, а њих двадесетак се тајно пребацило на Тару, где су се све до јануарских дана 1942. године налазили на Калуђерским Барама.

Сви они борци који су се вратили кућама пали су у руке непријатељу, а мало касније и они који су се налазили на Калуђерским Барама. 12. јануара 1942. године непријатељ је у Шљивовици ухватио десет, а у Бесеровини 13 партизана, бивших припадника Рачанског батаљона. Нешто касније из Санџака су нашли Спасан Јовановић и Рајко Тадић, али се и њихова група убрзо расформирала у селу Заовинама. Скоро сви борци рачанских јединица после расформирања нашли су се по логорима у земљи и ван ње. Много их је допрло у Норвешку и Немачку, а многи су стрељани. Интересантно је напоменути да су држања ових другова у полицији била врло добра.

5. БОРБЕ АРИЉСКО-ПОЖЕШКЕ ГРУПЕ

Док су чете Ужичког одреда, које су стигле у Санџак, водиле борбе за стварање нове слободне територије или за њену одбрану, дотле су оне чете Ужичког одреда, које су се још задржале на својој територији, водиле низ борби са далеко јачим непријатељским снагама. За део ових јединица око Пожеге створен је штаб у који су ушли Љубо Мићић, Светислав Стефановић Ђеђо и Миле Радовановић Фарбин. Доцније, Милинко Кушић ово руководство обједињује са ариљским и другим јединицама, које су стигле на простор Пожега — Ариље.

Тако је група јединица Ужичког одреда, коју су сачињавале 1. и 2. пожешка и 1. и 2. ариљска чета, потпомогнуте деловима јединица из других одреда који су се ту затекли одступајући ка Санџаку, извела неколико успешних акција.

За срећивање тих јединица и за њихов борбени морал имао је велику заслугу комесар Ужичког одреда Милинко

Кушић, који је уложио доста труда да среди јединице, заустави осипање и да их покрене у офанзивне акције. У циљу да се снаге извуку испред непријатеља и сачувају, да им се омогући сигурније одступање, Кушић их распоређује југозападно од пута Пожега — Ариље — Ивањица.

Првог децембра у Ариље су ушли Немци. Са њима је дошао и III добровољачки одред. Командант овог одреда, поручник Никић, знајући за присуство партизанских снага у околини, упућује апел да се сви који су у шуми врате кући. Он обећава да се неће ништа предузимати према онима који се врате.

Примамљивим апелом, у тешкој ситуацији, такође је претио да ће побити све оне који имају децу или браћу у партизанима. Ипак, утицај родитеља није остао без резултата. Тако је почело знатније осипање. Враћали су се борци, па и командри чета (Момчило Ђуровић и Ђорђе Броћић), али благодарећи присуству јединица и раду Партије враћање није узело мања. Кушић скупља све борце који су били у блиској околини села Крушчице и у школи им држи говор. Он их убеђује у потребу настављања борбе и износи им шта ће бити са онима који верују обећањима окупатора. Овај говор, уз вести о стрељањима у Пожеги и Ужицу, много је утицао на враћање бораца у јединице.

Команде и партијске организације предузимају све, да не дође до осетнијег осипања. Четама се дају задаци да покушају ухватити везу са друговима који су већ напустили јединице и отишли својим кућама, ради поновног укључења у редове партизана. Због тога се пожешке чете упућују ка Рогама и Сврачкову, а ариљске ка Радобући и Дигошту.

Прва акција коју су ове јединице извеле био је напад на четнике Чеде Радивојевића. Ноћу 3/4. децембра 1. ариљска чета привукла се до латвичке школе. Унутра су били четници. Изненада нападнути, четници нису дали неки већи отпор. Тада је ослобођено неколико другова које су четници заробили и осудили на смрт. Уследило је даље крећање чете према Клисуре, како би се обезбедило одступање партизанских јединица, као и прихватање драгачевских партизана. Наиме, према очекивању, требало је да драгачевски партизани наиђу преко села Миросаљци и Трешњиће. Ту се код Клисуре Ариљцима придружио део Крагује-

вачког партизанског одреда. Главнина ове групе сместила се испод Вучјака, код Филиповића кућа, док су у Клисури постављене заседе са задатком да отворе ватру на Немце уколико нађу од Ариља, односно Ужичке Пожеге.

Немачке јединице нису стално остале у Ариљу, већ су излазиле из града, некад даље, некад ближе. Тако је 10. децембра једна немачка колона допрла у Латвицу, до кафана Милоја Јоцовића. Овде су пред Немце изашли четници и указали им на присуство партизана. Знајући да се на Вучјаку налазе партизани, а немајући смелости да их сами нападну, показали су Немцима преки пут. Баш у то доба, код куће Раденка Филиповића партизани су примали доручак. Време је било тмурно, густа магла притискала је околнину, а видљивост је била врло ограничена. Партизани су приметили да им се неко приближава. Један је повикао: „Ко се тамо налази?“ Уместо одговора уследили су рафали. Немци су најпре полегали по снегу и осули ватру из свег оружја. Околности нису обећавале повољан исход. Ариљска чета није имала могућности да се одупре нападачу, те се повукла у забран према врху Вучјака. Том приликом погинуо је комесар чете, Љубиша Петровић.

По изласку на плато Вучјака, Ариљци су се срели са Чачанским партизанским одредом. У заједници са осталим јединицама, средили су своје редове и извршили напад на Немце. Овакав поступак партизана изненадио је непријатеља. То се види и по томе што су партизани после двочасовне борбе успели не само да потисну, већ и да разбију немачке јединице. Немци су претрпели осетне губитке и у приличном нереду се повукли према Ариљу. Чета је такође имала губитака. Рањен је и командир, Словенац Винко Зевник Виктор.⁹ Заповедник за Србију протумачио је ово офанзивно дејство партизана тиме што партизанске снаге нису уништене у противофанзиви. Командант за Србију описује то у извештају упућеном заповеднику немачке оружане сile за југоисток. У телеграму од 10. децембра генерал Бадел каже: „Нападне операције немачких трупа су углавном завршене... Ипак не може се сматрати да је српски устанички покрет коначно угашен. С релативном смиреношћу која је сада наступила не смемо се заваравати, јер је то у питању једно, можда, само прелазно стање. Највећа је опа-

⁹ Народни херој, Словенац, који је депортован у Србију.

сност непосредно у томе што се у рукама устаника — у рукама многобројних илегалних и такозваних легалних организација налази велика количина пушака и муниције. Према томе, мора се рачунати с тим да ће наступом топлијег годишњег доба поново оживети устанички покрет... Стога сматрамо” — каже даље Бадел — „да је мој главни задатак да у току следећих месеци коначно умирим Србију и да онемогућим поновно разбуктавање устаничког покрета.”¹⁰

На крају извештаја немачки генерал је дао и појединости о распореду устаничким снагама: „У долини Моравице код Ариља налази се око 800 људи.”¹¹

После напада на Немце испод Вучјака, Ариљска и Пожешка чета, заједно са крагујевачким партизанима, извршиле су напад на четнички штаб у селу Добраче. У ноћи између 12/13. децембра партизани су неопажено опколили четнике па су их позвали на предају, што су ови одбили. Развила се огорчена борба. Четници су са прозора бацали бомбе и отварали пушчану и митраљеску ватру на партизане. Другог излаза није било, осим да се на неки начин запали кућа. Изведен је једино могућан маневар са оваквим наоружањем. Док су једни густом ватром гађали у прозоре, неутралишући дејство четника, дотле су неколико партизана са сноповима сламе притрчали подруму и убацили запаљену сламу. Истовремено, један Крагујевчанин је успео да кроз прозор убаци бомбу у кућу. Четници су раније у подруму били просули извесну количину љуте ракије, што је потпомогло да пламен одмах захвати целу зграду, у којој је изгорело 12 четника. Из пламена запаљене куће искочио је четнички војвода, Војислав Стокић, који је ухваћен.

Четрнаестог децембра Немци су опет изненада напали Ариљску чету, која се налазила у згради основне школе у Добрачи. С пута, у Клисури, Немци су артиљеријском ватром обасули простор око основне школе. Једна граната погодила је тачно у казан са храном. У борби са Немцима и четничима чета се повукла према Орљој глави, а одавде према Брекову. Чета је изгубила два друга: Чедомира Ракића и Животу Савића. После ове борбе јединице Ужичког

¹⁰ Зборник I/1, стр. 636.

¹¹ Ради се о Кушкићевој групи, делу Ужичког одреда и делу Чачанског и Шумадијског одреда, (Зборник I/1, стр. 638).

одреда, заједно са осталим јединицама из других крајева Србије, повукле су се према Санџаку.

Од ове групе одвојено је дејствовала 2. ариљска чета, која се повлачила преко Брекова и Бјелуше. Њом је командовао Ратко Јовановић. Ова чета се одморила у Бјелуши, где се задржала два-три дана (по свој прилици, то је било пре 10. децембра). Уследило је даље кретање. На граници између Брекова и Шареника, 2. ариљска чета напала је четнике, разбила их и продужила ка Водицама. У даљем кретању чета је на Шареничкој Градини и водићком раскршћу наишла на велику четничку јединицу која је бројала неколико стотина људи. Тада је био 14. децембар. Отворила се жестока борба која се водила цео дан на подручју села Катића и даље према Градини и Водицама. Ариљска чета успела је да се пробије и повуче према Бјелуши, а разбијени делови четничких јединица према Приликама. У овој борби непријатељ је заробио три партизанке и једног партизана. Над њима је извршио „смртну пресуду“ лично Божа Јаворски, на Катићима. Овде је погинуо комесар чете Данило Крчић, а тешко рањен командир Ратко Јовановић. Чета је била приморана да се повуче према Брекову, Бјелуши и Високој.

У борбама код Клисуре учествовала је и 1. пожешка чета, док је 2. била оријентисана према Северову. Приликом повлачења према Кокином Броду, ова јака група, вођена Кушићем, наилазила је на слабије четничке јединице које је разбијала. Тако је и на Високој разбила једну јачу четничку групацију. Доласком на Кокин Брод, услед губитка у претходним борбама, извршено је спајање пожешких и ариљских чета. Тако су од четири чете формиране две — Пожешка и Ариљска, јачине око 70 бораца. Ове две чете, са Кушићем стигле су у Санџак 18. децембра.

Око Ужица оперисала је са успехом 1. ужиčка чета. Њен задатак је био да прикупи заостале партизане и извуче остављено оружје. Она је успела да ухвати неколико изразитих непријатеља. Из заседа је дејствовала на непријатељске колоне у позадини. Њене патроле су долазиле у непосредну близину града, стварајући панику и узбуну међу непријатељем у граду.

После доласка Кушићеве групе, у Санџак је стигла и 1. ужиčка чета. Њеним доласком, на простору Ужиčког

округа није остало више целих партизанских јединица овог одреда.

По доласку Ариљске групе, Кушић је реферисао члану Врховног штаба о стању на терену. Затим је сазван састанак комуниста из ужичког округа који су се налазили у Радојни, ради хитног упућивања јединица на терен. На овом састанку је, поред осталих, присуствовала Спасенија Џана Бабовић, члан ПК КПЈ за Србију. Од партијских руковођилаца из ужичког округа присуствовали су: чланови ОК Милинко Кушић и Љубо Мићић и мањом комунисти из Ариља и Пожеге, као и Мићо Матовић, Миле Радовановић, Олга Живковић, Миленко Јокановић и Милка Петровић. Ту је одлучено да се јединице Ужичког партизанског одреда врате на подручје ужичког округа и да воде борбу са мањим снагама и тиме поврате веру у скори долазак јачих јединица. Такође је решено да се врате и партијски радници, пре свега неки чланови ОК и среских комитета у циљу повезивања са заосталим члановима Партије, ради обнављања партијског рада, прикупљања и слања оних партизана који су остали код својих кућа, а који желе да се даље боре.

По преласку свих чета Ужичког одреда преко Увца у Санџак, тамо се нашло око 500—600 бораца од 23 чете овог одреда када је био у пуном саставу. У овај број улазе и сви борци који су били тежи рањеници.

Неке целе јединице нису стигле на Увац. Рачански батаљон, поколебан губитком слободне територије, расформирао се. Тамо није стигао ни Раднички батаљон који је готово цео остало као несрушен бедем испред Ужица на брду Кадињачи. Исто тако није стигла ни Црногорска чета, од које су остала само четири живе борца. Међу јединицама није било ни 2. златиборске чете, изгинула је спречавајући наступање Немаца ка Ужицу. Приликом експлозије у фабрици оружја погинуло је око 80 радника, који су по потреби радили или улазили у борбене редове.

И оне чете које су стигле на Увац, дошле су са знатно смањеним бројним стањем. Међу њима треба истаћи Словеначку чету, која је у доба формирања имала око 80 бораца, па је током борби за одбрану Ужица од четника и Немаца претрпела знатне губитке. Ти губици су повећани током борби у доба повлачења код Чајетине и Драглице, те је од ове чете стигло само око тридесетак другова.

6. БОРБЕ ЈЕДИНИЦА УЖИЧКОГ ОДРЕДА ПОСЛЕ ПРИКУПЉАЊА У САНЏАКУ

У новој ситуацији Ужичком одреду је предстојала и нова реорганизација. Од чета су створени батаљони. Тако се од јединица са територије ужичког округа формира:

1. ужички батаљон од три чете: Пожешке, Ариљске и Моравичке — укупно око 180 бораца. Командант овог батаљона био је Ратко Софијанић — радник, заменик Петар Лековић — радник, комесар Маге Јевић — радник, а заменик комесара Мићо Матовић — учитељ.

— 2. ужички батаљон, састављен од три чете: 1. ужичке, Златиборске и 2. ужичке чете. Бројно стање батаљона је било око 200 бораца. Командант овог батаљона био је Срећен Гудурић — пекарски радник, заменик команданта Раде Миловановић — банкарски чиновник, комесар батаљона Миодраг Миловановић Луне — ђак, а заменик комесара Алекса Дејовић — радник.

Поред ових ужичких чета у саставу батаљона, формирана је и једна чета од омладинаца, која је добила задатак да брани положаје на Увцу. Њом је командовао Јеврем Поповић, а даље и одвојено од ње дејствовала је 2. ужичка чета којом је командовао Војко Петровић. Он је био ван састава батаљона, припремајући се за повратак у Србију.

Предстојећим акцијама требало је проширити слободну територију. Основни задатак је био заузимање Сјенице. Овим проширењем маневарске могућности и слободне територије знатно би се повећале и лакше успоставиле везе са осталим одредима у Србији, с обзиром да је тада западна Србија била пуна непријатељских јединица и да је кроз њу било немогуће проћи. Исто тако, планирано је да се покуша с поновним упадом у Србију из тога правца, тако да се операције пренесу што даље од нове слободне територије и спречи организован напад на уску територију око Нове Вароши. Потребе таквог убацивања јединица у Србију обrazлаже делегат Врховне команде у свом извештају од 23. децембра, где каже:

По мом мишљењу и мишљењу нас свих, требало се брзо предбацити с људством иза леђа непријатеља да се не би направио фронт на Увцу и скљештио нас између Лима и Увца, заједно с Талијанима.

Санџак од продирања четника и недићеваца може се бранити једино акцијом у Србији.¹²

У истом извештају овај делегат износи да су снаге окупатора и домаћих издајника у Србији знатне, те је стога потребно имати то у виду приликом планирања дејства у Србији. Наше снаге треба упутити иза леђа четничко-недићевских јединица на Увцу, и оне треба да буду толико јаке да могу постићи жељени резултат. Међутим, из каснијих акција видимо да тако није урађено.

Први подухват подузет је 22. децембра према Сјеници. Од јединица Ужичког одреда у директном нападу учествовала је Моравичка чета, док су се Ариљска и Пожешка чета као резерва налазиле у селу Ланиште и током ове борбе нису ангажоване. Исто тако била је прикључена и Омладинска чета, па је и она била спремна за дејство, али за то није добила наређење. Она је стигла до Аљиновића и ту остала пасивна. Напад на Сјеницу није успео. Није нам познато зашто чете из резерве нису употребљене. Можда би се њиховом употребом постигао постављени циљ, или би, можда, били мањи бар губици јединица које су ведиле борбу, нарочито Моравичке чете. Међутим, наши губици су били знатни.

У свом извештају од 26. децембра делегат Врховног штаба из Нове Вароши извештава Врховни штаб да упућује на територију ужичког округа читав 1. ужички батаљон. У ствари ради се о две чете тог батаљона, јер је трећа — Моравичка чета, остала да се среди после великих губитака које је претрпела при нападу на Сјеницу.

Поред тога, у овом извештају говори се о томе како им на располагању код Кокиног Брода стоји још један ужички батаљон (мисли се свакако на 2. батаљон).

За упад на територију Ужичког одреда одређене су две групе:

— Десна — састављена од две чете: Ариљске и Пожешке, којима је командовао Петар Лековић. Она је добила задатак да од Кокиног Брода прорде у правцу Ариља.

— Лева група, коју је сачињавала 2. ужичка чета, добила је задатак да прорде до Кокиног Брода и преко Борове главе, западно од Ужица ка планини Тари. С обзиром да је један космајски батаљон добио задатак да покуша што дубље

¹² Зборник II/2, стр. 122.

продрети у Србију, то је овој чети препоручено да се наслони на њега.

Како је постављени задатак био тежак, извршена је промена командног састава ове чете, те је за командира одређен Аца Вучковић, а дотадашњи командир, Војко Петровић, одређен је за његовог заменика.

Према добивеном задатку, ове јединице су кренуле почетком јануара.

2. ужички батаљон добио је задатак да омогући убаџивање 2. чети, а потом да садејствује 1. батаљону у прођирању према Ариљу. Омладинска чета добила је задатак да се задржи на Боровој глави и да привуче на себе непријатељске снаге са Краљевих Вода¹³, тако да се омогући што лакше продирање Космајаца, Посаво-Тамнаваца и 2. чете према Ужицу. На путу према Високој батаљон је са успехом разбио мање групе четника у Гостиљу и Љубишу. Неколико дана пре покрета упућене су извиђачке потроле са задатком да донесу податке о месту и снази непријатељских трупа. У десној патроли били су, између осталих, Видан Аћимовић и Љубиша Ненадић, а у левој Обрад Остојић и др. Обе групе су само делимично успеле да се пробију. Тако се десна колона, после неколико мањих борби, нашла у селу Крушчици. После дан-два пробила се у село Високу. Тих дана снег је био врло висок, а хладноћа јака. Зато је кретање слабо одевених бораца, по терену са знатном надморском висином, било врло тешко. Омладинска чета продрла је несметано до Борове главе, наступајући до Краљевих Вода.

Тих неколико дана, колико су се ове чете задржале на овом терену, било је довољно комandanту четничко-недићевских одреда да скupи знатне снаге и једног јутра изврши напад са неколико страна на борце ових чета у селу Висока. Једном колоном четника командовао је поручник Илић, а другом и трећом Рајко Бурић и поручник Радуловић. Партизанске снаге од око 250 људи ушанчиле су се у снегу, заузимајући најпогодније положаје према четницима, којих је било око 2.000. Четници нису били сасвим сигурни где се налазе партизани, па су у кретању пришли сасвим близу положаја Ариљаца и Пожежана. На команду Петра Лековића партизани су отворили плотунску ватру, гађајући истовремено из свих расположивих митральеза и пушкомитра-

¹³ Данас Партизанске воде.

љеза. Развила се огорчена борба. Четнички поручник Јоковић, који је командовао пожешким четницима, позвао је партизане на предају. Како ови нису одговорили, он је наредио трубачу да свира јуриш. Тек што је трубач почeo, био је изрешетан. То је поразно деловало на остале четнике. Уз то, партизани су све прецизније гађали, осећајући смрт у четничким редовима. Непријатељ се убрзо поколебао. Затим су Ариљци и Пожежани извршили јуриш. Наступило је безглаво бежање четника од Љубиша, чула се борба коју је водио 2. батаљон. Ово је била борба коју четници нису очекивали, с обзиром да су они пошли у офанзиву на Санџак. Једну повећу групу партизани су дотерали до Високе стене. Већи број четника је поскакао у провалију. У овој борби убијено је 47 четника, 70 тешко, а већи број лакше рањено. Партизани су изгубили три борца. У овој борби у сусрету, у којој су четници веровали да се ради о мањој групи партизана, непријатељ је потучен до ногу. Четницима су у току ноћи дошла нова појачања, којима је командовао Здравко Александрић. Партизани су се повукли преко Беле Реке у Бјелушу, а одатле за Мочиоце. Како су чете биле добро обавештене о томе да се иза њихових леђа крећу велике четничке снаге, којима се они не могу успешно супротставити, решено је да се не прихвата борба, већ да се продужи кретање пут Кокиног Брода.

7. СЛАВНЕ И ТРАГИЧНЕ БОРБЕ 2. УЖИЧКЕ ЧЕТЕ

Лева колона — 2. ужичка чета — кренула је такође 26. децембра. У покрету преко Сјеништа, Драгище, до Борове главе није било неких окршаја, јер се кретала заједно са осталим четама из 2. ужичког батаљона. Са Борове главе она је усмерила свој покрет у правцу запада. У Доброселици је била 27. и 28. децембра, затим је наставила пут преко Ступља, дошла у Јабланицу, разоружала жандарме и задржала се до 30. децембра. Већ сутрадан, ова чета пребацила се у село Штрпце, где је напала италијанску посаду на железничкој станици Увац. Борба са Италијанима водила се целу ноћ. Чета је имала у плану да запали дрвени мост на Увцу. Како сем пушака и пушкомитраљеза није имала другог оружја, ово јој није успело, јер није могла савладати

посаду која је обезбеђивала мост, мада је италијански стражар на мосту убијен, а двојица са неисправним митраљезом заробљени и поведени. У овој акцији погинула су два партизана.

После ове борбе чета је остала у Штрпцима два до три дана, а затим се повукла на Бело брдо, јер су из правца Прибоја наишле јаке снаге Италијана. На Белом брду чета се сусрела са Посавско-тамнавским и Космајским батаљоном, који су такође били послати из Санџака за Србију. Ту је успешно одбијен напад Италијана и чета је 6. јануара изјутра кренула преко Пањка за Семегњево. У овом месту растерала је тзв. сеоску стражу четника и остала у кућама до пада мрака. Растерана стража обавестила је о томе четнике у околним селима. После извесног времена, када су се борци сместили ради одмора, четници су извршили напад. У врло тешким околностима, преморена, прозебла, слабо одевена и наоружана, чета је била нападнута изблиза и није се упуштала у борбу, већ се повукла према Камишини.

Чета је остала у Камишини цео дан, а затим кренула за Шљивовицу, где је стигла 9. јануара 1942. године. Четници су непрекидно пратили кретање чете. У току ноћи, знајући где се налазе партизани, четници су концентрисали своје снаге и 10. јануара изјутра извршили напад са свих страна. Цео дан се водила борба. Користећи мрак, 2. чета се повукла према Матића колибама, где се опет састала са Космајцима и Посаво-Тамнавцима.

У току борбе чета је претрпела велике губитке. Тешко рањен, заробљен је командир Аца Вучковић, а сама чета сведена је на 45 бораца. Неколико бораца са комесаром Николом Марчетићем је нестало. Дужност командира је преузео дотадашњи заменик, Војко Петровић.

После ове борбе бројне непријатељске снаге, којима је био циљ — офанзива на Санџак, напустиле су тренутно тај план и кренуле за четама које су продирале у Србију, правећи им стално заседе и пратећи их сталним, узастопним нападима.

Изложена свакодневним нападима четника и недићеваца, чета Војка Петровића се ослања на Космајце и креће се у њиховој близини, уместо да се врати у Санџак. То је била кобна грешка команде чете. Затим се чета са подручја Шљивовице, преко Биоске, пребацила на Поникве

где је дошла 12. јануара 1942. године. Ту је остала два дана. а онда је, 14. јануара ноћу, отишла у правцу Јелове горе.

Присуство великог броја непријатељских снага на простору целе западне Србије онемогућило је ма какав рад чете, било у војничком или политичком погледу. Ради овакве ситуације на терену, одлучено је да се чета преко Кадињаче и Златибора повуче у Санџак, док још има нешто залихе муниције. Али и ова одлука је, на жалост, донета сувише касно. Борци су били веома уморни и гладни. Њихова физичка снага била је на измаку. Овако уморна, између 14. и 15. јануара, чета се налазила на одмору у засеоку Јанковићи, село Заглавак. Требало је још у току ноћи, после краћег одмора, да настави пут ка Златибору. Но, то је било доволно да се непријатељ концентрише, распореди и опколи и онако ослабљену јединицу. Морали су да се под тешким условима пробијају.

Ујутро, 15. јануара, кренули су према Кадињачи и Пониквама. Нису прешли више од пола километра, а већ се разданило. Кратка колона од 40 изнурених бораца одмицала је преко удоља. Почела је пуцњава са брда Кадињаче, са Околишта и друге стране Заглавка. Неколико бораца је одмах рањено. Ситуација је била критична. Једини излаз који је преостајао био је да се крене према Јеловој гори и пробије обруч. У стрељачком строју јединица је продужила. Убрзо су натерали четнике у бекство, пробили се и ушли у Јелову гору. Тек што је чета одмакла један километар у шуму, четници су опет припуцали. Немајући смелости да се поставе испред чете, они су иза колоне гађали борце. Том приликом је теже рањен Обрад Рађеновић Врева. Морao је остати.

Са веома мало муниције чета се није смела упустити у борбу. Цео дан је провела у дубини Јелове горе, без хране, у дубоком снегу и без могућности да се борци огреју. Видели су трагове куда су прошли Космајци и Посаво-Тамнавци, али нису имали снаге да предузму одлучнији покрет. Јединица је такође била оптерећена рањеним и промрзлим друgovima.

Околности су биле такве да се морало мислити једино на начин извлачења, на то да се умакне неупоредиво јачем непријатељу. Не зато што се Војкова чета не би могла бројним четничима и осталим непријатељима колико-толико

успешно супротставити, што се не би умела снаћи и пробити преко Златибора до Санџака, него у првом реду зато што чета није имала муниције и што је од тешких борби била веома иссрпена.

Намера да се пробију није их напуштала. И даље су настојали да се докопају Златибора. На истом крају Јелове горе, код Града, поред Јакшине воде, чета је приспела 15. јануара. Руководство чете је одлучило да се у овим приликама компактно пробије преко Рибашевине у правцу Златибора. Али, при покушају остварења овог плана, наишли су на непремостиве препреке. Јер у то време свуда су вршени претреси и хапшења симпатизера и сакупљача оружја, па је непријатељских снага било на сваком кораку. Због тога је чета морала кренути према речици Тмуши, која тече ка Сечој Реци. Људи су се сместили у пошумљену долину код воденице, како би — колико-толико — одахнули од непријатељских потера. Чекали су до дубоко у ноћ да би избегли непријатељске заседе. И тек што је минула ноћ, кренули су према Мравињцима. Неколико рањених другова, који нису могли да се крећу, остали су у једној воденици, а чета која није бројала више од 35 бораца, по јутарњем мразу уморно је кренула према већ раније утаначеном плану. Задесило ју је оно од чега се највише бојала. Након испуцане последње резерве у муницији, упали су међу јаке непријатељске заседе. Командир Војко је погинуо, а убрзо и комесар и многи други борци. Група од близу двадесет партизана је заробљена. Остали су без иједног метка. Непријатељ је тактички поступио. Разбио је претходно чету на мање групице, које је после тога систематски заробљавао. Једна група партизана заробљена је од четника Ајдачића. Тројицу другова заробили су четници из Бајине Баште, одвели их собом и стрељали. Чета Војка Петровића била је разбијена и уништена.

То се десило 17. јануара 1942. године. Извршавајући задатак, чета је на себе привукла јаке непријатељске снаге, које су срачунато ишле на то да је униште. Зато није могла да и даље потпомаже акцију партизанских група. Акције Ужичког одреда у Србији омеле су четнике да предузму далеко раније офанзиву на слободну територију у Санџаку. На себе су навукле непријатеља и омогућиле Космајцима и Посаво-Тамнавцима да продру до својих крајева. Од чете је остало свега неколико бораца. Један очвјидац прича о

невероватном злочину који су тада учинили четници жандарма Ајдачића над похватаним партизанима:

— Све су их оставили само у вешу и везаних руку на леђима, наредили да потрбушке легну на снег. Из оближњих села дотерали су људе да гледају овај злочин. Започела је крвава утакмица клања људи, који су од умора посустали, али духом остали чврсти. Ни један од њих није тражио милост. Сва лица народа била су скамењена, жене су покриле главе. Ајдачић је пошао са једне стране реда у коме су лежали везани партизани, а Петко Трипловић, робијаш, раније осуђиван због криминала, са друге стране. Такмичили су се ко ће пре стићи на средину. Заклали су Милију Доганчића, Јеленка Мандића, Мића Бурића, Љубомира Струњачевића и друге. Погинулог командира Војка Петровића четници су довезли у Ужице и изложили га на пијаци.¹⁴

Погинули командир био је предводник многих штрајкова и врло активан у радничком КУД „Абрашевић“. Многим непријатељима је лакнуло када су овог храброг командира видели мртвог. Озлоглашени апарат београдске главњаче дојурио је у град да присуствује мучењу ухваћених партизана.

Борђе Космајац, Раде Грујић, Вујковић и други целати дошли су да претресу пуне затворе, тражећи да се похапси бар још толико грађана, на које им је пала сумња. У град су похитали познати и усамљени љотићевци из овог краја — Омиљанин Милић и Добросав Раонић. Без обзира на присуство великог броја познатих целата, ухваћени партизани гордо су наступали пред непријатељем.

Рањен, изведен је пред преки суд Ацо Вучковић, командир 2. ужичке чете.

- Ко си ти? — обратио му се немачки официр.
- Александар Вучковић!
- Занимање?
- Бивши студент, сада борац против фашизма! — пркосио је Вучковић.
- Политичка припадност? — разљућено је питао Немац.
- Члан Комунистичке партије Југославије! — мирно је одговорио Вучковић.

Непријатељ је био запрепашћен још више него на почетку саслушања. Сутрадан су га поново извели пред суд.

¹⁴ Четници су најпре на силу дотерали сељаке да посматрају злочин, па су се онда почели надметати ко ће више усмртити партизана.

Александар се није бранио, него је нападао окупатора за злочине и поробљавање. Касније га је немачки командант позвао и показао му објаву да је пуштен, али под условом да потпише да ће на слободи бити миран.

— Не! — одговорио је Вучковић. — Ако ме пустите још ћу се жешће борити против вас, јер вас сада још боље познајем и mrзим.

Сутрадан је био стрељан.

Вукола Дабић, командант Ужица, нашао се као партијски радник у Буару, поред Ужица, у време када је непријатељ ликовао над голоруким становништвом. Било је то зимских дана 1941. године, тачније 13. децембра, кад су се љотићевци приближили пећини, где се Вукола скрио. Непријатељ му се обратио:

— Предај се, неће ти се ништа десити!

— Коме да се предам? — узвикнуо је Вукола.

— Српским добровољцима!

— Не признајем добровољце који се боре против свог народа заједно са окупатором.

Уместо даљег полемисања дошло је до пуцњаве. Обрачун је био кратак. Вукола је бацио неколико бомби на непријатеља, а онда се сам убио.

Непријатељ је настојао да поколеба нарочито оне који су постали популарни својом борбом против окупатора, оне који су узели видног учешћа у стварању првих јединица. Тако су настојали да поколебају рањеног Вишића. Знали су да је њему ОК Ужице био одредио да пред устанак у срезу рачанском ради на формирању 1. рачанске чете. Знали су да је он сазвао састанак 1. августа 1941. године у Благојевом гају. Тада је испред ОК рекао: „Партија, другови, позива вас, а ви треба да позовете све родољубе којима јестало до слободе и борбе против окупатора. Времена је мало. Устанак у Шумадији пламти под ударцима партизана. За три дана имате времена да се припремите и да са оружјем дођете у Соколину.“ И заиста, одзив је био велики. Вишић је био први комесар ове чете, а Душан Јерковић први командир. Сада, рањен је стајао пред непријатељем који је очекивао Вишићево признање и тражење милости. Али он је ћутао. Покушаји да га сломе обећањима, нису успели. Обећавали су му слободу:

— Кажи нам само то да си заведен и да се кајеш што си учествовао са комунистима!

— Ви добро знате да сам ја један од организатора! Бесмислено је говорити о неком кајању.

Да би појачали страх пред смрћу, довели су га на гробље.

— Говори сад, кајеш ли се, смрт ти је пред очима!

— Победа је наша! — узвикнуо је рањени Вишић, а његове очи су севнule. У том је и револверски хитац одјекнуо из руке љотићевца Душана Васовића. Бес плаћеника и окупатора тражио је и даље човека који ће јавно да наступи у улози покајника. То им је требало, јер је народ живео у уверењу скоре победе над фашистима.

Покушали су са командантом Ужичког батаљона, младим официрима бивше југословенске војске, Слободаном Секулићем. Надали су се и сматрали да ће њему бити најлакше да каже да је заведен. Дуго је трајало то јалово убеђивање. Секулић је остао до краја доследан заклетви коју је положио народу, сматрајући је једином за коју треба дати живот — и тако је и било.

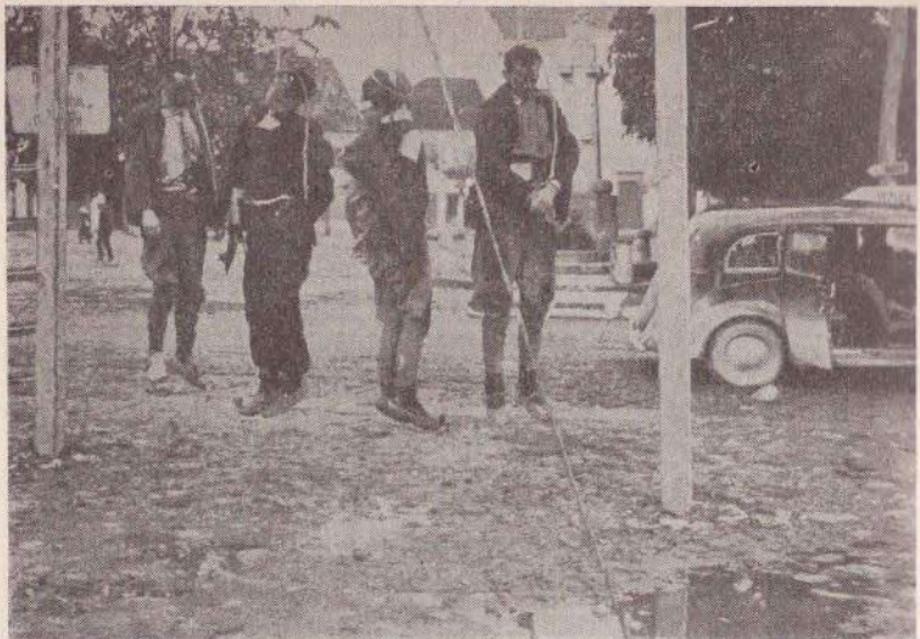
Неуспели покушаји непријатеља низали су се од једног до другог борца, да би се страх код њега повећавао пред снажним одлукама које су се преносиле са једног заробљеног партизана на другог.

Ни партизанке нису изостале у поносном држању. Рада Николић, партизанка из Рачанског батаљона, била је одведена на Бањицу. Чекајући пресуду, везла је марамицу на којој је везом исписивала имена ових својих земљака који су стрељани док је она лежала у ћелији. Такође је везом тешила своју мајку да не плаче, да не тужи за њом, јер жртве морају пасти да би се извојевала слобода, јер она зна за шта гине.

Тако су, бранећи нашу прву велику слободну територију, пали и многи непознати борци из разних крајева наше земље. Под именом Словенац, Посавац, Ваљевац, Мачванин, Босанац. Поред њих дали су животе многи борци и руководиоци ужичког краја, организатори устанка — скоро сав кадар који је руководио устанком.

Одступање у Санџак нису доживели: Милан Мијалковић¹⁵, Желимир Ђурић — секретар ОК Ужица, полетни

¹⁵ Милан Мијалковић Чича, инструктор ПК за Србију.

У Ужичкој Пожеги су 1941. године обешени другови: Веља Которац, Владимир ... морнарички подофицир, Добривоје Поповић, трг. помоћник и Милош Илић, земљорадник.

револуционар наше Партије, Душан Јерковић — командант Ужичког одреда, који је погинуо са Радничким батаљоном на Кадињачи, Слободан Секулић — командант Ужичког батаљона (као рањеник заробљен и убијен), Андрија Ђуровић — командант Радничког батаљона, Миладин Поповић — заменик команданта Ужичког батаљона, Венијамин Маринковић — члан ОК и командант Пожеге, Душан Вишић — инструктор ОК Ужица, Стеван Чоловић — комесар Ариљског батаљона, Владан Росић — комесар Ужичке чете, Миливоје Јечменица — комесар Златиборске чете, Јордан Ђукановић — командир Црногорске чете, Мита Игумановић — комесар чете и секретар Среског комитета Косјерић, Адам и Реља Мићић — командири пожешких чета, Јоже Барух — инструктор ОК Ужица, Ратко Гордић — командир Златиборске чете, Милосав Вујовић — командир Ариљске чете, Рајак Павићевић — командант Рачанског батаљона, Миленко Топаловић — комесар Рачанског батаљона, Олга Ђуровић, Џвета Ђабић. Нешто касније, у борбама после прве офанзиве, изгинули су: Вукола Ђабић — заменик команданта УПО,

члан Окружног комитета и командант места Ужица, затим Мијо Гезовић — члан МК Ужица, Рајко Петровић — комесар 2. ужичке чете, Момчило Смиљанић — командир 3. чете, Сретен Гудурић — командант Ужичког батаљона, Данило Крчић — комесар Ариљске чете, Ратко Јовановић — командир Ариљске чете, Миленко Боснић — омладинац, Борис Сигисмунд Сига¹⁶, Пајко Антовић — секретар Среског комитета СКОЈ-а, Слободан Поповић Бакула, Ратко Дрчелић и други.

8. НАПУШТАЊЕ СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ ИЗМЕЂУ УВЦА И ЛИМА

После повратка јединица са подручја ужичког округа и њиховог пребацивања преко Увца, дошло је до извесног смиривања. То је било време када је непријатељ припремао снаге за одлучан напад, срачунат на окружење слободне територије.

Непријатељ је изгубио драгоцено време да у окружењу уништи партизане у Санџаку. Активна дејства Ужичког одреда на територији Србије омела су непријатеља и створила време да се ослободи нова територија у Босни и Црној Гори. Тако је простор око Нове Вароши постао споредан и за његову одбрану није вредело поднети веће губитке.

Партизанске снаге су у Санџаку биле распоређене углавном на положајима дуж Увца. Ту су остале све до 6. фебруара, када су се под притиском јаких четничких и Недићевих напада пребациле на леву обалу Лима, заједно са санџачким јединицама.

Почетком фебруара 1942. године заједничке четничке снаге поручника Калаитовића и муслиманска милиција Хасана Звизића, почели су нападати са правца Сјенице, преко села Халиловића и Мишовића, са задатком садејства четничко-недићевским нападима преко Увца. Да би се сузбио напад са овог правца, хитно су пребачени 1. ужички и новоформирани Златарски батаљон са Милешевском четом. Ове јединице су успеле 3. фебруара да одбаце четничке снаге и муслиманску милицију из села Халиловића и Мишовића и да их принуде на повлачење ка Сјеници.

¹⁶ Курир ОК, ухваћен у Београду, стрељан на Бањици.

2. ужички батаљон, у заједници са 2. шумадијским батаљоном, држао је линију Коморани—Вилово—Ораховица—Брајковићи и даље до Орловаче. 1. ужички батаљон, у заједници са 1. златарским батаљоном и Милешевском четом, налазио се на Златару. 5. фебруара почели су напади четничких и недићевских снага, у јачини од око 1.500 војника, на партизанске положаје. Непријатељ је прешао Увац и од Кладнице до Прибоја почео напад према Новој Вароши. Истовремено су Италијани усмерили своја дејства из Пријепоља у правцу Бистрица—Нова Варош, а њихова друга колона кретала се такође из Пријепоља преко Косатице према Новој Вароши. Четници Боже Ђосовића Јаворског, као и четници капетана Марјановића (Прибојски четници), затим пожешки четнички одред капетана Глишића, извршили су напад на положаје 2. ужичког, 2. шумадијског и Чачанског батаљона на линији: село Коморани—Акмачићи—Кокин Брод—Рутоши и принудили их на повлачење према Новој Вароши. Партизанске снаге нису могле да се одупру знатно надмоћнијем непријатељу.

У току ноћи, 6. фебруара, извршен је покрет јединица из села Радијевићи—Дрмановићи (подручје Златара), као и оних јединица које су се нашле у Косатици, Дивцима и Лучици на десној обали Лима. Овај покрет је био веома отежан тиме што су јединице имале приличан број рањеника и болесника и што су морале водити бригу о бројном неборачком становништву, које се повлачило још из Србије, као и оном које се придружило јединицама из места у Санџаку. Време је било врло хладно (минус 25 степени), снег велики, а крећање веома отежано. При повлачењу јединице су морале одбијати честе нападе четника.

После тешког и напорног марша, 7. фебруара ујутро, све јединице су стигле на десну обалу реке Лима. Даље се није могло, јер су глад, хладноћа и напорно маршовање исцрпили и последњу снагу код људи. Премореном људству није се могло, наредити да гази у хладне и брзе таласе Лима и да продужи марш према Каменој гори. С друге стране, постојала је опасност да изморене јединице нападну Италијани из Пријепоља, као и муслиманске снаге са леве обале Лима. Стога је одлучено да се јединице претходно мало одморе, па у току наступајуће ноћи пређу реку. Током дана непријатељ је сазнао за присуство наших снага у селу Див-

цима. Из Пријепоља су кренули делови италијанске дивизије „Пустерија”, с којом су се наше јединице сукобиле и водиле борбу током целог дана и ноћи између 7. и 8. фебруара. Тада је отпочео прелаз Лима. 1. ужички батаљон, као и Чачански, извршио је прелаз реке и обезбеђивао га и осталим јединицама. Прелаз је извршен скоро без ометања непријатеља. Јединице су затим продужиле пут преко села Жупе ка Каменој гори, где су приспеле 9. фебруара.

Овај маневар 1. и 2. ужичког батаљона, у заједници са осталим јединицама, изведен је врло успешно, чиме је избегнуто да дођу под непосредан удар непријатеља и да вероватно буду изложени опкољавању. Да је маневар заиста потпуно успео сведочи и то што је друг Тито преко писма, упућеног делегату Врховног штаба, одао јединицама и борцима заслужено признање. У писму се, између остalog, каже: „Честитамо на врло успешном извршеном покрету под тако тешким условима. Тај покрет скоро се може упоредити са маршем Пролетерске бригаде: Вареш — пробијање кроз непријатељске линије код Рајловца, Сарајевско Поље — Бјелашница — Трново...¹⁷. Врховни командант је такође похвалио борце и руководиоце ових јединица у посебној наредби, издатој у Билтену број 14—15 за фебруар—март 1942. године, где се каже:

„Изражавамо наше признање и похвалу Српско-санџачком штабу који је својим умјешним маневрима успео не само да избегне опкољавање партизанских јединица и да их пребаци преко Лима, него је успео да спасе и болницу, као и неборачко становништво које је морало да напусти своје домове.

Нарочито изражавамо своје признање и похвалу свим борцима ових партизанских јединица, који су у борби, при прелазу, — газећи реку Лим, — показали велико јунаштво и самопрегор.”¹⁸

У овом напорном маршу Ужички одред је изгубио још једног револуционара и организатора устанка у ужичком крају, Љуба Мићића. Био је веома преморен а није хтео да тражи помоћ од бораца да их не би својом слабошћу одвајао од непријатеља те су га заробили и одвели у његово родно место — Пожегу. Тамо су га на најзверскији начин мучили,

¹⁷ Зборник II/2, стр. 378.

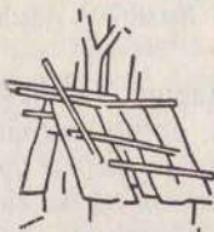
¹⁸ Зборник II/2, стр. 145, том II, књ. I стр. 145.

да би га, премореног мукама, извели на јавно губилиште. Изведен на трг, пред вишеструким разбојницима узвикнуо је да гине за своју идеју. Скупшио је последњу снагу и доказао да се није покорио и поред тешких мука које је издржао... Те речи су биле веће од његовог чувеног говора који је одржао као комунистички посланик у Скупштини 1920. године: „Монархија је трула, ми ћemo бити сведоци њене пропasti...”

Ужички одред, заједно са Шумадијским и Чачанским батаљоном, прешао је затим реку Лим на путу за Чајниче, где се формирала 2. пролетерска бригада у коју су ушла два ужичка батаљона, док је 3. ужичка чета ушла у састав 1. пролетерске бригаде. Тако су све јединице Ужичког одреда, које су прешле у Санџак, после упорних борби у Санџаку и Србији постале оперативне јединице пролетерских бригада.

Друг Тито је овако објаснио стање после напуштања Санџака:

Наше повлачење и губитак слободне територије у западној Србији нису имали за даљу нашу борбу неке трагичне последице, јер смо ми у то вријеме већ имали слободне територије у Босни и Херцеговини, у Хрватској и Црној Гори. Ми смо и касније не једанпут изгубили неку слободну територију, али смо увијек освајали још веће територије. Губитак једне, значио је за нас задатак да освојимо друге, или исте са још већим простором, јер ми нисмо смјели дозволити смањивање наших база кад је у исто вријеме наша оружана снага стално расла. За сваким нашим поразом морала је услиједити још већа наша побједа. То је закон револуционарне стратегије и тактике. Револуционарна борбена тактика захтијева сталне офанзивне акције, јер само такве акције уливају револуционарни борбени дух и нови полет онима који се боре и онима који тек долазе у борбу.

САДРЖАЈ

Страна

ПРВИ ДЕО

Мартовски и априлски догађаји	— — — — —	52
Припреме партије за оружану борбу	— — — — —	57

ДРУГИ ДЕО

УЖИЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД И ЊЕГОВЕ БОРБЕ ЗА СТВАРАЊЕ И ОДБРАНУ СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ — — — — — 71

Глава прва

I. Формирање ужичког партизанског одреда „Димитрије Туцовић“	— — — — —	73
1. Стварање првих оружаних јединица Одреда	— — —	77
2. <u>Распоред и јачина непријатељских снага на територији ужичког округа пре почетка устанка</u>	— — —	80
3. Формирање чета Ужичког одреда	— — — — —	86

II. Борбена дејства Ужичког одреда током августа — — —	91
1. Дејства чета у првој половини августа — — — — —	91
2. Борбена дејства Одреда у другој половини августа — —	98
Напад на Ариље — — — — —	101
Дејства Пожешке чете — — — — —	103
Дејства Златиборске чете — — — — —	104
Борбе на територији среза рачанског — — — — —	106
Борбена дејства Црногорске чете — — — — —	109
Борба на Градини — — — — —	109
Злочиначка одмазда у Косјерићу — — — — —	113
Стање Ужичког одреда крајем августа — — — — —	115
III. Саветовање у Горобиљу и дејства Одреда до ослобођења Ужица — — — — —	118
1. Горобиљско саветовање — — — — —	118
2. <u>Дејства Одреда после горобиљског саветовања и стварање сlobodne територије</u> — — — — —	124
Борба код Вироштака — — — — —	125
Напад на среска места и градове — — — — —	131
Напад на Бајину Башту и Чајетину — — — — —	132
Заузимање Ивањице, Ариља и Пожеге — — — — —	136
Борба код Горобиља — — — — —	136
Борба код Кратовске Стене — — — — —	141
Улазак наших јединица у Пожегу — — — — —	142
Ослобођење Ужица — — — — —	143

Глава друга

БОРБЕНА ДЕЈСТВА УЖИЧКОГ ОДРЕДА ОД ОСЛОБОЂЕЊА УЖИЦА ДО ПОВЛАЧЕЊА СА СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ — —	153
---	-----

I. <u>Немачке мере за спречавање развоја устанка у овом делу Србије</u> — — — — —	155
II. Ужички одред после стварања слободне територије — —	160
1. Распоред јединица — — — — —	160
2. Нарастање Одреда — — — — —	164
III. Борбена дејства током октобра — — — — —	176
1. Напад четника на Косјерић — — — — —	176

2. Долазак друга Тита у Ужице — — — — — — —	177
<u>3. Четнички напад на Пожегу, Ивањицу и Ариље — — — — —</u>	179
Напад на Пожегу — — — — — — —	179
Напад на Ивањицу и Ариље — — — — — — —	183
<u>4. Разбијање четника Боже Јаворског и ослобођење Ариља и Ивањице — — — — — — —</u>	185
5. Дејства на <u>Вишеградском сектору</u> — — — — — — —	187
Напад на италијански батаљон на Бијелим Брдима — — — — —	189
Напад на Италијане у селу Штрпцима — — — — —	192
6. Борбена дејства Ужичког одреда на ваљевском сектору	194
IV. Борбена дејства Одреда током новембра — — — — —	199
<u>1. План четника Драже Михаиловића за напад на ослобођено Ужице — — — — — — — — —</u>	199
2. Разбијање каранско-рибашевске, креманске и златиборске четничке групе — — — — — — — — —	204
<u>3. Напад четника на Ивањицу — — — — — — —</u>	210
4. Напад пожешке четничке групе у правцу Ужица и борба на Трешњици — — — — — — — — —	214
5. Поновно ослобођење Пожеге — — — — — — —	222
6. Напад на Ужице четника капетан ^с Рачића и њихово разбијање — — — — — — — — —	230
7. Четнички злочин код Косјерића — — — — — — —	240
<u>8. Гоњење разбијених четника ка Равној гори — — — — —</u>	245
9. Борбе јединица Ужичког одреда на ваљевском и Љубовијском сектору — — — — — — — — —	251
10. Борбена дејства на <u>вишеградском сектору</u> — — — — —	254
11. Резултати борбе против четника приликом њиховог напада на Ужице — — — — — — — — —	257
V. Општи немачки напад на слободну територију — непријатељска противофанзива — — — — — — —	262
1. Мере за одбрану слободне територије — — — — —	267
2. Отпочињање борбених дејстава — — — — —	270
3. Одбрамбена дејства Ужичког одреда — — — — —	275
4. Борбе у току 28. новембра против немачких група „Запад“ и „Север“ — — — — — — — — —	277
5. Кадињача — — — — — — — — —	281

2. Долазак друга Тита у Ужице — — — — — — — —	177
<u>3. Четнички напад на Пожегу, Ивањицу и Ариље — — — — — — — —</u>	179
Напад на Пожегу — — — — — — — —	179
Напад на Ивањицу и Ариље — — — — — — — —	183
<u>4. Разбијање четника Боже Јаворског и ослобођење Ариља и Ивањице — — — — — — — —</u>	185
5. Дејства на ~~Вишеградском~~ сектору — — — — — — — —	187
Напад на италијански батаљон на Бијелим Брдима — — — —	189
Напад на Италијане у селу Штрпцима — — — —	192
6. Борбена дејства Ужичког одреда на ваљевском сектору — — — —	194
IV. Борбена дејства Одреда током новембра — — — —	199
<u>1. План четника Драже Михаиловића за напад на ослобођено Ужице — — — — — — — —</u>	199
2. Разбијање каранско-рибашевске, креманске и златиборске четничке групе — — — — — — — —	204
<u>3. Напад четника на Ивањицу — — — — — — — —</u>	210
4. Напад пожешке четничке групе у правцу Ужица и борба на Трешњици — — — — — — — —	214
5. Поновно ослобођење Пожеге — — — — — — — —	222
6. Напад на Ужице четника капитан Рачића и њихово разбијање — — — — — — — —	230
7. Четнички злочин код Косјерића — — — — — — — —	240
<u>8. Гоњење разбијених четника ка Равној гори — — — —</u>	245
9. Борбе јединица Ужичког одреда на ваљевском и Љубовијском сектору — — — — — — — —	251
10. Борбена дејства на ~~вишеградском~~ сектору — — — —	254
11. Резултати борбе против четника приликом њиховог напада на Ужице — — — — — — — —	257
V. Општи немачки напад на слободну територију — непријатељска противофанзива — — — — — — — —	262
1. Мере за одбрану слободне територије — — — — — — — —	267
2. Отпочињање борбених дејстава — — — — — — — —	270
3. Одбрамбена дејства Ужичког одреда — — — — — — — —	275
4. Борбе у току 28. новембра против немачких група „Запад“ и „Север“ — — — — — — — —	277
5. Кадињача — — — — — — — —	281

6. Борба на Црнокоси — — — — — — — — — —	290
7. Улазак Немца у Ужице — — — — — — — — — —	291
8. Даља борбена дејства — — — — — — — — — —	295
9. <u>Пробијање наших јединица</u> — — — — — — — — — —	297
10. Исход немачке противофанзиве око Ужица — — — — — —	300
11. Улога Ужичког одреда у борбама око Ужица 1941. год.	305

ТРЕЋИ ДЕО

НАРОДНА ВЛАСТ У УЖИЧКОМ ОКРУГУ 1941. ГОДИНЕ — — — — —	309
УВОД — — — — — — — — — —	311

I. Формирање Народноослободилачких одбора и њихова организација — — — — — — — — — —	318
1. Начин образовања народноослободилачких одбора — — — — —	318
2. Месни народноослободилачки одбори — — — — —	319
3. Срески народноослободилачки одбори — — — — —	321
4. Градски народноослободилачки одбор у Ужицу — — — — —	324
5. Окружни народноослободилачки одбор — — — — —	331
6. Главни народноослободилачки одбор Србије — — — — —	333
7. Политички и социјални састав народноослободилачких одбора — — — — — — — — — —	335
8. Унутрашња организација народноослободилачких одбора — — — — — — — — — —	337
II. Делатност народноослободилачких одбора — — — — — — — — — —	339
1. Извршење задатака за фронт — — — — — — — — — —	340
Мобилизација бораца за фронт — — — — — — — — — —	340
Прикупљање оружја и муниције — — — — — — — — — —	341
Прикупљање хране за фронт — — — — — — — — — —	343
Снабдевање фронта одећом и обућом и осталом ратном опремом — — — — — — — — — —	346
Обезбеђење запрега и возила за превоз материјала — — — — —	347
Рад фабрике оружја и муниције — — — — — — — — — —	348
2. Народноослободилачки фонд — — — — — — — — — —	349
3. Обнављање и организовање привреде — — — — — — — — — —	352
Настављање рада у фабрикама и другим предузећима и отварање нових радионица — — — — — — — — — —	353
Трговинске делатности и откуп — — — — — — — — — —	359
Пољопривреда и шумарство — — — — — — — — — —	361
4. Исхрана и снабдевање становништва — — — — — — — — — —	362
5. Служба здравствене заштите — — — — — — — — — —	365

6. Старање о радницима, службеницима и осталим грађанима	— — — — —	368
7. Културно-просветна делатност	— — — — —	373
8. Противавионска и противпожарна заштита и остале делатности	— — — — —	376
9. Рад народноослободилачких одбора на сузбијању активности непријатеља у позадини	— — — — —	380

ЧЕТВРТИ ДЕО

УЖИЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД ПОСЛЕ ПОВЛАЧЕЊА СА СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ	385
1. Стање Ужичког одреда после завршетка немачке про- тивофанзиве	389
2. Борбе делова Ужичког одреда у Санџаку	393
3) Непријатељске снаге и мере окупатора и домаћих издај- ника за угушење устанка на терену Ужичког округа	397
4) Борбена дејства јединица Ужичког одреда које су остале на територији Ужичког округа	399
5. Борбе ариљско-пожешке групе	404
6. Борбе јединица Ужичког одреда после прикупљања у Санџаку	410
7. Славне и трагичне борбе 2. ужичке чете	413
8. Напуштање слободне територије између Увца и Лима	421

НИКОЛА ЉУБИЧИЋ, ЈЕВРЕМ ПОПОВИЋ,
МИЛИВОЈЕ КОВАЧЕВИЋ, МИЛИВОЈЕ РАДОВАНОВИЋ ФАРБИН

УЖИЦЕ 1941

*
Језичку редакцију извршили:

СТЕВАН КОЈИЋ, НЕВЕНА ЂУРОВИЋ
и БЛАГОЈЕ СВОРЦАН

*
Технички уредник
СЛОБОДАН МИТИЋ

*
Коректори:

ВЕРА ЂУРИЋ, АНДРО СТРУГАР,
ВЕРА РАДУЛОВИЋ и БИЉАНА УСКОКОВИЋ

*

Дато у штампу 11. јуна 1961. године
Штампање завршено 30. јуна 1961. године
Тираж: 4.000

И С П Р А В К Е

- Стр. 14, ред 13 одоздо стоји: „Кејлеровић”, а треба „Кашлеровић”.
- Стр. 16, ред 10 одоздо брисати „1904.”
- Стр. 19, ред 10 одоздо брисати „све до „Обзнате“ и“.
- Стр. 20, ред 8—9 одозго, уместо „Социјалистичке радничке партије (комуниста)”, ставити „Комунистичке партије Југославије”.
- Стр. 20, ред 16—18 одоздо, реченицу „Комунисти и социјалисти ариљског среза...” треба брисати. Следећа реченица која почиње са: „Њихов кандидат...” наставак је претходног пасуса.
- Стр. 22, ред 4 одоздо, стоји „плаћеним”, а треба „познатим”.
- Стр. 23, ред 1 одозго, после „Социјалистичке партије”, треба додати „(СРПЈ/к)“
- Стр. 23, ред 12 одоздо, стоји „51”, треба „58”.
- Стр. 26, ред 10—11, одоздо: реченицу „Покушај социјалистичких ренегата да освоје синдикате није успео”, треба избазити.
- Стр. 41, ред 5—8 одозго, уместо „раду и закључчима”, треба да стоји: „припремама за”. У осталом делу реченице прилагодити падаже овој исправци.
- Стр. 43, ред 2 одоздо, уместо „344”, треба да стоји „3—4”.
- Стр. 99, ред 21, одозго, уместо „14. октобра”, треба да стоји „14. августа”.
- Стр. 394, последњи пасус, који прелази и на стр. 395, треба да гласи: „На суседној коси, која се од куће где је био смештен Врховни штаб и друг Тито спуштала у правцу Пријепоља, налазио се део једне пријепољске чете. Италијани су сазнали за место боравка Врховног штаба, па су организовали напад. Послужили су се једним домаћим издајником и он их је ујутро, 14. децембра, повео право ка кући где се тада налазио друг Тито са ужим делом Врховног штаба. Под притиском Италијана део Пријепољске чете се повукао без јачег отпора. Ипак комесар чете долази и обавештава команду 3. чете о томе да Италијани иду према Врховном штабу”.

